

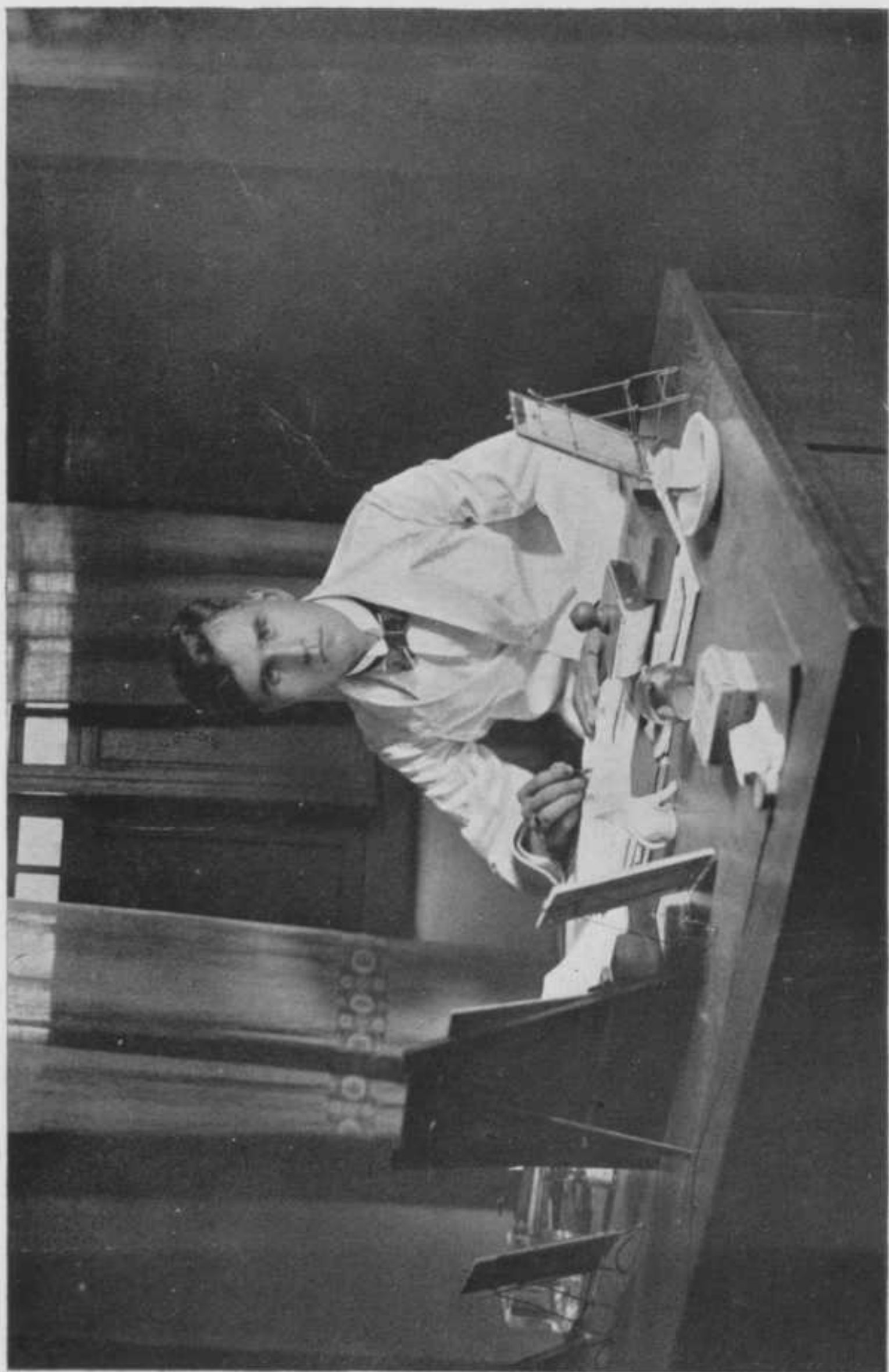
ADATRECHTBUNDELS

BEZORGD DOOR DE COMMISSIE VOOR HET ADAT-
RECHT EN UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK
INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-
KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

XXXVI: BORNEO, ZUID-
SELEBES, AMBON ENZ.

's-GRAVENHAGE, MARTINUS NIJHOFF, 1933

Ed. M. Sullivan

SERIE P.
ZUID-SELEBES.

N°. 77.

GEGEVENS OVER MANDAR EN ANDERE LANDSCHAPPEN
VAN ZUID-SELEBES,
VERZAMELD DOOR DR. J. MALLINCKRODT (1928—1929).

De commissie dankt de hieronder volgende stukken aan de weduwe van dr. J. Mallinckrodt, mevrouw L. Mallinckrodt—Data, die op dezerzijdsch verzoek alles, wat de zoo vroeg aan de wetenschap ontvallen geleerde op adatrechtelijk gebied op Selebes had verzameld, wel aan de commissie heeft willen toevertrouwen. De toegezonden bundel bleek te bevatten: vooreerst een klein gedeelte van een breed opgezette verhandeling over de Mandarstaten, hetwelk onder I is opgenomen, het begin van een opstel over de banoewa Tandē (III), en een korte, waarschijnlijk ambtelijke, nota over de apanages van Parē-Parē (VIII); en verder een reeks van losse aantekeningen, alsmede excerpten uit ambtelijke nota's, memories enz., betreffende Mandar en andere staatjes van Zuid-Selebes, deels getikt, deels haastig met potlood op papier gezet. Het spreekt van zelf, dat deze aantekeningen en excerpten uitsluitend voor eigen gebruik bestemd waren; en waarschijnlijk zouden ook de begonnen opstellen (I, III) en wellicht mede de nota (VIII) niet zonder nadere revisie door den schrijver aan den druk zijn toevertrouwd. Zij houden echter zoovele belangrijke, grootendeels nog onbekende gegevens in, dat het niet verantwoord scheen, ze om genoemde reden aan de vergetelheid prijs te geven; veel wetenswaardigs zou hierdoor verloren gaan, Mallinckrodt's arbeid gedurende zijn kort verblijf op Selebes geheel vergeefs verricht zijn. Zoo worden dan de ondervolgende stukken den adatrechtbeoefenaars hierbij aangeboden zóó, als de commissie ze heeft aangetroffen. Alleen zijn klaarblijkelijke tik- en schrijffouten en vergissingen zooveel mogelijk gecorrigeerd, en haastig opgeschreven, met enkele woorden (soms maleische) opgeteekende gegevens tot korte zinnestukjes afgerond (speciaal in stuk II); enkele aanvullingen van de commissie zijn tusschen vierkante haakjes geplaatst. De noten zijn van het origineel, tenzij anders aangegeven.

I.

Ethnografische mededeelingen betreffende
de Mandarstaten.

I. Gegevens betreffende Pambaoeang.

Bestuursorganisatie.

Tot een goed begrip van de staatsrechtelijke organisatie der Mandarstaten zal allereerst een overzicht moeten worden gegeven

van de samenstelling van de federatie, die oudtijds bekend stond onder den naam *Pitoe-babana-minanga*, of *Pitoe-bawabinanga*, hetgeen beteekent: de zeven aan de riviermondingen. Deze benaming was een tegenstelling van een vroeger bestaanden naam voor een federatie van zeven Toradja-rijkjes in de bovenlanden, die den naam *Pitoe-oeloena-salo*, de zeven van den bovenstroom der rivieren, droeg.

De zeven kustrijken van den Mandarbond zijn: *Balanipa*, de vader; *Tjenrana*, de moeder; *Banggai* (*Madjēnē*), de zoon; *Pambaoeang*, de dochter; en voorts *Mamoedjoe*, *Tapalang* en *Binoeang*. Om welke reden de drie laatstgenoemde rijkjes niet in de verwantschap zijn opgenomen, kon mij niet worden medegedeeld. Dat de vier eersten als een gezin worden beschouwd, wijst m.i. op een nauwer verband, dat tusschen die rijken bestaan heeft en thans nog bestaat, zooals ons later zal blijken wanneer we over bepaalde huwelijksgebruiken spreken, terwijl de vorstengeslachten ook over het algemeen onderling huwen. Bij de drie anderen komt dat minder voor; *Binoeang* is zeer op de *Adjatapparang*-bond georiënteerd. Wanneer we de zelfbesturen bespreken, zal aan een en ander meer aandacht besteed worden.

De zeven staten die de federatie uitmaken hebben geen eigen bestuur over de geheele federatie, elk staat afzonderlijk, en alleen dan, wanneer groote geschillen, meer dan een staat betreffende, moeten worden geslecht, wendt men zich tot *Balanipa*; zoo ook wanneer geschil ontstaat tusschen een staat van den bond en andere rijken; het is dan steeds *Balanipa* dat de leiding neemt.

Willen we dus den staatsrechtelijken bouw van de Mandarstaten nagaan, dan moeten we elk der zeven rijken aan een afzonderlijke beschouwing onderwerpen, aangezien de structuur aanmerkelijk verschilt. We dienen bij de behandeling dezer materie uit te gaan van het rijksbestuur, om van daar uit de lagere bestuursorganisatie te leeren kennen. Dit is daarom noodzakelijk, wijl de onderdeelen, waaruit het rijkje is opgebouwd, zooals nader blijken zal, een niet onbelangrijke mate van autonomie bezitten en slechts door de bestuurders in contact stonden met het rijksbestuur. Stonden; want door reorganisaties, die het gouvernement sinds zijn komst in deze landen tot stand heeft gebracht, is het contact der gemeenschapshoofden met het rijksbestuur veel lossier geworden, de eenheden die het rijk vormen zijn praktisch nog vrijer komen te staan tegenover het geheel, de lagere gemeenschapshoofden zijn niet langer voor een deel leden van den rijksraad, maar zij zijn in beteekenis achteruitgegaan tot kampong-complexhoofden; we komen daarop straks nader terug.

Het rijk *Pambaoeang*, of zooals het in den volksmond heet: *Talloe-banoewa*, werd vóór de inmenging van het gouvernement bestuurd door een rijksraad van twaalf leden en een vorst. Met hun dertien droeg dit bestuur den naam van *paladjarang talloe*, d.w.z. de drie opstaande masten. De vorst droeg den naam

maradia, terwijl de twaalf andere leden den rijksraad in engeren zin, de hadat, vormden.

Zien we eerst naar de hadat. Als hoogste moet dan genoemd worden de maradia matowa, of zooals hij ook genoemd wordt de: pēandong goeroeanna saēpoeang, hetgeen beteekent: de leermeester der pabitjara's¹⁾. Hij had geen bestuursfunctie, maar was de tusschenpersoon tusschen den vorst en den rijksraad, met name de drie pabitjara's, die de voornaamste leden der hadat waren. Hij geeft den pabitjara's leiding in hun arbeid en brengt hun wenschen over aan den vorst, en de wenschen van dezen aan den rijksraad. Hij was dus door zijn voortdurend contact met den vorst een zeer invloedrijk man; vandaar waarschijnlijk dat men voor de lieden, die tot dit ambt geroepen konden worden en die tot een bepaald geslacht (bidja) moesten behooren, slechts dezulken verkoos, die om eenige reden geen aanspraak konden doen gelden op het maradia-ambt. Daarmede trachtte men te voorkomen, dat de hoogste functionaris na den vorst zich van den troon zou kunnen meester maken.

Pabitjara Bondē, ook wel rapakajanna Bondē geheeten, bestuurt (mandongi) de lita Bondē; dit is de naam van één der drie onderdeelen van het rijk Pambaoeang, één der drie banoewa's of lita's; lita beteekent eigenlijk slechts grond, maar in deze combinatie, evenals banoewa, landstreek of gemeenschap. Door het gouvernement werd aan deze onderdeelen van het rijk den naam „district" gegeven, en de pabitjara kreeg naast den titel pabitjara, dien van districtshoofd. Pabitjara Bonde zou de oudste waardigheidsdrager der drie pabitjara's zijn. Aanvankelijk was hij de eenige, vandaar zijn titel rapakajanna, de groote.

Het landschap Pambaoeang telt voorts nog twee pabitjara's, nl.: de pabitjara Adolang of salēmbarna rapakajanna Adolang²⁾, die over de lita Adolang het bestuur voert, en de pabitjara Lalampanoewa³⁾, die de banoewa Lalampanoewa (= in het land, binnen de landspalen, binnen de omheining) bestuurt.

Deze hoofden hebben dus het bestuur en, voorzoover betreft de regeling der huishoudelijke zaken, hebben zij daarin verder niemand

1) Het woord saēpoeang wordt gebruikt om de drie pabitjara's gezamenlijk aan te duiden.

2) Deze functionaris is de tweede in ouderdom, hij moet bij voorkomende gelegenheden, evenals de pabitjara Bonde, den vorst laten dragen door zijn lieden; vandaar de toevoeging aan den titel van het woord salēmbarna, hij die mededraagt.

3) Deze ambtsdrager draagt het jongste ambt. Hij regelt bij voorkomende zaken datgene, wat in het huis (binnen de omheining) te verrichten valt. Zoo moeten zijn lieden het lijk van den vorst buiten de omheining van de vorstelijke woning brengen, terwijl hij zelf in de draagbaar boven op de kist gaat staan, die door rasterwerk omgeven is en zoo grafwaarts gedragen wordt. Eerst wanneer hij zelf is opgestegen, volgen de beide andere pabitjara's en de kali, alle vier een pajong voerende en staande aan de hoeken van de draagbaar. Is het geheel te zwaar voor de aanwezige dragers, dan blijft alleen de kali op de kist; de anderen gaan met hun pajongs naast de baar loopen.

dan de vertegenwoordigers der betrokken bevolking te kennen. Alleen dan, wanneer de belangen van andere banoewa's dan wel van lieden van elders in de aangelegenheid gemoeid zijn, plegen ze hun inzichten kenbaar te maken aan den maradia. Deze kan echter nimmer zelf ingrijpen in de zaken, een banoewa betreffende. Niet alleen dat de pabitjara bestuursmacht heeft, ook een zekere rechtsmacht kan door hem worden uitgeoefend tot een zekere, door de opeenvolgende vorsten zeer verschillend vastgestelde, grens. Van de door hen gewezen vonnissen was echter niet steeds beroep mogelijk op den maradia.

Tot de drie pabitjara's sprekende, wanneer dezen in den rijksraad zitten, spreekt men ze niet aan met pabitjara, maar met den titel *pēnēnēang*, d.w.z. machtige.

Voorts had oudtijds in de hadat zitting de *papoeangangkajang*, die een onderdeel van de lita *Bondē* bestuurde, namelijk het kampongcomplex *Bawaboeloe*. Een dergelijke eenheid pleegt men ook *banoewa* te noemen; indien in het gewone leven het woord *banoewa* gebruikt wordt, bedoelt men daarmede het dorpscomplex, terwijl men, indien van het district sprake is, in de meeste gevallen *lita* gebruikt. Ook dit hoofd had het recht de bestuurszaken van zijn ressort af te doen, maar de voorkomende kleine geschillen moest hij aan pabitjara *Bondē* voorleggen; dit kleinere hoofd had dus geen rechtsmacht. In geval zijn bestuursdaden van invloed zijn op andere wooncomplexen, moet hij in overleg met den pabitjara *Bondē* handelen. Zijn ambt vererft in zijn geslacht, de *bidjana papoeangangkajang*.

Uit datzelfde geslacht kwam vroeger nog een ander lid van den rijksraad voort, namelijk de *papoeangang pasorong*. Hij ontleende zijn titel aan de taak, die hij had te verrichten bij de geboorte van een kind in de familie van den maradia, en wanneer een maradia bevestigd werd. In beide gevallen was deze functionaris verplicht aan den vorst een gift te doen, waarvan de grootte door de hadat wordt vastgesteld tusschen een *tai* (f 5)¹⁾ en 40 *reaal* (f 80). Deze gift droeg den naam *pasorong* of *pamana*, al naar gelang men bedoelt de bijdrage der bevolking aan het geschenk (*pamana*), dan wel de gift zooals het vorstenkind deze ontvangt. Door het ontvangen daarvan werd het pasgeboren kind tot *ananimana nalita di Pambaoeang*, d.w.z. het aan den grond van *Pambaoeang* geschonken kind. De *papoeangang pasorong* verzamelt het bedrag van de gift bij de bevolking der drie districten waaruit het rijk bestaat, en wel van die personen, die in het bezit zijn van gronden. Zij dus, die gronden in deelbouw hebben, of die weliswaar rijk zijn maar geen grond bezitten, bijvoorbeeld handelaren, zijn van betaling vrijgesteld; de gift is gebonden aan grondbezit.

1) Of f 16? Verg. Adatrechtbundel IX, 289, en XVII, 267; zie echter Bijdr. Kon. Inst., LXII, 671, waar óók f 5 als de waarde van „1 thail” wordt opgegeven. — Noot van de commissie.

De lieden, op wie deze verplichting rust, worden samen begrepen onder den naam *akajang*, d.w.z. zij die rijkdom bezitten. Ieders aandeel in de gift, welk deel *pamana* genoemd wordt, bepaalt de gever zelf; natuurlijk zal hij dat doen na kennis genomen te hebben van het totaal, dat moet worden opgebracht. Indien de gift aan den vorst wordt overgegeven, draagt deze den naam *pasorong* (dat wat gegeven wordt). De zoo verkregen gelden worden door de ouders van het kind bewaard, en indien het kind op eigen beenen gaat staan, aan hem afgestaan; indien het trouwt wordt dit bedrag, indien het nog aanwezig is, beschouwd als ten huwelijk medegebracht goed. In vroeger tijd was de *pasorong* in den regel een slaaf, deze had dan een waarde van dertig reaal (f 60); bij de geboorte van het eerste kind van den maradia echter, moest een slavin ter waarde van veertig reaal (f 80) worden geleverd. De *pasorong* mocht ook uit andere goederen bestaan; in Pambaoeang mocht grond echter niet als zoodanig worden geschonken, in de andere landschappen van den Mandarbond wél. Het invorderen van de bijdragen voor deze gave noemt men *masinga*.

Naast de hier genoemde hoofdbezigheid van den papoeangang *pasorong*, was hij belast met een deel van het bestuur over het dorpencomplex Bawaboeloe; bij die functie was hij ondergeschikt aan den reeds genoemden papoeangang *kajang*, die naar wij zagen een geslachtsgenoot van hem was. Hij was dus eigenlijk in die waardigheid slechts een helper. In tegenstelling met de andere leden van de *paladjarang talloe* kon deze persoon nimmer een vrouw zijn. In de andere ambten, zelfs in dat van vorst, kon een vrouw verkozen worden en is ook herhaaldelijk een vrouw verkozen; zoo is de tegenwoordige maradia van Pambaoeang een vrouw.

Een dergelijken bestuurshelper treft men in het district Adolang aan. Hij heeft het bestuur over het later nog te noemen dorpencomplex Ratta, waar de dienaren van den vorst te werk worden gesteld op de ornamentalsvelden. Overigens had hij oudtijds met het bestuur in Adolang weinig te maken; dat werd door den papoeangang Adolang onder leiding van den pabitjara Adolang geregeld, waarbij de papoeangang, meer dan dat in Bondé het geval was, de bevelen van den pabitjara moest volgen. Deze papoeangang was dan ook geen lid van de hadat. De persoon echter, die als leider van den arbeid op de ornamentalsvelden en tuinen optrad en die den titel *sarong kajang* (omhulling van den rijkdom) droeg, was wel hadatlid; het geslacht waaruit hij verkozen moest worden was dan ook aan het vorstengeslacht verwant.

Volwaardig lid van de hadat waren ze eigenlijk gezegd niet, evenmin als de straks te noemen *patadjara*, *pëkakëng poea mawar* en de *poeatta sara*; deze vier functionarissen werden samengevat onder den naam *ana maradia* (de kinderen van den vorst) en deelden als zoodanig in de baten, die de hadat toevloeden; stem in den rijksraad hadden ze echter klaarblijkelijk niet.

De *patadjara* was het hoofd van het geslacht van den vorst,

alle vorstentelgen waren aan zijn bevelen onderworpen, wáar zij, binnen de landschapsgrenzen, ook wonen mochten. De meesten hunner waren gevestigd in de kampong Galong-Galong en daar had hij zelf dan ook zijn standplaats¹⁾. Bij feesten van den maradia was hij verplicht een bepaalde lekkernij te leveren, die den naam *apopang* droeg. Na de komst van het gouvernement werd hem het gezag over de verspreid wonende vorstentelgen ontnomen en werd zijn macht tot die van dorpshef van Galong-Galong teruggebracht. Tegenwoordig levert hij dan ook de *apopang* niet meer, die hij vroeger van de hem ondergeschikte vorstennakomelingen invorderde, al naar gelang zulks noodig was.

De *poeatta sara* bestuurt in het district Lalampanoewa de complexen Rawang en Pesapoeang. Als bijkomende functie rust op hem de plicht om, in geval van feesten van den maradia, dezen een gave aan te bieden, bestaande uit koekjes (*tjētjēlēlē*).

Pēkakēng poea mawar bestuurde oudtijds nagenoeg zelfstandig de streek van Adjoewangi tot Tidoaewai²⁾, welke streek den naam Sarindoe droeg en behoorde tot Lalampanoewa; de *pabitjara* van dat district had weinig zeggensmacht over die streek. Tegenwoordig is dit hoofd teruggebracht tot een gewoon dorpshef van Sarindoe.

Tenslotte moeten nog als voormalige hadatleden genoemd worden de *soero poea di tawaro* en de *soero poea dipolong*. De *soero poea di tawaro*, dat wil zeggen: de zending van den *sagopalm*, waarmede bedoeld wordt de zending van den vorst, heeft tot taak bij de rechtspraak op te treden als overbrenger van het uitgesproken vonnis aan de partijen; hij is tevens belast met de tenuitvoerlegging dier vonnissen. Naast deze functie heeft hij die van vreedstichter, door, wanneer een belangrijk geschil is gerezen dat partijen met de wapenen zullen gaan beslechten, op het terrein van den strijd te verschijnen, voorzien van het statiezonnescerm van den vorst, en den strijdenden te gelasten het geschil met hem te bespreken, om tot een overeenkomst te geraken. Bij een bevestiging van een vorst is het deze persoon, die de laatste handeling verricht, waardoor de vorst als beëdigd moet worden beschouwd. Nadat het geheele ceremonieel is afgewerkt, zet deze *soero den* in zijn ambt bevestigde de *songko* (een hoofddeksel) op, dat bij hoogwaardigheidsbekleeders met gouddraad doervlochten is. Het bevestigen van een vorst of *pabitjara* draagt den naam *dipata dai*. Ook ten opzichte van de *pabitjara's* wordt door dezen ambtenaar het noodige verricht om tot hun bevestiging te komen.

Aangezien deze werkzaamheden van één persoon te veel tijd eischten, werd het ambt gesplitst (*dipolong*); de tweede ambts-

1) In het grijs verleden zou een telg van dit geslacht het maradia-gezag in de gemeenschap Loeaor hebben uitgeoefend. Later echter zou hij door een der maradia-nakomelingen van Pambaoeang van dat gezag ontzet zijn, sinds dien zou Loeaor één zijn geworden met Pambaoeang.

2) Tidonoena? — Noot van de commissie.

bekleeder werd met den naam *soero poea dipolong* aangeduid, d.w.z. de afgesplitste zendeling. Hij heeft dezelfde taak als de eerstgenoemde en staat dezen in zijn werk bij; alleen mag hij niet aan de bevestiging van waardigheidsbekleeders deelnemen.

Aan deze beide rechtshelpers, immers in oorsprong ligt hun taak in hoofdzaak op het gebied der rechtspraak, kwam ook een deel der opgelegde boeten toe, welk aandeel den naam *tjoe kē* droeg. Tegenwoordig bestaan deze waardigheidsbekleeders niet meer in deze kwaliteit, leden van den rijksraad zijn ze evenmin. Moet in bepaalde gevallen iemand in een hoog ambt bevestigd worden, dan tracht men een nakomeling van de oude bekleeders van het soero-ambt te vinden, die dan een en ander verricht. Bij de rechtspraak wordt thans de tenuitvoerlegging overgelaten aan de *pabitjara's*.

Zoals we gezien hebben, stond naast de *hadat*, maar deel uitmakende van de *paladjarang talloe*, de *maradia*, dat is de vorst, die het bestuur in zijn geheel overkapt, maar persoonlijk niets regelen kan. In alles moet hij overleg plegen met de *pabitjara's*, tegenwoordig rechtstreeks, vroeger door tusschenkomst van de *maradia matowa*. Noch besluiten nemen, noch bevelen geven valt binnen de bevoegdheid van den vorst, hij moet zulks doen in overleg met zijn *pabitjara's*. Deze toestand is voor den vorst min of meer verzacht, doordat er een rechtsregel bestaat, die in deze verhouding een voor den *maradia* eenigszins gunstige wijziging brengt. De inhoud van dat voorschrift is, dat, wanneer de vorst iets voornemens is, mits in overeenstemming met de *adat*, de *hadat* hem moet volgen, maar wanneer de *hadat* een wensch koestert, de *maradia* volgen moet. In het Mandarsch luidt deze rechtsspreuk: „*mēndimēndi oloi ēlona toaradjāng disēsēna odiada odibiasa, toeroe ada; mēndimēndi oloi ēlona ada disēsēna odiada odibiasa, toeroe toaradjāng*”, woorde-lijk: eerst wensch van vorst, volgens de regelen van *adat*, *hadat* volgt; eerst wensch van *hadat*, volgens regelen van *adat*, vorst volgt.

Uit een en ander blijkt wel duidelijk, dat de vorstenmacht zeer gering is, althans niet dergelijke afmetingen aanneemt als men van een oostersch potentaat gewoonlijk veronderstelt. Zonder den steun van zijn rijksraad staat hij vrijwel machteloos, en waar de voornaamste leden van dien raad niet voortkomen uit de nakomelingen van het vorstengeslacht, maar uit den voornaamsten stand waarin de vrije stand gesplitst is, zien we hier dus een niet onbelangrijken invloed uitgaan van de vrije bevolking.

Zoals reeds gezegd werd, heeft de komst van het gouvernement omstreeks 1905 een belangrijke wijziging gebracht in de samenstelling van den rijksraad, die tegenwoordig nog slechts bestaat uit den *maradia* en de drie *pabitjara's*. De anderen zijn deels verdwenen, zooals de *maradia matowa*, de beide *soero*, en de *papoeangang pasorong* (deze laatste althans officieel), deels zijn ze tot gewone dorpschoudeu gedegradeerd, zooals de *papoeangang kajang*, *sarong kajang*, *pēkakēng poea mawar*, *patadjara* en *poatta sara*.

Hebben we thans de organisatie van het rijksbestuur leeren kennen, we moeten nu met de structuur van de lagere bestuursorganen kennis maken. Naar we gezien hebben, werd door de drie pabitjara's het bestuur gevoerd over de drie onderdeelen van het rijk, namelijk over de lita Bondē, de lita Adolang en de lita Lalampanoewa. Deze gebieden vormen tezamen het rijk Talloe Banoewa of Pambaoeang, dat door deze drie districten, zooals ze van gouvernementswege genoemd worden, geheel wordt ingenomen. De pabitjara's hebben daarvoor, wat aangaat de huishoudelijke aangelegenheden, een van bovenaf niet beknotte regelingsbevoegdheid, maar hebben wel in overleg te treden met de onder hen staande hoofden, mogen de zaken, een dorpencomplex betreffende, echter niet regelen, aangezien deze door de daar ter plaatse gezagvoerende hoofden zelf worden afgedaan. Zij zijn met de lagere rechtsmacht in de lita belast.

Wanneer de pabitjara een bevel laat overbrengen, dat hetzij opgevolgd, hetzij door de lagere autoriteiten in bespreking genomen moet worden, maakt hij gebruik van de hulp van een helper. Dergelijke lieden worden gerequireerd uit standgelijken van den pabitjara, die door welbespraaktheid en kennis van zaken uitmunten. Deze persoon draagt den titel van *la oe mapepasang*¹⁾ (de helper). De eischen, die aan dezen overbrenger van bevelen worden gesteld, bewijzen mede dat de bestuursmacht van den pabitjara niet berust op de *perintah*, maar dat overreding een belangrijke rol speelt, dat dus de hem ondergeschikte hoofden in geen geval willooze werktuigen zijn.

Deze lagere hoofden zijn de vertegenwoordigers van de laagste gemeenschappen, de dorpencomplexen (*banoewa*). De hoofden dier eenheden droegen oudtijds verschillende titels, zoo sprak men van *papoeangang*, *poeatta*, *patadjara* en dergelijke titels meer; het gouvernement heeft eenvormigheid in die benoemingswijze gebracht door allen den zeker niet-Mandareeschen titel *kepala* (hoofd) te verleen. Door dien maatregel is het soms karakteristieke van een bepaalde hoofdenfunctie verloren gegaan, en zijn alle functionarissen op eenzelfde niveau gekomen. Het behoeft wel geen betoog dat in het leven van elken dag door de bevolking het woord „*kepala*” zelden of nooit gebruikt wordt.

In het dorpsbestuur werd dit hoofd ter zijde gestaan door een zeker aantal oudsten (*tomatowa*), lieden die als hoofden der ter plaatse gevestigde families (dit woord in ruimen zin genomen) moeten worden aangemerkt. Te nemen maatregelen of te geven bevelen worden door het hoofd met de oudsten besproken en vervolgens door het hoofd uitgevoerd, die daarbij zoo noodig over de hulp der oudsten beschikken kan, wat echter gewoonlijk niet noodig is²⁾.

1) Er staat: *mapepesang*; hieronder komt echter de vorm *papepasang* voor. Zie blz. 320. — Noot van de commissie.

2) Het gouvernement heeft naast de „*kepala*” een persoon gesteld, die het hoofd in zijn uitvoerende taak terzijde staat, aan deze ondergeschikt is, en

In aangelegenheden, die alleen de gemeenschap zelf raken, de eigen huishouding dus, is dit college van hoofd en oudsten bevoegd tot handelen, zonder dat ruggespraak met den pabitjara eenerzijds, de dorpsbevolking anderzijds plaats behoeft te hebben. We zien dus dat ook deze laagste gemeenschap in den Mandarschen staat een niet onbelangrijke mate van autonomie bezit, hetgeen ook blijkt uit de Mandareesche rechtsspreuk: *kajat tamatjinē ētjē ētjē tamatjinē dikaja*, hierop neerkomende, dat de hoogereren (dat zijn de maradia en hadat), zich niet mogen mengen in de zaken van de lagere eenheden, wanneer daarom door dezen niet verzocht is.

Het eenige, waaruit blijkt dat de banoewa een lagere organisatie is dan de lita, daargelaten natuurlijk het feit dat de lita een overkapping over meer dan één banoewa vormt, is het feit, dat het banoewa-hoofd zich niet rechtstreeks met bezwaren mag wenden tot hadat en maradia, maar dat hij allereerst zijn bezwaren bij het lita-hoofd, bij den pabitjara dus, moet voorbrengen. In de tweede plaats is zijn positie minder belangrijk, aangezien hij niet gerechtigd is de rechtspraak uit te oefenen, welke voor de geheele lita, voor wat de kleinere zaken betreft, berust bij den pabitjara.

Ware het dat hiermede de beschrijving van de bestuursorganisatie was afgelopen, het beeld zou eenvoudig zijn. Dat is echter niet het geval; in het rijk, en wel in elk district (lita) één, bevinden zich nog drie dorpencomplexen, die niet onder een papoeangang staan maar onder een maradia, dus onder een vorst. Het zijn de gemeenschappen Loeaor in Bondē, Palarangang in Lalampanoewa, en Tamboegading in Adolang. Aan het hoofd dier gemeenschappen staat, zooals reeds werd medegedeeld, een maradia, die door een hadat van twee leden, met den titel papoeangang, wordt bijgestaan; elk dezer twee hadatleden heeft een onderdeel van de gemeenschap te besturen, op dezelfde wijze als dat in overig Pambaoeang geschiedt door de pabitjara's. In die taak worden zij geholpen door twee lagere functionarissen, die in Loeaor den titel *pēamang* voeren en in Tamboegading en Palarangang met *tomaponiasa* worden betiteld.

In deze maradia-schappen werden de huishoudelijke zaken geregeld door de bestuurderen zelf, en alleen in geval van verschil van meening richtten ze zich rechtstreeks tot den maradia van Pambaoeang. In kleine zaken hadden de maradia's met hun hadat rechtsmacht, hun positie was dus sterker dan die van de reeds genoemde banoewa-hoofden. Zoolang de heugenis der bevolking teruggaat, heeft deze

---

zijn ambt kan waarnemen. Deze beambte heeft den welklinkenden titel „mandoer kampong” gekregen. Naar den naam te oordeelen, is de oorsprong van het instituut te zoeken in de noodzaak om iemand te hebben, die de heerendienstplichtigen opriep. Deze was de persoon die regelde in het dorp, de „mandoer djalan” regelde het werk der opgeroepenen langs den weg. De titel *mandoer* voor een bestuursautoriteit in het dorp lijkt mij zeer slecht gekozen. De taak van een dorpsbestuurder staat verre van dien van een wegopzichter, zóóver als overleg staat van *perintah*.

toestand bestaan, en in de kronieken (lontara) wordt geen verklaring van het ontstaan gegeven.

De maradia's dier drie vorstendommen hadden allen hun rechten en plichten ten aanzien van Pambaoeang; zoo moesten ze den vorst vergezellen, wanneer deze zich naar elders begaf; de maradia-Loeaor mocht de dansmeisjes (patoedoeng) van zijn ressort niet laten deelnemen aan feesten dan alleen aan die, welke in het landschap Pambaoeang gegeven werden. Bij vorstenverheffing en overlijden, zullen we later zien, speelde de maradia van Palarangang een belangrijke rol.

Alleen van Loeaor is een geschiedenis bekend, die echter den oorsprong van het rijkje niet aangeeft. De maradia-Loeaor zou reeds in die verhouding tot Pambaoeang gestaan hebben, toen hij met dat rijk in oorlog geraakte en zich vrij wilde maken; in dezen strijd legde Loeaor het af, waarop de geheele bevolking naar Bonē zou zijn uitgeweken. Daar werden ze echter teruggestuurd met de mededeeling, dat het beter zoude zijn, indien zij terug zouden keeren in de holte van de gong I Bandjar, het voornaamste rijkssieraad van Pambaoeang, waarover straks meer, met welken naam ook wel, in dichtertelijke gezegden, het rijk Pambaoeang bedoeld wordt. Op dezen raad werd ingegaan, en de bevolking van Loeaor keerde terug en bleef in dezelfde verhouding als weleer tot het rijk staan.

Merkwaardig nu is, dat herhaaldelijk de pabitjara's van Pambaoeang stammen uit geslachten van de drie kleine maradia's; zoo waren bijvoorbeeld de vader en de grootvader van den tegenwoordigen pabitjara-Bondē maradia-Palarangang; regel was dat echter niet, en het is mij niet mogen gelukken de juiste verhouding tusschen de kleine maradia-schappen en het rijk op te sporen.

Om en bij de komst van het gouvernement, maar niet op last daarvan, is er in de structuur van die drie gemeenschappen een verandering gekomen, die daartoe voerde, dat de maradia-ambten niet meer vervuld werden, terwijl één der papoeangang ook verdween; wat tot deze wijziging aanleiding gaf, hoe deze tot stand kwam, kon ik niet nagaan. Het bestuur van die eenheden wordt thans door een papoeangang, met den titel „kepala”, gevoerd; de rechten en plichten, die eens aan den maradia toekwamen, rusten tegenwoordig op den betrokken kepala. Met dit verschil echter, dat zij thans geen rechtsmacht meer bezitten en zich niet rechtstreeks tot den maradia van Pambaoeang mogen wenden, maar zich tot den pabitjara moeten richten. Vroeger had deze ook wel een geringe bevoegdheid om regelend op te treden in die ressorten, maar beschikte daarbij over nog minder macht dan die, welke hem in de andere banoewa's toekwam. De drie maradia's hebben nimmer deel uitgemaakt van de hadat van Pambaoeang en hun tegenwoordige vervangers evenmin. Uit de verwantschap dier functionarissen met de pabitjara's van Pambaoeang, die niet van vorstelijk, maar van hoog mardēka-bloed zijn, blijkt tevens, dat die drie vorstjes niet geacht moeten worden van vorstelijken bloede te zijn. Zooals gezegd,

de juiste plaats die indertijd die vorsten en hun rijken in het staatsbestel innamen, is mij niettegenstaande veel moeite en onderzoek niet duidelijk mogen worden. Tegenwoordig zijn het gewone banoewa, waarvan de bestuurders in sommige gevallen belangrijke functies te verrichten hebben.

Verkiezing van zelfbestuurders, hadatleden
en hoofden.

De hoofdenambten zijn alle erfelijk in een bepaald geslacht (bidja), maar binenn dat geslacht staat de keuze vrij; zelfs voor den maradia is dat het geval; de keuze moet zich dan echter bepalen tot die lieden, die van zuiver vorstelijk bloed zijn; wanneer de standen straks besproken worden, zal een en ander duidelijk worden.

Valt de plaats van maradia open, dan vereenigden zich oudtijds ten huize van den maradia matowa, tegenwoordig veelal in het vergaderzaaltje te Pambaoeang, de maradia matowa, de drie pabitjara's, de drie zoogenaamde „kinderen van den maradia" en de papoeengang van Bondē en Adolang, die tezamen het kiescollege vormen voor het maradia-ambt. In den tegenwoordigen tijd, nu verschillende dezer waardigheidsbekleeders niet meer bestaan, bestaat het college uit de drie pabitjara's en de beide papoeengang. Het begin van de bespreking wordt gevormd door een bloemrijke verhandeling, die door de beide papoeengang wordt uitgesproken. Zij vangen aan met te zeggen, dat het niet goed is een huis op te trekken van materialen, die reeds vervallen of verrot zijn. Zij gaan dan de verschillende personen na, die in aanmerking kunnen komen voor het vorstenambt, en bespreken niet alleen hun gedragingen, maar ook die hunner voorouders, om op die wijze na te gaan of de betrokkene niet gerekend moet worden te behooren tot de reeds bedorven materialen. Op die wijze komt men tenslotte tot een kandidatenlijst met twee namen. Zijn de besprekingen daar aangeland, dan zegt pabitjara Bondē, dat hij den aanwezigen personen thans twee spiegels voorhoudt, en geeft hij hun in overweging, dat zij hun oogen zullen gebruiken om te zien en hun ooren om te hooren, hetgeen beteekent, dat zij wel moeten overwegen, welke der beiden het meest geschikt is voor de vorstelijke waardigheid, bij welken der beiden men dus de meeste kans heeft een rechtvaardig vorst te bekomen. Na deze toespraak gaat de vergadering uiteen om de aangelegenheid nog eens te overdenken. Den volgenden dag keert men terug en kiest uit de beide kandidaten. Hij, die de meeste stemmen op zich vereenigd heeft, is de verkozene. Van den uitslag werd vroeger door den soero dipolong mededeeling gedaan aan de beide kandidaten, tegenwoordig is dat de taak van pabitjara Bondē. Nadat het gouvernement zich hier vestigde en de benoeming der zelfbestuurders, althans de erkenning, in handen legde van den gouverneur-generaal, wordt met de bevestiging van den nieuw verkozene in zijn ambt gewacht tot deze erkenning is afgekomen. Vroeger ging dat uit den aard der zaak vlugger. Toen ging men na de verkiezing met het geheele

kiescollege naar den maradia van Palarangang. Deze begeeft zich, na den uitslag vernomen te hebben, naar de woning van den nieuw verkozene en vraagt hem, welken dag hem gunstig voorkomt om bevestigd te worden (*dipata dai*). Thans gaat men, na ontvangst van de erkenning, met het zelfde doel naar de papoeangang van Palarangang. Dat deze persoon een zoo hooge plaats inneemt bij dit ceremonieel moet daaraan toegeschreven worden, dat de maradia Palarangang in vroeger tijd, wanneer de plaats van maradia Pambaoeang niet vervuld was, als zoodanig optrad. Het zoeken naar een gunstigen dag was natuurlijk geen eenvoudige zaak, zooals we later, wanneer de voortekenen en het wichelen ter sprake zullen komen, uitvoerig hopen te behandelen.

Is de dag eindelijk aangebroken, dan heeft de bevestiging plaats, en zulks in de eigen woning van den nieuwen maradia; immers in de *sapo aradjang*, het vorstenverblijf, mag zulks nog niet plaats hebben, aangezien hij nog niet als maradia beschouwd kan worden, zoolang hem de vorstelijke *songko* (hoofddekse) niet is opgezet. Het zou voor hem kwade gevolgen hebben, wanneer hij in het huis der ornamenten, zonder de bescherming van dat magische hoofddekse, zich zou laten bevestigen; hij zou dan door de kracht der ornamenten worden geschaad in zijn levenskracht. Waar nog bij komt dat, vóórdat het *pata dai* heeft plaats gehad, de maradia van Palarangang als de wettige vervanger moet worden beschouwd. Hem wordt dus in zijn eigen woning de *songko* opgezet, waarna men naar het vorstenverblijf gaat, waar hem de rijkssieraden worden overgegeven en waar hij, wat we zouden kunnen noemen den „eed van trouw” ontvangt van de hadatleden; deze ceremonie draagt den naam *mangaroe*; met getrokken kris spreken dan de daarvoor in aanmerking komende lieden de belofte van trouw uit, terwijl ze den vorst in overweging geven, het land goed en rechtvaardig te besturen. Tenslotte wordt hem de statiepajong boven het hoofd gehouden, terwijl wordt medegedeeld, dat hij eerst dan in waarheid vorst van Pambaoeang zijn zal, wanneer hij zich naar Lombong (Oelamboe) heeft begeven. Dit is een dorpje in een gebied (Maloenda), dat op nader mede te deelen wijze onderdeel van het rijk Pambaoeang is geworden. De reis naar die streek wordt in den regel spoedig ondernomen en voert langs verschillende plaatsen, die een min of meer belangrijke plaats innemen in het religieuze leven der bevolking. Is de vorst in Lombong geweest, dan wordt die plaats voor den duur van zijn regeering een vrijplaats voor alle voortvluchtige misdadigers. Paartjes, die door schaking tot elkaar gekomen zijn, verkeerden volkomen in veiligheid, evengoed als wanneer ze naar de woning van vorst of hoofden vluchten.

Alvorens de reis van den vorst te bespreken, moeten we eerst kennismaken met de omstandigheden, waaronder het land Maloenda bij Pambaoeang gevoegd is. De overlevering die in deze streken van algemeene bekendheid is en ook door de betrokken Toradja-geslachten als juist wordt erkend, luidt als volgt:

Tomatinroë¹⁾, een vroeger vorst van Pambaoeang, had een mooie vrouw, I Poera Para Boeë. Bij gelegenheid van een feest van den maradia van Balanipa werd deze vrouw door dien vorst geroofd, waarop Tomatinroë naar de Toradjalanden vluchtte. Door list wist hij zich echter na verloop van tijd weer in het bezit van zijn vrouw te stellen. I Poera kon echter in de berglanden niet aarden en verzocht naar de kuststreken te mogen terugkeeren. Aangezien de man echter niet durfde terugkeeren in eigen gebied, vroeg hij aan het Toradja-hoofd, dat hem gastvrijheid had geboden, zekeren Indo Lëmbang, een voornaam hoofd van de Toradja-federatie Pitoe Oeloena Salo (de zeven van bovenstrooms), om hem een landstreek tot woonplaats af te staan. Inderdaad werd hem een groot gebied afgestaan, terwijl bovendien nog drie dorpen werden belast met de verdediging van dat gebied tegen eventueele aanvallen van Balanipa. Dat terrein zou het tegenwoordige Maloenda zijn.

Naar dit land nu, dat weliswaar onder Pambaoeang ressorteert, maar toch zooals we straks zullen zien een groote mate van autonomie heeft behouden, moet de vorst van Pambaoeang zich ten spoedigste begeven. Zijn reis gaat van het tegenwoordige Pambaoeang allereerst naar een offerplaats, die we later nog herhaaldelijk zullen tegenkomen, de *poesir*²⁾ lita (de grondnavel); hier worden offers gebracht om geluk af te smeeken. Van hier reist men verder naar de plaats, waar in het grijs verleden de hoofdplaats van Pambaoeang gelegen was. Het is een bergtop, niet ver van de tegenwoordige hoofdstad, waar als eenig overblijfsel van de vroegere glorie een zoogenaamde steenen vlaggestok staat, die in werkelijkheid echter een min of meer daarop gelijkend rotsblok is. Bij deze paal heeft weer een nieuwe ceremonie plaats. Rondom den steen geschaard, betuigen de hadatleden nogmaals hun trouw aan den nieuwen vorst, ditmaal onder vermelding van de verdienstelijke daden hunner voorouders ten bate van de vroegere vorsten.

Na eenige dagen reizens komt hij dan tenslotte in Maloenda in het dorp Lombong aan. Daar wordt een groot feest gegeven, dat niet alleen door lieden van Maloenda en Pambaoeang wordt bezocht, maar waarheen ook de Toradja's van Pitoe Oeloena Salo hunne vertegenwoordigers zenden. Het feest heeft het gewone verloop dat dergelijke pretjes in deze streken kenmerkt en dat we later zullen bespreken. Alleen is hier de bijzonderheid te vermelden, dat de vorst zelf als feestbijdrage zout, visch, sirih, en tabak te leveren heeft, terwijl hij tevens een zeker aantal kleedingstukken onder de aanwezigen verdeelen moet. De bevolking van Maloenda belooft dan

¹⁾ „De ontslapene” (Mak.: *toe-mamēnanga*), waarbij de plaats behoort genoemd te worden, waar zulks is geschied; vorsten worden na hun dood aldus betiteld; zie Matthes' *Ethnologie van Zuid-Celebes*, blz. 133 en *Adatrechtbundel XII*, blz. 231 nt.; voorbeelden hiervan vindt men hierboven, blz. 181, 186. — Noot van de commissie.

²⁾ Het gewoon-boegineesche woord is *posi*; verg. *positana* op blz. 143 en 162 hierboven. — Noot van de commissie.

bij monde van haar hoofd, de *poeatta Maloenda*, dat zij de zaken, die door haar zelf niet tot een bevredigend einde kunnen worden gebracht, aan *maradia* en *hadat* van *Pambaoeang* zal voorleggen.

We zien dus ook hier weer dat aan de gemeenschap een groote mate van autonomie is gelaten. Bij zijn vertrek stelt de vorst dan een plaatsvervanger voor zich in die streken aan, den *soero Lombo*, die de zaken welke *Maloenda* aan *Pambaoeang* wenscht voor te leggen ter bevoegder plaatse overbrengt. Bestuursgezag heeft deze functionaris echter niet, dat berust geheel bij den *poeatta*. Thans bestaat de *soero* niet meer, maar voert de *poeatta* het bestuur onder den *maradia* van *Pambaoeang*. Had vroeger de *maradia* zelf een aangelegenheid voor te brengen bij *Maloenda*, dan werd te dien einde de *pabitjara Bondē* daarheen gezonden om de zaak af te doen. Was dat geschied, dan ging de *pabitjara* met den *poeatta* en den *soero* naar den *maradia*, om aan dezen mede te deelen dat de kwestie afgedaan was.

Na deze handelingen keerde de vorst terug naar *Pambaoeang*, en was dan in waarheid vorst. Wanneer hij echter door kwade praktijken zich gehaat maakte, dan was het in het uiterste geval toch nog mogelijk, hem van zijn waardigheid te ontzetten. Dit zou zich twee maal hebben voorgedaan, eens ongeveer honderd jaar geleden, en eens een jaar of veertig geleden; dit laatste geval lag nog binnen de heugenis van verscheidene mijner zegslieden. Indien door wanbestuur en knevelarij de bevolking tot het uiterste is gedreven, kunnen de *hadatleden* met elkaar overleggen om den vorst te ontzetten. Zijn ze het daarover eens, dan wordt door den *pabitjara* van *Adolang* aan zijn bevolking mededeeling gedaan van dit besluit, en het is dan van die lieden plicht de straf aan den onwaardigen vorst te voltrekken. Dit heeft plaats door verbranding van diens woning, de *sapona aradjāng* (*ditoenoei sapona aradjāng* of *maradia*). Alvorens dat geschiedt, worden eerst de rijkssieraden uit de woning verwijderd. Heeft zich dit onderdeel van de straf afgespeeld, dan wordt gerekend, dat de plaats van vorst is komen open te vallen. De vorst zelf zoekt dan in den regel een goed heenkomen; de laatste die het overkwam, heeft de wijk genomen naar *Makassar*. De *consekwenties* raken niet alleen den verdreven vorst, maak ook zijn nageslacht. Weliswaar wordt hun niet het verblijf in het rijk ontzegd, maar naar wij zagen worden bij de candidaatsstelling de antecedenten der voorvaderen nagegaan, en iemand, die op een verdreven vorst als voorvader kan bogen, heeft al heel weinig kans om in aanmerking te komen; tot heden is althans nog nooit een nakomeling der beide verdrevenen als zoodanig verkozen. Ook hier zien we dus weer, dat de macht van den *maradia* verre is van die van een met despotische macht omkleeden heerscher; de macht van het volk is ook hierbij vrij groot, doordat ze de *pabitjara's* kunnen overtuigen van het nut eener ontzetting uit de vorstelijke waardigheid.

Bij de verkiezing van den maradia matowa ging het vroeger bij de candidaatstelling geheel gelijk toe, met dit verschil echter, dat alleen de drie pabitjara's, de zoogenaamde aroeng sipoewē of saēpoeang, als kiesheeren optraden. Niet alleen, dat thans nagegaan werd, of de voor het ambt in aanmerking komenden van goeden bloede, handel en wandel waren, maar ook moest nauwkeurig worden acht geslagen, of de persoon in kwestie niet te zijner tijd tot de gerechtigden voor het vorstenambt behoorde; immers, wanneer dat het geval was, was het uitgesloten dat hij het maradiamatowa-ambt kon bekleeden. Wanneer de keuze was gevestigd, begaf de soero dipolong zich naar den verkozene; want bij dit ambt was het geen vereischte dat de maradia zijn goedkeuring aan de verkiezing hechtte, waarschijnlijk om te voorkomen dat de maradia matowa zich van den vorst afhankelijk zou gevoelen. De bevestiging in het ambt had in de eigen woning van den verkozene plaats, de songko werd hem door den eersten soero opgezet.

Na zijn bevestiging betaalde de nieuwe functionaris 12 reaal aan de kiesheeren, welk bedrag door den soero werd ontvangen en door dezen onder de gerechtigden verdeeld; hij zelf ontving ook een aandeel.

Bij de verkiezing van de pabitjara's gaat het eenigszins anders toe. Allereerst hebben we daar te doen met kiesheeren, die geen leden van de hadat zijn. Voor elke pabitjara-plaats zijn vier kiesheeren, die elk uit een ander geslacht voortkomen, welk geslacht voornamelijk in het gebied van den te verkiezen pabitjara moet wonen en daar een voorname plaats innemen. Deze lieden vormen een permanent college en dragen den naam bali padja. Wanneer een der bali padja komt te overlijden, wordt de vacature uit het geslacht van den overledene aangevuld, en wel door den besturende pabitjara. We hebben dus steeds vier dezer kiesheeren, en zoodra de pabitjara-plaats openvalt, komen zij bijeen om een opvolger aan te wijzen; dat wil zeggen, uit het pabitjara-geslacht wijzen ze vier geschikte kandidaten aan. Is dat gebeurd, dan worden die vier personen opgeroepen en toegevoegd aan de vier bali padja, waarmede ze samen een college uitmaken; de vier personen die op de voordracht staan, mogen echter bij de besprekingen niet van hun inzichten doen blijken; zij vormen de bali padja tamatola apa, dat wil zeggen de zwijgende kiesheeren, in tegenstelling met de vier anderen, die de bali padja matola genoemd worden, hetgeen begrepen moet worden als de „spreekende kiesheeren”. Met den soero gaan ze met hun achten eerst naar den maradia matowa, en met dezen naar den maradia, waar de keuze bepaald wordt; de soero deelt den uitslag aan de kandidaten mede. De taak der zwijgende kiesheeren komt voor, geen andere te zijn, dan die van wakers, dat geen ongerechtigheden bij de verkiezing zullen plaats hebben. Immers, bij dit belangrijke ambt is het vóór alles noodig, dat de beste verkozen wordt.

De soero gaat vervolgens tot den gekozene en laat het aan dezen over een goeden dag te bepalen voor de bevestiging. De bali padja

ontvangen na deze ceremonie een bedrag, dat tusschen 1 en 2 tai (à f 5)¹⁾ ligt, welk bedrag dient om hen schadeloos te stellen, in wezen echter wel een magische vergoeding zijn zal. Men noemt het geschenk *p a s a i*.

Het instituut der bali padja is na de komst van het gouvernement min of meer op den achtergrond geraakt, zoodat men tegenwoordig, wanneer een pabitjara verkozen moet worden, eerst weer eens moet nagaan, of nog wel alle vier de functionarissen in leven zijn, en zoo dat niet het geval is, lieden aan moet wijzen om het college voltallig te maken.

Voor de andere leden van de paladjarang talloe bestaan, of liever bestonden, overeenkomstige voorschriften.

Alvorens af te stappen van de aanwijzing der hoogere hoofden, moeten we even nader ingaan op den oorsprong van den naam bali padja. Behalve namelijk dat deze lieden kiesheeren zijn, rust tevens op hen de taak om te zorgen, dat de bij feesten of bijzondere gelegenheden verschudigde hulp of huldegift aan den pabitjara wordt voldaan. De bali padja geven die giften, hetzij in natura hetzij in geld, dat ze natuurlijk eerst hebben ontvangen van de leden van hun geslacht. De gift heet *p a d j a* en wordt bij verschillende later te noemen gebeurtenissen opgebracht. Aan deze verplichting, die op de verschillende geslachten, waaruit bali padja zijn benoemd, drukt, danken de kiesheeren hun naam.

De *b a n o e w a*-hoofden worden evenzeer bij getrapte verkiezing tot hun ambt geroepen. Althans oudtijds was dat het geval voor de *p a p o e a n g a n g*; tegenwoordig worden op deze wijze de personen aangewezen, waaruit door het gezamenlijke volk gekozen moet worden, die nadien door het hoofd van plaatselijk bestuur als „kepala” wordt erkend.

De gezamenlijke dorpsoudsten, dat zijn dus de vooraanstaande lieden, de leiders van de geslachten, die in een *b a n o e w a* bijeen wonen (de *t o m a t o e w a*), komen bijeen en verkiezen uit het geslacht, waaruit de hoofden (vroeger de *p a p o e a n g a n g*) moeten voortkomen, twee daartoe geschikte personen. Deze voordracht wordt voorgelegd aan een volksvergadering, waartoe alle vrije dorpers, tegenwoordig alle in de registers voorkomende personen, worden opgeroepen. Deze bijeenkomst verkiest uit de beide „spiegels” dengene, die het meest geschikt voorkomt aan de bevolking; hij die de meeste stemmen op zich vereenigt, is het nieuwe hoofd. Van de verkiezing wordt kennisgegeven aan den pabitjara en door dezen aan den *maradia*. Indien deze vroeger met de verkiezing niet accoord ging, dan stelde hij twee nieuwe personen candidaat; hij was daarbij echter gebonden aan het geslacht, dat de hoofden moest leveren. De pabitjara schijnt dit recht van nieuwe candidaatstelling niet gehad te hebben. Tegenwoordig houdt het bestuur zich aan den uitslag van de verkiezing, maar wanneer die resultaten aan het bestuur worden voorgelegd, zijn

1) Zie noot op blz. 306. — Noot van de commissie.

ze vergezeld van een advies van het zelfbestuur, gewoonlijk van den pabitjara die het district, waarin de banoewa gelegen is, bestuurt. Het spreekt vanzelf, dat in dat advies de maradia zijn inzichten kan mededeelen, en zodoende aanleiding kan geven om, wanneer hij zulks wenscht, een herverkiezing uit te lokken met nieuwe candidaten. De verkiezing uit de beide candidaten wordt door de bevolking genoemd *mapamili wotaoe*.

In de maradia-schapjes Loeaor, Palarangang en Tamboegading worden de papoeangang door de *pēamang* of de *tomaponiasa* gekozen, zonderdat eerst een candidaatstelling plaats heeft; de bekrachtiging moet door den betrokken maradia plaats vinden, die niet het recht gehad schijnt te hebben om herverkiezing te gelasten. Het waren ook deze papoeangang, die een tweeledige candidatenlijst samenstelden voor de vervulling van het maradiaschap; uit die beide gegadigden werd dan door de geheele bevolking van het rijkje de gewenschte persoon bij meerderheid van stemmen verkozen. De verkiezing werd vervolgens medegedeeld aan den maradia van Pambaoeang, die in een en ander geen wijziging kon brengen. De bevestiging van den functionaris had te Pambaoeang plaats. Tegenwoordig gaat de verkiezing van een papoeangang, zooals thans naar wij zagen de hoofden dier banoewa's heeten, geheel overeenkomstig die in de andere dorpencomplexen.

De verkiezing van den *pēamang* en den *tomaponiasa* heeft plaats zonder candidaatstelling uit de daartoe gerechtigde geslachten door de papoeangang en de geheele vrije bevolking.

Inkomsten, kasoewijang, ornamenten.

De inkomsten, door de leden van de hadat getrokken, bestaan uit een salaris, dat hen tegenwoordig uit de landschapskas wordt toegerekend. Daarnaast staan echter ontvangsten, die een meer adat-rechtelijk karakter dragen en die door de zeer schamele bezoldiging, die de vorsten en landsgrooten in het Mandarsche ontvangen, nog in geen deele zijn verdrongen. In de eerste plaats noemen we dan de huldegiften, die bij verschillende gelegenheden aan de machthebbers moeten worden opgebracht, giften die in den regel drukken op de grondbezitters en als zoodanig later bij het grondenrecht meer uitvoerig zullen worden genoemd; bij de rechtspraak, waar hun $1/8$ toekomt van de waarde van het goed in geding, een betaling die de rol van bindsom vervult en dan ook den naam draagt *papepatijang*, d.i. hetgeen geschied is mag niet meer gezien worden. Daaruit blijkt, dat, indien een zaak is afgedaan, verder niet meer aan de uitspraak getornd kan worden. Tegenwoordig komt die betaling alleen nog maar voor, wanneer een aangelegenheid minnelijk door de hoofden geschikt wordt (dat is dus door de leden van het zelfbestuur); bij de inheemsche rechtbank komen, zooals we bij het hoofdstuk rechtspraak zullen zien, geen betalingen aan de rechters meer voor; daar zijn de kosten slechts die, welke voor getuigen,

reisgelden en dergelijke behooren te worden uitgegeven, kosten, die 10 % van de waarde in geding niet mogen overschrijden.

De giften bij feesten verschuldigd noemt men *padja* of *pasai*. De eerste zijn in den regel die giften, die naar grootte en hoedanigheid in het adatrecht omschreven zijn, en niet alleen aan de vorsten ten goede komen, maar in vele gevallen ook door anderen ontvangen worden; vooral bij feesten ziet men, zooals later besproken zal worden, den feestgever *padja* overhandigen; de *pasai* zijn geschenken, die naar goedvinden door den gever kunnen worden bepaald. In sommige gevallen zijn echter bepaalde gaven voorgeschreven, die aan de hooger gestelden verschuldigd zijn, wanneer deze voor groote kosten komen te staan, hetzij bij nieuwbouw van huizen, hetzij bij overlijden en dergelijke; dan zit niet de bedoeling om eer te bewijzen voor, maar zeer beslist is dan de bedoeling hulpverlening; vandaar dat dergelijke geschenken dan ook den algemeenen naam *papepasang*¹⁾ dragen, dat wil zeggen: dat wat dient om te helpen. Deze giften ziet men vaak ook aan gewone burgers aanbieden, met dat verschil echter, dat dan op contra-prestatie gerekend wordt, wanneer zich daartoe een gelegenheid voordoet.

In den loop van deze verhandeling zullen we nog herhaaldelijk gelegenheid hebben om van de verschillende hulde- en hulpsgiften kennis te nemen; het komt beter voor die te behandelen wanneer de onderwerpen ter sprake komen, waarvoor die giften verplichtend zijn, dan wel waarvoor het aanbevelenswaardig is voor de bevolking, om van haar goede gezindheid te doen blijken; dan zal tevens kunnen worden gewezen op de geschenken, die tusschen de verschillende staten, den Mandarbond uitmakende, gewisseld worden, wanneer zich daartoe gelegenheden voordoen.

Toch moet tot een goed begrip van de zaak een korte beschrijving gegeven worden van datgene, wat de bevolking van Zuid-Celebes samenvat onder den naam *kasoewijang*, en dat een belangrijk punt is in het adatrecht, aangezien men het nagenoeg steeds bij voorkomende gelegenheden leert kennen. Een samenvatting van het begrip *kasoewijang* kan gegeven worden door het woord „*eerbetoon*”; in het dagelijksch leven wordt er slechts dat *eerbetoon* mede bedoeld, dat aan een hogere wordt gegeven, en meer in het bijzonder aan hen, die met bestuursmacht omkleed zijn, dan wel die zeggensmacht over belangrijke goederen of zaken hebben. Ook aan lagere te betuigen eer en hulde, meer dus gevolgen van de wellevendheidswetten, worden theoretisch als *kasoewijang* beschouwd, maar in de praktijk doelt het woord alleen op de bovengenoemde verhouding van lagere tot hogere. We zien dan, dat de gaven, die verschillende geslachten aan de bestuurders moeten opbrengen ingeval van feesten of belangrijke familiegebeurtenissen, bij huizenbouw [enz. onder het begrip *kasoewijang* vallen]²⁾. Daarnaast echter moeten

1) Verg. noot 1 op blz. 310. — Noot van de commissie.

2) Aanvulling van de commissie.

ook als kasoewijang worden beschouwd, en het wordt ook met dat woord aangegeven, de gaven die bepaalde personen in bijzondere omstandigheden den vorst te doen hebben. Indien aan de kust hout aanspoelt, waar de wortels nog aanzitten, dan moet dat hout aan den maradia worden afgegeven; men noemt deze leverantie kasoewijang batarappē. Indien voor het eerst in het seizoen maloesoedji-visch gevangen wordt, moet de helft van die eerste vangst aan den vorst worden afgestaan, terwijl ook de hadatleden een deel bekomen. Een eigenaardigheid hierbij is, dat men dat aandeel niet aan de waardigheidsbekleeders mag ter hand stellen; maar men moet het bij nacht aan de trap van het huis ophangen, zoodat des morgens de begiftigde het gegevene daar aantreft zonder te weten waar het vandaan komt. Zoo wordt verder als kasoewijang aangemerkt de betaling, die door schippers moest worden gedaan, die naar elders ter handel voeren. Oudtijds bedroeg die betaling een gulden voor naar Singapore varende schepen; ging men naar Borneo, zoo bedroeg deze heffing vijftig cent, en voor een vaart naar Makassar een kwartje. Deze havengelden waren dus ook als huldegiften te beschouwen en kwamen geheel den maradia ten goede. Ook op de Mohammedaansche feestdagen werden door bepaalde deelen der bevolking bepaald omschreven giften gedaan. Zoo leverde het geslacht van den batoe aradjāng bij die gelegenheden steeds de pisangbladeren en klappers, die bij dat feest deels als kookgerei, deels als ingrediënten voor den maaltijd gebruikt moesten worden. Een belangrijke soort van kasoewijang, de meest bekende, is de verplichting der bevolking, om den vorst en de grooten behulpzaam te zijn bij de bebouwing van de velden, die dienen om hun levensmiddelen voort te brengen. In sommige streken rust die plicht op de geheele bevolking, maar meer gebruikelijk is het, dat bepaalde geslachten met die taak belast zijn. Zoo worden in Pambaoeang de ornamentalsvelden bewerkt door de batoe aradjāng. In het maradiaschap Toeboe wordt ter verzorging van het rijstgewas gebruik gemaakt van een deel van het geslacht naē moeana, dat in Batororo verblijft; bij de beploeging worden daartoe dertig lieden opgeroepen; als echter de ornamentssawahs beplant moeten worden, wordt het geheele geslacht para opgeroepen. Op welke wijze dergelijke werkers schadeloosgesteld worden, zien we later, wanneer het grondenrecht besproken zal worden; hier kan volstaan worden met de mededeeling, dat aan de lieden van het geslacht para een sawahdeel wordt afgestaan, de tinggas aparāng, terwijl de nae moeana de tinggas naē moeana als aandeel bekomen. Aangezien de regeling dezer werkwijze natuurlijk niet plaats heeft door den maradia zelf, maar door een beambte, den zoogenaamden tomatoewa, moet ook deze schadeloosstelling ontvangen; hij bekomt daartoe een aandeel in het terrein, dat den naam draagt tinggas tomatoewa.

De ornamenten, waaraan het gezag van den maradia van Pambaoeang ontleend is, onderscheiden zich van die, welke men elders onder Boegineezen en Makassaren aantreft, daardoor, dat ze

niet van goddelijken oorsprong zijn, maar over het algemeen op zeer prozaische wijze in het bezit van den vorst gekomen zijn. Het eenige, dat hen dan ook als rijkssieraad stempelt, is het feit, dat de beschikkingsmacht over die voorwerpen onverbrekkelijk aan de vorstelijke waardigheid verbonden is. Indien een ander zich van de macht over die goederen zou kunnen verzekeren, zou daarmee de waardigheid van maradia op den usurpator overgaan¹⁾. Men kan onder de ornamenten (*aradjāng*) twee groepen onderscheiden: die, welke zeer nauw met den vorst verbonden zijn en dan ook in diens woning (*sapo aradjāng*) bewaard en verzorgd worden, en die welke elders worden opgeborgen. Het allervoornaamste ornament is de *gong*, die den naam *I Bandjar* draagt, welke *gong* van vrouwelijk geslacht is. Aangaande den oorsprong is het volgende bekend. Oudtijds, toen het land Pambaoeang als zoodanig nog niet bestond en ook de Mandarstaten nog niet gevormd waren, maar over een deel van het tegenwoordige Mandar de vorst van Pasokorang gesteld was, bestond in dat land een groot gebrek aan muziekinstrumenten. Er werd besloten, dat men daarin zou voorzien en daarom werden door de pabitjara's van Bondē en Adolang waardevolle goederen bijeenverzameld en werd een zendeling daarmee naar het rijk van Bandjarmasin gezonden, om daar een *gong* te koopen. Zulks geschiedde, en de *gong* werd door Adolang en Bondē om beurten bewaard (vroeger zagen we reeds dat Lalampanoewa eerst later gevormd werd). Toen later het rijk Pasokorang uiteenviel en Pambaoeang ontstond, zouden de lita's Adolang en Bondē zich gesteld hebben onder een eigen vorst; als teeken van hun gehoorzaamheid stonden ze de *gong* als ornament af. Uit deze legende zou dus moeten worden afgeleid, dat het maradiaschap een inzetting is, die haar oorsprong vindt in een welbewuste handeling van de, toenmaals twee, lita's. Te dier tijde zou ook Lalampanoewa ontstaan zijn, waar de verplichting op rustte, meer in het bijzonder zorg te dragen voor datgene wat in verband staat met de huishouding en het inwendige van de vorstelijke woning. De *gong* werd het teeken der eenheid, het werd in beeldspraak de term, waarmee men het geheele landschap aangaf en -geeft. We zagen reeds, hoe door den *aroemponē* aan den maradia Loeaor gelast werd terug te keeren en zich in de holte van de *gong* *I Bandjar* te vestigen, hetgeen beteekende: zich in Pambaoeang te vestigen.

Als andere ornamenten van den eersten rang moeten genoemd worden: een vlag (*I Bolong*), een schil (*oetē*), en een lange trommel (*ganrang*). Al deze voorwerpen worden bewaard in de slaapkamer van den maradia van Pambaoeang; de *gong* en de drie andere voorwerpen hebben tezamen een *balē-balē*, waarop ze achter een gekleurde klamboe rusten. Om het geheel bevindt zich een tweede gordijn. Tusschen de beide gordijnen is de plaats van vereering. Elke malam Djoemaāt wordt daar een lamp gebrand, terwijl in een

1) Dit schijnt niet geheel juist. — Noot van de commissie.

oud-Chineesch wierookpotje een weinig wierook (doepa) gebrand wordt. Af en toe geeft de maradia aan de ornamenten een doek ten geschenke, die door haar zelf, althans onder haar direct toezicht, geweven is.

De ornamenten van den tweeden rang, dat zijn dus die welke op andere plaatsen verzorgd worden, zijn o.m. een fluit (kēkē), die te Adolang bewaard wordt door de nakomelingen van den man, die eens die fluit van elders medebracht. Niet alleen dat die lieden de fluit bewaren, maar zij zijn ook de eenigen die daarop mogen spelen, wanneer een of andere gebeurtenis in het vorstenhuis dan wel in het landschap daartoe aanleiding geeft. Zij offeren ook op gezette tijden een bepaalde olie en doepa aan het magisch krachtige voorwerp. Die zelfde olie, de zoogenaamde lomo masali, een welriekende in Mandar zelf vervaardigde olie, wordt ook aan de gong geofferd. Een tweede heilige vlag wordt bewaard door den anrong-goeroe djoa matowa, die in het dorp Tinamboeng woont (het tegenwoordige dorp Pambaoeang bestaat namelijk uit twee eenheden, namelijk Tinamboeng en Galong-galong). De derde vlag tenslotte wordt door den pabitjara Adolang verzorgd, die eveneens op gezette tijden doepa brandt en olie offert.

Het oppertoezicht over deze verzorging en de geregelde eeredienst voor de ornamenten van de eerste orde is in handen van een erfelijk functionaris, den batoe aradjang, nakomeling van den persoon die eens de gong van Banjarmasin heeft gehaald. De vererving van het ambt heeft niet plaats van vader op zoon of dochter, maar na het openvallen der plaats wordt door den vorst uit het betrokken geslacht een persoon, man of vrouw, aangewezen, die dezen specialen dienst heeft te vervullen.

Zooals we zagen, moeten de ornamenten bij bepaalde gelegenheden hun assistentie verleen, opdat hun eigen kracht een gunstige atmosfeer moge scheppen voor de omgeving en het land. Zoo zien we, dat de muziekinstrumenten bespeeld en de vlaggen ontplooid worden bij de bevestiging van een vorst, indien de vorstin gedurende zeven maanden zwanger is en het feest der massage (noerit)¹⁾ plaats heeft, bij de tandvijling en besnijdenis van een vorstentelg, bij huwelijk en dergelijke gebeurtenissen ten hove. Maar ook bij gelegenheden van meer algemeen belang worden de ornamenten gebruikt; bij het einde der poeasa en de hari hadji heeft een plaatselijke omgang met die voorwerpen plaats, die dan naar het godsdiensthuis gebracht worden. Dit laatste is een punt van verschil met hetgeen plaats heeft in het naburige landschap Tjenrana; daar mogen de instrumenten alleen in het vorstenverblijf gebruikt worden en mogen

¹⁾ Dit woord is niet thuis te brengen; misschien „pidjit”? Matthes, in zijn Ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 49, dit „feest” beschrijvende, geeft voor dit „maseeren van den buik” op: Boeg. risaoela baboewana, Mak. nisapoe battanna, dienende om het kind behoorlijk op zijn plaats te brengen: Boeg. palēwai anaē, Mak. palēwai anaka. — Noot van de commissie.

ze nimmer worden rondgedragen in het dorp. Bij al die gebeurtenissen worden op de muziekinstrumenten bepaalde wijzen gespeeld, die over het algemeen slechts zeer kort zijn. Bij den rondgang met de ornamenten naar de moskee (ditindo) bijvoorbeeld, wordt de wijze *dēdē mailamba* gespeeld; bij bevestiging van een vorst de *dēdē mēmana*; bij een vorstelijk huwelijk de *dēdē matoedoe*, en vervolgens de *dēdē masalonrēng*, *dēdē kadjar*, *dēdē paling rigona*, *dēdē soemanga*, *dēdē koemba*, *dēdē sarabadang matipas*, *dēdē palapa* en *dēdē sajakomba*; bij bevalling en besnijdenis wordt de *dēdē mangaro* ten beste gegeven. De eenige wijze, die eenige lengte heeft, is de *dēdē matoedoe*. Bij al deze muzikale uitingen treden de instrumenten gezamenlijk op, en elk instrument wordt bespeeld door de personen, die van de bewakers afstammen, of door de bewakers zelf; zoo de gong door de *batoe aradjāng*, de *kēkē* door de lieden van de *bidja kēkē*, de *ganrang* door de lieden van het geslacht van de *ganrang*. Anderen zijn daartoe niet bevoegd; indien zij toch bij dergelijke gelegenheden de instrumenten zouden bespelen, zouden de tonen niet alleen geen nuttig effect voor de omgeving hebben, maar zij zouden ongeluk over het vorstengeslacht en het landschap brengen.

De lagere hoofden hebben over het algemeen geen rijkssieraden, maar wel waardigheidsteekenen. Ze bestaan voor de *pabitjara's* uit een *songko* (hoofddekse) en een *sirihdoos*. Beide voorwerpen laten zij zich nadragen, wanneer hun aanwezigheid ergens adatrechtelijk vereischt is. De *maradia's* van *Loeaor*, *Tamboegading* en *Palarangang* hebben wel waardigheidsteekenen, maar geen werkelijke ornamenten. De *banoewa*-hoofden hebben slechts een *songko* als zoodanig.

Wat de ornamenten van den *maradia* betreft, deze heeft bezittingen, gronden, de andere functionarissen bezitten uitgestrekte terreinen als ambtsvelden. De beteekenis dier gronden voor hoofden en bevolking zal ter sprake komen, wanneer het grondenrecht in behandeling komt, aangezien dit instituut van overheerschend belang is voor een goed begrip der rechten, die in het Mandarsche op grond worden uitgeoefend.

De indeeling in standen en geslachten.

Reeds herhaaldelijk was het ons mogelijk er op te wijzen, dat voor bepaalde ambten de betrokkene tot een bepaald geslacht moest behooren. Naast dezen factor is het van nog meer belang, dat een persoon, die voor een hoog ambt verkozen wordt, van hooge geboorte is, dat hij dus tot een bepaalden stand behoort. De stand wordt natuurlijk bepaald door de afkomst van den betrokken persoon, of hij van min of meer zuiver bloed is. Hierbij is het van het meeste gewicht, van welke origine de moeder is. Zooals we later bij de behandeling van het huwelijksrecht uitvoerig zullen zien, is het vooral de stand van de moeder, die de mogelijkheid van een huwelijk en

den stand van het uit dat huwelijk geboren kind bepaalt. We moeten dus thans uitvoerig de verschillende trappen van bloedmenging nagaan en allereerst kennismaking met de standen en de onderverdeling daarvan.

Den grondslag vormt een indeeling van de bevolking in drie standen.

Ten eerste: zij die minder of meer vorstenbloed in zich hebben; dat is de eerste stand, die der *todiang lajana* (die vorstenbloed hebben); vooral in dezen stand heeft zich door verschillende bloedmenging een scherpe onderverdeling weten te handhaven.

We onderscheiden dan allereerst den vorst met zijn nageslacht; deze groep draagt den naam *aradjāng*.

Als tweede zien we de nakomelingen van vroegere vorsten, die uit huwelijken gesproten zijn met gelijkwaardige personen. Het zijn dus lieden, die bij openvallen van het maradiaschap ook in aanmerking komen voor het vorstenambt; de groep draagt den naam *ana matola padjoeng*, d.i. de kinderen, die als vervangers mogelijk zijn.

De derde groep wordt gevormd door de *maradia talloe parapa* (driekwarts maradia's). Zij zijn lieden die gesproten zijn uit een vader van de *aradjāng*-, of *ana-matola-padjoeng*-groep en een moeder van de straks te noemen *taoe pēa naē*.

De vierde groep wordt gevormd door de *poewasasigi* (de halve heeren); zij ontstaan uit huwelijken van *matola-padjoeng*-vaders en *tao-pea*-moeders.

De vijfde en laatste groep der lieden van den hoogsten stand wordt gevormd door de *poewasiparapa* (de kwartsheeren), die ontstaan zijn uit een *matola-padjoeng*-vader en een *batoea*-moeder.

De tweede stand, de vrijen dus, is hier omvangrijker dan ik dat elders aantrof, omdat het hier niet alleen gaat om de massa der vrije bevolking, maar tevens om den lageren adel en de met hooge ambten bekleede vrijen; vandaar dat ook in dezen stand een onderverdeling is waar te nemen.

De geheele stand draagt den naam *maradēka*.

Deze heeft als eerste hoofdgroep de *taoe pēa*, dat zijn die lieden, die wat we zouden kunnen noemen den regentenadel vormen. Al naar gelang van het geslacht waartoe de betrokkenen behooren, worden ze tot een der onderdeelen van deze groep gerekend; t.w. ten eerste: de *taoe pēa naē*, dat zijn die geslachten, waaruit de personen gekozen worden, die de hooge ambten vervullen, zooals de *pabitjara*-geslachten, de geslachten van thans verdwenen vroegere waardigheidsbekleeders, de *papoeangang*-geslachten en dergelijke; ten tweede de werkelijke *taoe pēa*, dat zijn die geslachten, die de lagere hoofden leveren, waaruit bijvoorbeeld de *bali padja*, de *tomatoewa* en dergelijke medebestuurderen en kiesheeren voortkomen. Wanneer we de geslachten nagaan die in *Pambaoeang* voorkomen, zal daar nader op worden ingegaan.

Als tweede hoofdgroep der vrije lieden moet de massa van het

vrije volk genoemd worden, die onder den naam *taoe samara* wordt samengevat. Dat zijn die geslachten, die wel vrij zijn, maar waarin geen waardigheidsbekleeders worden aangetroffen, dan misschien bij hooge uitzondering. Het eenige verschil met de onvrijen is dus daarin gelegen, dat ze niet afhankelijk zijn en dat ze daardoor rechten hebben; in de eerste plaats het stemrecht voor bepaalde, meest lagere, ambten, en daarnaast het recht om gronden te occuperen en in bezit te nemen, een recht dat, zooals we later zullen zien, plichten met zich brengt, die den vrije als lid van de gemeenschap kenmerken.

Tenslotte hebben we als derden stand dien der onvrijen, de slaven dus, de *batoea*; deze lieden zouden allen hun oorsprong ontleenen aan invoer en aankoop. Een van de voornaamste slavenbronnen was natuurlijk de oudtijds bedreven zeeroof. Door pandelingschap gaat men klaarblijkelijk niet over in dezen stand van onvrijen; zij die op die wijze in dienstbaarheid kwamen, vormden naar het schijnt een aparte groep, die los stond van de indeeling in standen. Wel behooren tot de onvrijen die personen, die wegens het begaan van een of ander adatmisdrijf hun vrijheid en die van hun gezin inboetten.

Het behoeft wel geen betoog, dat door verschillende andere huwelijken de groep, waartoe de kinderen behooren, zich eenigszins kan wijzigen. Het hoeft nog niet, dat de kinderen daardoor dadelijk in een lagere groep terecht komen. Wanneer bij voorbeeld een *poewasasigi* trouwt met een vrouw uit de *taoe-pēa*-groep, dan zal de stand van het kind een weinig achteruitgaan, maar het zal toch blijven behooren tot den stand van den vader (*poewa sasigi*), omdat de vader ook reeds *taoepēa*-bloed in zich heeft en het verschil in hoogte der beide groepen niet zoo heel groot is. Toch zal men den staat van zulk een kind nog op een bijzondere wijze aangeven, namelijk door van hem te zeggen: *bēmbē dibakoe-bakoe* (in de *bakoe-bakoe* gevallen); de beteekenis, die de bevolking aan deze uitspraak hecht is, dat dit kind in de *songko* (het hoofddekseel der hooger geplaatsten) gevallen is, met andere woorden: hij heeft zijn hooger staat nog juist weten te redden.

Vrouwen mogen nimmer in een lagere groep trouwen dan die, waarin zij geboren zijn. Oudtijds werd een dergelijk huwelijk gestraft als bloedschande, slechts met dit verschil, dat alleen de man ter dood werd gebracht en niet, zooals bij het vermelde delict, beide lieden in zee werden geworpen en verdronken. Dergelijke lieden mochten nooit zoo gedood worden, dat hun bloed de aarde bezoedelde; daardoor zou het land verontreinigd en in ongelukstoestand komen. Men noemde het plan tot een dergelijk huwelijk van een hogere vrouw met een lagere man: *matitemēi poenambē* (urineeren tegen een boom waaraan goederen hangen), met andere woorden: men deed dingen op een plaats, die daartoe niet bestemd was. Toch zijn er huwelijksvormen bekend, die het mogelijk maken, dat men met een hogere vrouw trouwt. Wanneer een *taoe-pēa-naē-*

man wenscht te trouwen met een poewasasigi-vrouw, dan kan dat toegestaan worden, mits de man een veel hooger bruidschat betaalt; men noemt het op die wijze huwen: *mabasi*, het afkopen van den stand. Geheel op het niveau van zijn vrouw komt de man daardoor echter nog niet, wat daaruit blijken mag, dat de uit zulk een huwelijk gesproten kinderen tot de *poewa siparapa* gerekend worden en ten opzichte van de moeder dus in stand achteruitgaan. Bij het huwelijksrecht komen we op een en ander uitvoerig terug en kan tevens worden nagegaan, wat de bedoeling van den hooger bruidschat in waarheid is.

Niet in alle gevallen echter is de stand beslissend voor de wijze waarop men huwen kan; in sommige gevallen toch zullen we zien, dat vrouwen van lager stand, zelfs vrouwen van slavenafkomst, met groote statie huwen, en dat voor hen ook een hoogere bruidschat betaald moet worden dan die, welke voor andere vrouwen van dien stand verschuldigd is. We zien dan echter steeds, dat dergelijke lieden in een zeer bijzondere positie staan ten opzichte van voorname lieden, in den regel ten opzichte van den vorst zelf. Bij de bespreking van het huwelijksrecht zullen we dat bijvoorbeeld leeren kennen met betrekking tot de zoogmoeder en de zoogbroeders van den vorst.

Uit hooger stand kan men, behalve door een ongelijkstandig huwelijk der ouders, ook nog op andere wijze in stand dalen. In de eerste plaats kan men tot erfelijk slaaf worden door een of ander groot adatvergriep te plegen. Verschillende gevallen van dien aard zullen we in den loop dezer verhandeling leeren kennen; ik noem b.v. personen, die zich aan schaking hebben schuldig gemaakt en in sommige gevallen slaven en slavinnen van den vorst worden. Voorts is het mogelijk om in slavernij te geraken doordat men krijgsgevangen is gemaakt, dan wel doordat men verkocht is. Dergelijke slaven zijn de zoogenaamde nieuwe slaven, de *batoe a niali*. Dit is een tegenstelling van hier en daar bestaande erfelijke slaven, de slaven van den bloede, de *batoe a sora ng*, dat zijn dezulken, die om zoo te zeggen sinds het ontstaan der menschheid in dienstbaarheid verkeerden. Zij komen niet overal voor; zoo kent men dezen stand bijvoorbeeld niet in het Pambaoeangsche. De behandeling der beide groepen kenmerkt zich door eenig verschil. Beide groepen worden ten huize van den heer gevoed en gekleed en verblijven, uitzonderingen daargelaten, in diens woning. Die uitzonderingen komen voor, wanneer de slaaf, bij voorbeeld door diensten aan zijn heer bewezen, het recht heeft verkregen om op zich zelf te gaan wonen; alsdan is hij slechts verplicht om in bepaalde gevallen, wanneer de heer vele diensten moet laten verrichten, bij voorbeeld bij feesten, in verplichten dienst uit te komen; overigens zijn ze dan vrijwel vrij. Wanneer een der beide soorten slaven trouwt met een standgenoot, trekken ze in bij de vrouw, en de kinderen worden onder de heeren verdeeld, de eerste voor den heer van de moeder. Ook dan moeten de slaven af en toe diensten voor hun heer verrichten.

De slaven van den bloede mogen echter door hun heer niet vreemd worden, wat met de zoogenaamde nieuwe slaven wel geoorloofd is. Een tweede belangrijk verschil is, dat de erfelijke slaven een aandeel in de vruchten van hun arbeid bekomen; zoo ontvangen zij bijvoorbeeld bij het planten van een tuin $\frac{1}{3}$ van het aantal door hen geplante en in leven gebleven boomen, een deelbouwregeling dus, terwijl de zoogenaamde nieuwe slaven dergelijk aandeel niet bekomen.

De nieuwe slaven hebben echter ook een voordeel boven de erfelijke slaven door het feit, dat het hen mogelijk is zich vrij te koopen. Dit vrijkopen draagt den naam *mapolēang alawēnna*, *malapasi alawēnna*, hetgeen beteekent: door eigen schuld zijn ze gekomen, zij zelf hebben zich verlost. De sommen voor den vrijkoop loopen, naar gelang van de persoon die vrijgekocht wordt, aanmerkelijk uiteen; zoo moet een jonge vrouw ongeveer 40 reaal (80 gulden), een oude vrouw tusschen 10 en 15 reaal, een jongeman 30 reaal betalen, om in vrijheid te worden gesteld. Koopt iemand zich vrij, dan heeft dat plaats ten overstaan van den *kali* (kalief), die de persoon tot de *hadat* voert, welke op hare beurt het geval voorlegt aan den *maradia*. Deze allen treden op als opzettelijke getuigen van de belofte, die door den meester en den voormaligen slaaf wordt afgelegd. Deze belofte hield van den kant des meesters de verklaring in, dat de slaaf in den vervolge vrij was en door hem niet meer als slaaf zou worden behandeld of aangeropen; aan den anderen kant verklaarde de slaaf, dat hij zich niet meer als slaaf zou gedragen. Na afloop van een en ander werd door den *kali* een gebed gelezen, waarna men tot een maaltijd overging, waar de getuigen en eventueele belangstellenden aanzaten. Deze vrijlating is persoonlijk; de kinderen, tijdens de slavernij geboren, zijn in den vrijkoop niet begrepen. Een meester kan zijn slaaf ook, zonder dat deze zich vrijkoopt, de vrijheid hergeven, om daarmede bij voorbeeld belangrijke hem bewezen diensten te beloonen. Ook bij deze vrijlating zijn de kinderen van den slaaf niet begrepen. Een op deze wijze in den vrijen stand opgenomen persoon pleegt men een *maradēka patoedjoe* te noemen.

Bij gemengd huwelijk van vrijen man met slavin, waarvoor de bruidschat betaald is, blijft elk in eigen stand; de kinderen worden verdeeld: voor de moeder is het eerste kind, dat slaaf wordt, terwijl het tweede den stand van den vader volgt, enz. Een zelfde verdeling dus als wanneer twee slaven van verschillende meesters huwen. Trouwt echter een vrije zonder betaling van bruidschat met eens anders slavin, dan worden de kinderen slaven, met uitzondering van het derde kind, dat den stand van den vader volgt. Ook al zouden er tien kinderen geboren worden, alleen het derde komt aan den vader. Een dergelijk huwelijk pleegt men *poesoeng* (leeg) te noemen.

Een onderverdeling van den stand der *taoe pēa naē* is nog te maken naar gelang van de geslachten; zij die geroepen kunnen

worden tot het pabitjara-ambt, die dus behooren tot de bidjana pabitjara, zijn hooger in aanzien dan zij die behooren tot de bidjana papoeangang, hooger dan de bidjana akaliang, zijnde de lieden die tot kali benoemd kunnen worden. We onderscheiden op deze wijze verder nog de bidjana sasaboearang, bidjana indo taoe, bidjana para, bidjana badjo, en nog verschillende andere, die we in den loop dezer verhandeling naar naam en positie zullen leeren kennen. De beide laatstgenoemde moeten beschouwd worden als onderdeelen van den stand der taoe pēa; de groote massa van dien stand echter wordt niet onderscheiden naar de geslachten, waartoe ze behooren, maar worden samengevat onder den naam taoe mabanoewa, menschen van de gemeenschap. Waar de verschillende voorname geslachten niet ver uiteenstaan in aanzien, is het begrijpelijk, dat de personen dier geslachten herhaaldelijk onderling in het huwelijk treden, en waar de afstamming zoowel naar vaders- als moederskant berekend wordt, de kinderen moeten geacht worden tot verschillende bidja te behooren. Het is dan ook geen uitzondering lieden te ontmoeten, die tot vijf en meer geslachten te gelijk moeten gerekend worden te behooren, die dus verkiesbaar zijn voor verschillende ambten en deelen in de verschillende voordeelen, die aan de bepaalde geslachten eigen zijn, en die vooral op het grondenrecht betrekking hebben. Tenslotte dient nog een groep dienstbaren genoemd te worden, die feitelijk buiten de standenindeeling staat, nl. de pandelingen (*batoea inrangang* = schuldlaven). Zij zijn, vaak met hun gezin, om der wille van gemaakte schulden in dienstbaarheid gekomen, zonder dat acht gegeven wordt op den stand waartoe zij behoorden. Zij worden veelal verzorgd ten huize des schuldeischers en moeten daar in erfelijke dienstbaarheid blijven tot de schuld geheel betaald is. Van de vruchten van hun arbeid bekomen zij geen aandeel.

Grondenrecht.

Alvorens ons met het grondenrecht in engeren zin bezig te houden, moeten we in de eerste plaats kennis maken met de voorstellingen, die de bevolking zich zelf maakt van den oorsprong der tegenwoordige toestanden. Vroeger, toen het landschap Pambaoeang nog niet bestond, maar dat territoir deel uitmaakte van een ander en grooter rijk, Pasokorang of Saragiang, was er klaarblijkelijk geen regeling van de grondrechten; toen zich echter de beide lita Bondē en Adolang vrijmaakten van dat rijk en het derde gebied Lalampanoewa (zie boven) ontstond, werd het noodig geoordeeld een regeling te treffen.

De drie rijken, waaruit Pambaoeang was samengesteld, hadden om te beginnen elk een eigen gebied, dat door grenzen (*pata-pingang*) omgeven was. Binnen die landspalen werden terreinen afgezonderd voor de geslachten, waaruit de verschillende waardigheidsbekleeders voortkomen. Tezelfder tijd hadden zij gedrieën zich onder de leiding gesteld van een vorst, die de bestuursoverkapping vormde, en aan hem werd door de drie onderdeelen van het land

een zeker terrein afgestaan, om hem in staat te stellen zich naar behooren in het leven te houden. Deze terreinen waren de *lita aradjāng*, de gronden van het ornament, van het voorwerp dat de magische kracht van de gemeenschap zou vertegenwoordigen. Als zoodanig zonderde men in Pambaoeang de terreinen af, die de namen dragen La Boekēng, La Wasē, La Wēla en Aroe Pēnēki. Zij zouden oudtijds door den verzorger van het ornament, den *batoe aradjāng*, voor het ornament zijn uitgezocht, en ten overstaan der toenmalige hadat aan de vertegenwoordiging van het geheele land, dus aan den vorst, zijn afgestaan om in zijn levensonderhoud te voorzien. Elken keer, wanneer een nieuwe vorst als zoodanig optreedt, wordt door den *pasorong* het gebied aan den nieuwen waardigheidsbekleeder overgedragen, welke ceremonie plaats heeft door gezamenlijk het terrein om te loopen, bij welken ommegang de rijkssieraden worden medegedragen en bespeeld. De beplanting en bewerking wordt door de leden van het geslacht van den *batoe aradjāng* bewerkstelligd (rijstvelden komen er niet voor, maar wel klappertuinen en pisang-aanplantingen, alsook oebivelden). De baten komen ten goede aan den *batoe aradjāng*, terwijl de *maradia* en de *hadat* leden ervan gebruiken mogen wat ze noodig hebben, een recht dat met den naam *soemoesoe* wordt aangegeven, hetgeen beteekent „zuigen”, hier op te vatten als „medegenieten”.

De *maradia* van Toeboe heeft eveneens op die wijze een sawah-complex bekomen (*tinggas aradjāng*), voorts een vischplaats (*limboenang*) en een complex sagopalmen (*rano tawaro*; *rano* is complex). Ten aanzien van dit laatste doet zich de eigenaardigheid voor, dat dit ornamentsgebied buiten de landgrenzen • gelegen is, nl. in Maloenda bij het dorp Tanisi. De oorsprong van dit recht zou zijn, dat oudtijds door lieden van Toeboe aan die van Maloenda het sagokloppen geleerd zou zijn; als dank daarvoor deed de *poçatta* van Maloenda aan Toeboe een schenking (*pamana*) van een sago-complex, dat als ornamentsveld aangemerkt wordt. Indien de boomen sagohoudend zijn, worden ze op stam verkocht; de opbrengst komt den *maradia* geheel ten goede. De lagere hoofden van Toeboe hebben over het algemeen ook ambtsterreinen; zoo heeft de *baligaoe* een *djatiterrein* (*oema djati*). De zaden daarvan zouden door vreemdelingen van Tambora van uit Soembawa zijn ingevoerd. Toen ze zich in Toeboe vestigden, stonden ze aan den *baligaoe* een tuin af, dien zij zelf plantten en verzorgden; tot heden toe zijn hun nakomelingen, de *bidjana Tambora*, met die taak belast. De opbrengst wordt in planken gezaagd verkocht; ook dat werk doen de lieden van Tambora, die daarvoor een klein aandeel in de opbrengst bekomen.

In Balanipa noemt men de ornamentsvelden van den vorst de *lita bering lēmbing*; men kan op die gronden bewerkingsrechten krijgen. Bij verwaarloozing of verlating kan aan anderen dat recht worden toegewezen; het geplante blijft echter bezit van den planter want, zegt een Mandarsche spreuk: niemand kan aan-

spraak maken op het hout, dat door een ander gekapt is, d.w.z. niemand kan zich de vruchten van eens anders arbeid toeëigenen. Er zijn sommige stukken ornamentalsgrond in Balanipa, waarop een bepaalde kasoewijang rust, nl. een gave, te leveren bij overlijden van een vorst; die gift heet *lēlang sawarang*, en dergelijke gronden staan bekend als *lita masawarang*.

Ook de pabitjara van Bondē, die naar we zagen de oudste waardigheidsbekleeder van dien aard geweest is, heeft vroeger ambtsvelden toegewezen gekregen. Het waren de terreinen, die onder de namen *pandewasi*, *pamioeng*, *patiri*, *palari*, *pandebolang* bekend stonden. Zij werden in bewerking genomen door vijf geslachten, die zorg hadden te dragen, dat de pabitjara voldoende voedingsmiddelen verkreeg. Die geslachten droegen namen, overeenkomende met die, welke de reeds genoemde terreinen droegen. In den loop der tijden zijn die terreinen geheel in bewerking genomen, en hebben de pabitjara's minder aandacht aan de opbrengst der verplichte baten in natura besteed, waardoor thans de hoogere aanspraken van dien functionaris geacht moeten worden verdwenen te zijn. We zullen later op een en ander nader terugkomen.

Naar we zagen werden de gronden in de eerste plaats onder de geslachten van de waardigheidsbekleeders verdeeld (de bovengenoemde gronden van den pabitjara Bondē waren geen gronden, aan een geslacht toekomende, maar gronden, die aan een ambt verbonden waren). Zoo zien we *lita apapoeangangang*, *lita anamaradia*, *lita akaliang*, *lita pabitjara* en dergelijke.

Zoo had b.v. de *poeatta sara* twee ambtsvelden, die hem door den papoeangang van Adolang gegeven waren en die de namen droegen *Tanēttē bēroebēroe* en *Tanēttē moso*. Toen de *poeatta sara* als zoodanig ophield te bestaan, vervielen die gronden aan de gemeenschap Adolang en aan de lieden, die de terreinen in bewerking genomen hadden. Later komen we hierop terug. Zoo had men in Balanipa in de dorpen Soso en Aloe gronden, die als *lita hadat* bekend stonden en die aan het geslacht van den maradia Aloe toekwamen. Ter zake deed zich een geschil voor, omdat vroeger een maradia uit een ander geslacht daar rechten had; de zaak kwam voor de inheemsche rechtbank, die uitwees, dat de gronden aan het geslacht van den nieuwen maradia toekwamen. Ieder lid der gemeenschap, dus niet alleen geslachtsgenooten, mocht op de woeste gronden, tot dat gebied behorende, ontginnen, zoolang er niet teekenen van andere occupanten waren. Van den oogst was men verplicht een deel aan den maradia af te staan als *sima* of *tanda lita*. Heeft iemand daar een tuin aangelegd, dan heeft hij alleen recht op het gewas, niet op den grond. Bij verlating moet een nieuwe occupant mededeeling doen aan den vroegeren bewerker. Dergelijke terreinen konden vroeger niet worden vervreemd of verpand dan aan de mededeelgerechtigden, hier de geslachtsgenooten, niet alle gemeenschapsleden; tenzij de koper op zich neemt voor de *tanda lita* op te komen. Gewoonlijk echter zal een dergelijk persoon in

de gemeenschap opgaan door kasoewijang-plichten te vervullen; hij gaat dan zoogenaamd *soemoesoe* bij de gemeenschap. Het naastingsrecht der dorpen van een tuin, die ten verkoop wordt aangeboden, noemt men in het Balanipasche *nana pasoboi*.

Het grootste gedeelte van de gronden, die tot de dorpencomplexen (*banoe wa*) behoren, zijn op deze wijze onder de geslachten verdeeld, terwijl een klein gedeelte is overgebleven, waar de vrije bevolking in haar geheel, voorzover niet bedeed in de geslachten-gronden, haar voordeel doen kon.

Indien we ons dus rekenschap geven van de grondslagen, waarop het grondenrecht in het Mandarsche berust, dan zien we, dat de terreinen aan de bevolking als zoodanig toebehooren; dat door die bevolking allereerst voor haar hoogste hoofden gronden zijn afgezonderd om in hun levensonderhoud te voorzien; dat verder het grootste deel der tot de gemeenschappen behorende gronden onder de geslachten, die die gemeenschap uitmaken, is verdeeld, terwijl een klein gedeelte is gelaten aan de resterende bevolking. In het kort dus komt het beschikkingsrecht in eerste instantie toe aan de gemeenschap in haar geheel, die van het grootste deel van dat recht afstand heeft gedaan ten bate van verschillende genealogische onderdeelen van de bevolking. Wanneer we de grondrechten meer in het bijzonder zullen bespreken, zullen we de uitingen van dat beschikkingsrecht en van de delegatie herhaaldelijk tegenkomen, zullen we ook zien in hoeverre het gemeenschapsrecht den voorrang blijft hebben boven het geslachtsrecht, en in hoeverre het mogelijk is dat individuen zich rechten op bepaalde stukken terrein kunnen verzekeren, hetzij door arbeid, hetzij door handelingen die een sterk magisch karakter dragen. We zullen dan zien, dat het geslachtsverband een van de voornaamste aanspraken op den grond vormt, terwijl we daarnaast een anderen factor zullen ontmoeten die het grondenrecht beheerscht, namelijk de verplichting, die op de grondbezitters rust, om bij voorkomende gelegenheden diensten te bewijzen aan hen, die de gemeenschap representeren, den plicht van *kasoewijang*; waar die *kasoewijang* drukt op de vrije bevolking, is daarmede tevens een ander element van het grondenrecht komen vast te staan, namelijk die, dat een slaaf, een onvrije dus, nooit rechten kan verkrijgen op grond.

De uitingen van het beschikkingsrecht.

We hebben gezien, hoe de bevolking van oordeel is, dat haar in eerste instantie het recht op den grond toekomt, maar hoe die in hoofdzaak onder de verschillende geslachten verdeeld is. In verschillende streken echter is een belangrijk deel der gronden in handen van de gemeenschap gebleven. Als voorbeelden noem ik b.v. de *lita ta o e maidi* (den grond van alle menschen), die het leeuwen-aandeel der Palarangangsche gronden beslaan en waarop de dorpsbevolking arbeiden mag zonder dat de *papoeangang*, oudtijds de *maradia*, dat kan weigeren, al is het verplichtend, dat den hoofden eerst vergunning gevraagd, beter wellicht: kennisgegeven werd. Waar

in die gemeenschap geen ambtsgronden voor het hoofd zijn aangewezen, is hem hier een schadeloosstelling toegedacht uit die gronden, om op die wijze in zijn levensonderhoud te voorzien. Hij heeft het recht op een oogstaandeel, dat hij niet zelf vaststelt en dat klaarblijkelijk evenmin in het adatrecht is vastgelegd. Men noemt dat heffingsrecht van den ambtsdrager *masima* of *mapabarai*, een recht dat men wel aanneemt elf procent te zijn; soms spreekt men van de *sima sapoeloe mēsa*, belasting van elf procent. Deze omljnde hoeveelheid komt mij voor in strijd te zijn met de juist op deze betaling van toepassing zijnde adatspreuk, die luidt:

oloi nitēwē, nitēwē bomi,
oloi niboelē, niboelē bomi;

hetgeen in vertaling beteekent:

wanneer de opbrengst in de hand gedragen kan worden, wordt ook het gegevene in de hand gedragen,

wanneer men de opbrengst op den rug draagt, draagt men de gift ook op den rug; m.a.w. wanneer er een kleine opbrengst is geeft men weinig, anders veel.

Vreemdelingen worden op deze gronden nimmer toegelaten, wat ook al weer heenwijst op een recht van de bevolking en niet op een hoogheidsrecht, immers dan zou het den vorst slechts voordeel kunnen brengen zooveel mogelijk terreinen in bewerking te doen nemen. Komen er echter in Pambaoeang zelf arme vreemdelingen, dan wijst men aan die lieden terreinen aan, om in hun levensonderhoud te voorzien, op de ornamentalsvelden bij het dorp Rattē, dat zijn de terreinen, die niet door de *batoe aradjāng* verzorgd worden. Vreemdelingen van die soort noemt men *tomapēlē banoewana* (mensen van hun land verlaten), ook worden ze wel *batarappē* genoemd, dat zijn „stukken drijfhout”. Hebben ze echter eenmaal een terrein bij Rattē gekregen, dan zijn ze *matamē ditoe-mboerna I Bandjar* (ingegaan in de holte van de gong I Bandjar, dat is Pambaoeang). Wij zien daaruit, dat zoolang dat niet gebeurd is, zij vreemdelingen zijn; door het bewerken van den grond zijn ze gemeenschapsgenoot geworden en daarmee deelgenoot in de rechten en plichten van de gemeenschapsgenooten.

In de gemeenschap Toeboe zien we een ander voorbeeld; daar zouden de gronden, die als *lita pangalai* bekend staan, aan den vorst en de hadat behooren; deze terreinen echter vormen slechts een gering deel van die, welke de gemeenschap uitmaken; het overgrote deel wordt gevormd door de *lita poelaja*, de *lita karka*, en de *lita lēmoe*. Deze laatstgenoemde drie complexen behooren aan de bevolking van Toeboe of, zooals zij zich zelf noemen, de *taoewini* (de mensen van hier); komen vreemdelingen, dan moeten dezen vergunning vragen aan hen, die het gemeenschapsbestuur in handen hebben, dat zijn dus *maradia* en hadat. Deze geven slechts dan toestemming, wanneer de vreemdeling (*taoepolē*) genegen is, zich te onderwerpen aan de *kasoewijang*, die door hen, die ter plaatse werken, verricht moet worden. Met andere

woorden: vreemdelingen kunnen ter plaatse geen vergunning bekomen, aangezien lieden, die de verplichtingen der gemeenschaps-genooten deelen, niet langer als vreemden beschouwd kunnen worden, maar mededorpeling zijn. We zien hier dus zeer duidelijk het recht van de bevolking, die niemand op die gronden duldt, die niet tevens de op dien grond rustende plichten nakomt.

De lita pangalai, die we boven noemden, was aanvankelijk gereserveerd voor de houtleverantie voor vorst en hadat, terwijl een klein deel ervan was afgezonderd voor de hertenjacht, welk stuk den naam droeg van galoeng malowang. Het wil dus voorkomen, dat deze terreinen aanvankelijk als ornamenten bedoeld waren, die hout en vleesch moesten leveren voor 's vorsten onderhoud. Mede in verband met gebrek aan bruikbare gronden, worden successievelijk beide terreinen in bewerking genomen; maar de aanspraken van vorst en hadat werden daarmee niet te niet gedaan, zooals we wél zagen dat het resultaat van gelijke omstandigheden in Pambaoeang was; hier echter uiten zich de aanspraken van den vorst in heffen van een zeker percentage van de opbrengst der tuinen en bouwvelden. Deze heffing, die men met den naam sima bestempelde, bedroeg voor maisaanplantingen tien procent, maar van de opbrengst van de kapoktuinen moet 1/3 betaald worden. We zien dus hier het groote verschil: toen nog ornamenten bestonden, werd van de andere terreinen geen heffing dan een gewone kasoewijang gevorderd; toen de ornamentsvelden hun bestemming echter verloren, werden van die voormalige ornamentsvelden wel heffingen geheven, opdat op die wijze de vorst niet te kort zou komen; hier is dus zeer duidelijk, dat die vergoeding van een zeker oogst-percentage ten doel heeft, andere opbrengsten, die door de bewerking verloren zijn gegaan, te vervangen.

Als derde voorbeeld noemen we de toestanden, die in de gemeenschap Tandē (landschap Madjēnē) bestaan. Deze gemeenschap vormde oudtijds een van de beide maradiaschappen, waaruit Madjēnē was opgebouwd. Dit maradiaschap bestond, en de gemeenschap bestaat nog tegenwoordig, uit drie banoewa's, namelijk Poeraoe, Boetoe en Limboro. Elk dezer onder-gemeenschappen staat onder het bestuur van een papoeangang (tegenwoordig kepala genoemd). De gronden der gemeenschap nu zijn nagenoeg alle lita apapoeangang, dat zijn gebieden, die aan het geslacht der poengē toebehooren, dat zijn die, welke in aanmerking komen voor het ambt van papoeangang, den hoogsten stand in die gemeenschap. Zij allen hebben het recht om op die gronden te ontginnen en er tuinen aan te leggen, terwijl den anderen gemeenschapsleden dat recht niet toekomt. Die andere leden nu zijn de slaven en de pamboelē. Merkwaardigerwijze noemt men nu die lieden, die tot den stand der poengē behooren, de menschen van Tandē (de taoe Tandē) terwijl de slaven en pamboelē, dat zijn dus de dienstbaren, als taoe Mandar worden benoemd. We zouden hier wellicht reden in kunnen zien, de poengē te beschouwen als leden der oorspronkelijke

bevolking, als kerndorpers dus, en den anderen stand als lieden, die van origine vreemdelingen zijn.

Het beheer over die gronden nu wordt door den besturenden papoeangang uitgeoefend, die in die bezigheid wordt bijgestaan door een ander functionaris, de *indona ana kajang*, de moeder der rijke kinderen, een moeder die echter zoowel man als vrouw zijn kan. In het Mandarsche namelijk wordt het woord *indo* (genitiefvorm *indona*) gebezigd in de eerste plaats voor moeder, maar in de tweede plaats ook voor die functionarissen, die een bijzondere machtspositie bekleedden van genealogischen aard. Zoo spreekt men van de *indona ana maradia*, de moeder, lees leider, van het vorstengeslacht. De term *indona ana kajang* moet dus beter vertaald worden door: leider van de rijke kinderen, dat zijn de *poengē*. Zooals we reeds vroeger gezien hebben, zijn deze lieden tevens de kiesheeren en -vrouwen voor het papoeangang-ambt. Deze adatautoriteiten tezamen met den papoeangang nu, hebben de vergunning tot bewerking te verleenen aan hen, die daartoe aanvraag doen, dat zijn dus in de eerste plaats de leden van het geslacht, in dit geval den stand der *poengē*. Aan dezen kan die vergunning tot bewerking niet geweigerd worden; maar wanneer iemand niet voldoet aan den eisch van geregelde bewerking, wat hier ook noodzakelijk is omdat er groot gebrek aan bebouwbare gronden bestaat, dan kan, zonder dat daarin de oorspronkelijke bewerker gekend wordt, door den papoeangang en *indona ana kajang* over den grond beschikt worden ten bate van derden, wanneer deze tot de *poengē* behooren. We zien dus, dat hier door bewerking geen bezitrecht op de terreinen in kwestie wordt verkregen, maar aan de occupatie slechts een bewerkingsrecht kan worden ontleend, dat zelfs zeer snel verdwijnt. Het hoofd van het geslacht tezamen met de *indona ana kajang* bekomt ter vergoeding van de moeite van het beheer een aandeel van tien procent in de opbrengst, hetwelk dient om in het levensonderhoud te voorzien.

Ten bewijze dat de terreinen, die aan ambtsdragers zijn uitgegeven, hun slechts als ambtsgronden zijn afgestaan, moge een geschil vermeld worden, dat door de inheemsche rechtbank te *Madjēnē* werd behandeld. De zaak ging om de aanspraken, welke A maakte op een groot complex klappertuinen, die naar zijn zeggen door de voorouders der tegenwoordige verzorgers waren aangelegd op last van de voorvaderen van A, die de tuinen in deelbouw had doen beplanten. Hij zou dus krachtens zijn door vererving verkregen recht aanspraak kunnen doen gelden op een deel van den oogst. Het bleek nu ter zitting, dat de gronden in kwestie oudtijds waren geweest *lita indona ana maradia*, dat zijn dus gronden die aan het ambt van het hoofd van het vorstengeslacht verbonden waren, ambtsgronden dus. Ongeveer twintig jaren geleden zou de laatste ambtsdrager zijn gestorven; zijn zoon de reeds genoemde A, evenmin als iemand anders, was hem in het ambt opgevolgd. De hadat besliste nu dat, waar er geen *indona ana*

maradia meer was, de gronden, die voor dezen waren afgezonderd, geen doel meer hadden; dat in geen geval de inkomsten zouden kunnen komen aan de erven van den laatsten functionaris, aangezien de rechten toekwamen aan een pangkat (rang) en niet aan een mensch. Erfgenaam van de bezittingen van een ambtsdrager is alleen de opvolger in het ambt, en nimmer iemand die dat ambt niet bekleedt. Waar dus thans geen gerechtigde tot de deelbouwinkomsten bestaat, hoefden de huidige bewerkers de aandeelen in den oogst ook niet af te dragen, en werden zij dan ook krachtens adatvonnis in het erfelijk individueel bezit van die gronden gesteld.

Uit dit geval zien we dus dat de terreinen, die om een of andere reden van het gemeenschapsbezit zijn afgezonderd, aan de gemeenschap terugvallen, zoodra de reden die tot de reserveering aanleiding gaf, heeft opgehouden te bestaan. Waarom door de hadat besloten werd het individueel bezitrecht (apoennanna)¹⁾ toe te kennen en niet het bewerkingrecht, zij het dan ook ten bate van de gemeenschap (landschap), zal later blijken, wanneer we de persoonlijke rechten op grond zullen leeren kennen.

We zagen dus, dat het aan de gemeenschapsgenooten vrij staat om de gronden, die aan de gemeenschap toebehooren, vrijelijk te ontginnen, mits zij aan de kasoewijang voldoen, dat is in de eerste plaats de plicht een deel van den oogst voor het hoofd af te zonderen, ten minste wanneer niet, zooals hier en daar het geval is, een bepaald gebied aan den ambtsdrager ter voorziening in zijn behoeften is afgestaan. Daarnaast zien we, dat verschillende geslachten een stuk terrein ontvangen hebben om daarop hun voordeel te doen; indien de leden dier geslachten tot bewerking overgaan, worden de hoofden van die genealogische eenheden uit de opbrengst van een en ander schadeloosgesteld, opdat zij in staat zullen zijn aan hunne adat-rechtelijke plichten te voldoen.

We zagen steeds, dat het in hoofdzaak de geslachten zijn van de waardigheidsbekleeders, hoogen zoowel als lagen, die in het genot van dergelijke gebieden zijn gesteld. Deze geslachten nu maken het grootste deel der vrije bevolking uit. Daarnaast staan geslachten, die weinig te maken hebben met ambten, maar die toch veelvuldig in een bepaalde verhouding treden tot de voornamere geslachten; zij worden dan de zogenaamde „volgelingen” van de voornameren, dan wel zij behooren tot den stand der onvrijen. Indien dergelijke lieden willen gaan ontginnen, dan kunnen zij, voorzoover ze lagere vrijen zijn, terecht op de gronden die rechtstreeks zijn gelaten onder het beschikkingsrecht van de gemeenschap, althans als op die complexen nog ruimte is voor ontginning. Is die er niet, of hebben we met slaven te doen, dan gaan ze tot de persoon in wiens gevolg zij optreden, dan wel tot hun heer, en verzoeken zijn tusschenkomst om een terrein te ontvangen in de voor de geslachten dier personen

¹⁾ Apoennang = bezitrecht; apoennanna = het bezitrecht ervan.
— Noot van de commissie.

gereserveerde terreinen. De heer verricht dan het noodige om tot het bewerkingsrecht te komen en staat dat dan weer in bewerking af aan den slaaf of volgeling. Hij zelf blijft echter aansprakelijk voor de kasoewijang die voor dat terrein verschuldigd is, hetgeen hij natuurlijk verhaalt op den bewerker, die op zijn beurt weer een zekere hommage aan zijn heer moet opbrengen. Het is natuurlijk afhankelijk van de min of meer goede verhouding tusschen heer en slaaf of volgeling, of de heer veel of weinig laat betalen. In de meeste gevallen zal deze genoegen nemen met een aandeel in de geplante boomen en in een hommage, die ten naasten bij de aan de hoofden verschuldigde hommage bedraagt. Een slaaf kan dus nimmer persoonlijk rechten op grond verkrijgen, hij moet steeds in deelbouw werken, een arbeidsovereenkomst die we straks meer uitvoerig zullen bespreken. Immers hij is een rechtelooze en daarmee tevens een ten opzichte der gemeenschap plichtenlooze. De rechten van den burger toch zijn gevolgen van de plichten die ze vervullen, en waar de slaaf geen rechten kan verkrijgen, rusten op hem ook geen gemeenschapsplichten.

Dat gebrek aan rechten is een bron van veel moeilijkheden voor den rechter in het Mandarsche. Bij de talrijke grondzaken, die geregeld bij de inheemsche rechtbank voorkomen, tracht men steeds zijn rechten te bewijzen door te zeggen, dat de tuin in het grijs verleden aangelegd is door de voorouders van de andere partij, die toen boedak was van de eerste partij. Dan heeft dus de rechtbank uit te maken of dat mogelijk geweest is, en verder of het werkelijk het geval geweest is. Immers, het is zeer wel mogelijk, dat door huwelijk van een slavenvrouw met een vrijen man de vrije kinderen in het bezit gekomen zijn van het recht van deelwinning en zich door aankoop verder in het genot van het bezit gesteld hebben, omstandigheden die later nog wel ter sprake zullen komen. In verreweg de meeste gevallen zal de rechtbank dan ook niet in staat zijn een behoorlijk bewijs te ontvangen van de werkelijke wordingsgeschiedenis van de gepretendeerde rechten, met het gevolg dat men gebruik maakt van een in dit gewest algemeen geldende regel, dat, wanneer geen voldoende bewijzen geleverd kunnen worden om een zaak, die van vóór de inmenging van het gouvernement (1905/1908) dateert, op te helderen, de toestand van vóór onze inmenging gehandhaafd blijft. In meerdere gevallen zijn dergelijke beslissingen voor het rechtsgevoel weinig bevredigend, en niet zelden ziet men dan ook, dat ook de bevolking van onbevredigdheid blijk geeft. Praktisch is het echter niet mogelijk een andere richtlijn aan te geven. Bewijs in dergelijke oude zaken is nagenoeg nooit te vinden.

Voor de vrije bevolking is er een belangrijk verschil in de rechten, die zij kunnen verkrijgen op de terreinen, die door hen ontgonnen zijn en in bewerking genomen, al naar gelang de streek waar men zich bevindt. Op de gronden, die men aan de geslachten heeft afgestaan, kan nagenoeg nooit een individu bezitsrechten krijgen; de grond blijft behooren aan het geslacht, de individu heeft slechts een bewer-

kingsrecht. Op den gemeenschapsgrond daarentegen kan men in het Banggaische bezitrecht verkrijgen, daarentegen in het Balanipasche slechts een genotrecht, dat bij niet verzorging, zij het na een langen tijd, verloren gaat en aan de gemeenschap terugvalt. We zien daar bijvoorbeeld bij sawahterreinen, die hier alle van regen afhankelijk zijn en slechts zelden in bewerking kunnen worden genomen, dat de rechten van den persoon, die de sawahs aanlegde, verloren gaan zoodra de teekenen van de occupatie verloren zijn gegaan of niet meer volwaardig zijn. Wanneer de sawahdijkjes het water niet meer zouden kunnen houden, zou het recht verloren gaan en zouden andere lieden ter plaatse rechten kunnen verkrijgen. In het Toeboesche zien we ten aanzien van de gewone gemeenschapsgronden hetzelfde; ook daar verkrijgt men door de ontginning een genotrecht van langen duur; bezitrecht kan men niet verkrijgen, aangezien men tenslotte bij niet-verzorging zijn recht verliest aan de gemeenschap. We moeten echter bij het grondenrecht van Zuid-Celebes één ding nooit uit het oog verliezen, namelijk dat de gemeenschap, ook in geval men door ontginning een bezitsrecht verkrijgt, altijd nog zekere macht blijft behouden, doordat op het recht de plicht van kasoewijang rust, althans vroeger rustte; weigerde men zijn plichten te vervullen, dan was daarmede de mogelijkheid geschapen om den bewerker of bezitter van zijn recht te ontzetten ten bate van de gemeenschap. Evenzeer bestond deze mogelijkheid, wanneer een bezitter het land verliet zonder orde op zijn zaken te stellen, met andere woorden niet zorgdroeg, dat tijdens zijn afwezigheid anderen voor hem de verplichte kasoewijang nakwamen. Voorts kon men om de wille van adatvergrijpen van zijn grondrechten ontzet worden. Uit dat alles blijkt, dat boven de individueele rechten steeds nog het recht van de gemeenschap van kracht bleef.

Tegenwoordig is door het toezicht, door het gouvernement uitgeoefend, aan die gemeenschapsbevoegdheid een gevoelige klap gegeven, doordat een dergelijke ontzetting door de gemeenschap van individuen uit hun rechten, door vergrijpen van in onze oogen geringe beteekenis, door de rechtbank wel niet zou worden bekrachtigd; alleen wanneer het om ornamentalsvelden of om de elders bestaande apanagegronden zou gaan, zou een vonnis van dien aard door den gouverneur als revisierechter bekrachtigd worden. Mij is geen voorbeeld bekend, dat tijdens de gouvernementsinmenging door de inheemsche rechtbank een dergelijk vonnis gewezen is, maar wel is het mij bekend, dat herhaaldelijk door de hadat gronden zijn uitgegeven, die door anderen ontgonnen waren maar die, nadat ze de terreinen langer of korter hadden verlaten, waren uitgegeven aan derden; wanneer dan de voormalige occupant terugkeert, gaf het in den regel veel moeite om voor dezen het recht terug te verkrijgen, als dat al gelukte. Een geval, dat vroeger om de wille van persoonlijke aansprakelijkheid voor delicten, op iemands grond gepleegd, deze ontzet werd uit zijn rechten, werd mij eens bij een zitting medege-deeld. Toen het gouvernement nog niet ter plaatse zich in de zaken

mengde, werd op het sawahterrein van een persoon een paard van den vorst aangetroffen, dat aan bekomen wonden was overleden; de sporen leidden naar een plaats buiten de sawahgrenzen, maar ver van andere bezittingen; de sawahbezitter werd aansprakelijk gesteld en door de hadat van zijn recht ontzet verklaard om dat terrein verder te bewerken, terwijl een ander vergunning bekwam om daar zijn voordeel te doen; zijn recht was aanvankelijk een bewerkingsrecht, waarvan de deelbouw-opbrengsten aan den vorst toevielen; later werd de nieuwe bewerker van die verplichting ontslagen. Waar echter de tijd van lang vóór onze inmenging datcerde en de maatregel destijds door den vorst genomen adatrechtelijk als gerechtvaardigd moest worden aangemerkt, werd het recht van den eersten occupant niet hersteld, maar de persoon, die door den vorst begunstigd was, werd in zijn genotrecht gelaten.

Toch zijn er mij uit het Mapilische (Balanipa) gevallen bekend, dat bij hadatvonnis een persoon gelaten werd in zijn genotrecht op een terrein, dat hij gedurende twintig jaar in genotrecht had zonder ooit vruchten van die door hem aangelegde sawahterreinen te hebben verkregen. Hij was in de gemeenschap een persoon, die behoorlijk zijn plichten vervulde, die de dijkjes van de sawahcomplexen behoorlijk onderhield; toen de hadat terplaatse vonnis wees, waren de dijkjes nog alleszins geschikt om het water te houden. Dat hij daar echter nooit geplant had, was een gevolg van het feit, dat er geen water was. Aanvankelijk had het gouvernement plannen, die terreinen te doen bevoeien, maar het bleek te kostbaar. Deze kampingman, die een leepert dacht te zijn, had toen alvast zijn voorbereidende werkzaamheden getroffen en zodoende aanspraken gevestigd op de te zijner tijd te bevoeien gebieden, terreinen die ver boven de werkkraft van één man uitgingen. Hij had dus in grond gespeculeerd, wat overigens zelden of nooit onder min of meer primitieve inlanders voorkomt. Toen de bevoeiing niet doorging, bleef de persoon echter zijn werkzaamheden vervolgen, thans reeds twintig jaar, steeds in de hoop te zijner tijd de voordeelen te kunnen genieten. Waar de terreinen alle teekenen van occupatie droegen, moest deze speculant in het gelijk gesteld worden tegen een keuterboertje, dat binnen zijn gebied een klein maistuintje had ontgonnen. De kleine man moest tien procent deelbouw betalen en mocht ten volgenden jare ter plaatse niet meer werkzaam zijn, indien de sawahbezitter daartoe geen toestemming gaf. De hadat was van oordeel, dat het adatrechtelijk niet kon worden verboden, dat iemand meer in ontginning nam dan door hem en zijn gezin kon worden bewerkt; evenmin achtte de hadat het recht vervallen doordat gedurende al die jaren geen bebouwing van het terrein had plaats gehad; een en ander is elders¹⁾ wel reden tot ontzetting uit het recht, hier niet.

¹⁾ Zoo b.v. in Pambaoeang, waar het geregeld bewerken een van de vormen is waarin de kasoewijang zich voordoet. Daar kon de hadat dan ook wel den nalatigen bewerker van zijn recht vervallen verklaren (*nirappang*) en het terrein toewijzen aan een ander, die wel genegen was de kasoewijang te ver-

aangezien, naar de hadat uitdrukkelijk verzekerde, door de geregelde bewerking de bedoeling duidelijk bleek, dat deze persoon te zijner tijd rijst zou willen planten, maar daarin verhinderd werd door van hem onafhankelijke omstandigheden. Dat wel mais verbouwd kon worden op die gronden was voor de hadat geen reden om op haar beslissing terug te komen.

Die personen nu, die hetzij grond in bezit hebben, hetzij in genotrecht, dan wel de leden van geslachten aan welke gronden zijn afgestaan, worden samengevat onder een aparten naam; men spreekt van hen als van *akajangang*, hetgeen beteekent „zij die rijkdom hebben”. Dit woord wordt alleen gebezigd voor personen, die bezittingen in grond hebben, of op grond mede aanspraken kunnen doen gelden; menschen die vele bezittingen van anderen aard hebben, als handelsgoederen, goud, geld, schepen, duidt men niet op die wijze aan, maar men spreekt van hen slechts als van *apoennang* (bezittenden); rijkdom in die beteekenis van het woord kan dus slechts door grondbezit verworven worden. Op deze *akajangang* rust dan ook de gemeenschapsplicht der *kasoewijang*.

Op bepaalde wijze kan men echter vaak zelfs in streken, waar bezitrecht niet gebruikelijk is, zooals in Balanipa, waar, in afwijking met hetgeen we in Banggai zien, zelfs erfgronden (*litasosorang*) door verwaarloozing¹⁾ aan de gemeenschap terugvallen, rechten verkrijgen, die als bezitrecht zijn aan te merken. Daartoe moet men dan echter overgaan tot ontketening van een groote magische kracht, waartoe echter eerst vergunning moet verleend worden door den vorst. Heeft men die verkregen, wat gewoonlijk alleen dan plaats heeft wanneer men dien vorst belangrijke diensten heeft bewezen, dan zal men een groot feest op het aangewezen terrein aanrichten. Men slacht daartoe op het terrein twee karbouwen, waarvan de eerste op het land geslacht wordt op een wijze, dat het bloed deels over de aarde valt deels wordt opgevangen, welk laatste gebruikt wordt om daarmee het verdere terrein te besprenkelen. Is dat afgeloopen, dan wordt de karbouw in zijn geheel verbrand en de asch eveneens rondgestrooid. De tweede karbouw wordt in het aan het terrein grenzende stroompje geworpen en daar met speerstooten afgemaakt, zoodat het bloed door het water wordt medegenomen. Het gebruik draagt den naam *naparoengoeanlangi*, terwijl een terrein, dat men op een dusdanige wijze heeft verkregen, een *lita pamana* is, dat is dus een geschonken grond, maar van een ander karakter dan dat gewoonlijk het geval is; immers hier kan het bezitsrecht nimmer meer verloren gaan. Schenkingen van den vorst, die een minder krachtig karakter dragen, zijn de zoogenaamde *lita atoeoeng*, gronden die door den vorst aan een of ander

richten. Deze zou in het Pambaoengsche tegenwoordig op dergelijke gronden bezitrecht krijgen (*apoennang*), vroeger echter genotrecht. In de Boegineesche landen krijgen dergelijke personen slechts bewerkingsrecht, *sawal* (Mandarsch), terwijl de terreinen bij de ornamentsvelden worden gevoegd.

¹⁾ Het verwilderen van een tuin noemt men in Balanipa *maropong*.

gunsteling zijn geschonken om in zijn levensonderhoud te voorzien, apanages dus; op die gronden mag de apanagehouder van de bewerkers tēsang heffen. Gewoonlijk echter zijn die giften persoonlijk en vererven ze alleen dan, wanneer dit uitdrukkelijk bij de schenking gestipuleerd is, dan wel de opvolgende vorsten de schenking bekrachtigen; geschreven stukken heb ik er niet van gezien, terwijl mij ook maar zelden zaken, die daaruit waren voortgevloeid, zijn voorgebracht.

II.

Losse aantekeningen betreffende Pambaoeang en Toeboe.

A. Pambaoeang¹⁾.

De ornamenten van pabitjara Bondē zijn een songko en een kota (doos voor sirih). In geval de pabitjara bij huwelijk als getuige optreedt, draagt hij de songko en gebruikt de sirihdoos en een kris; deze zijn bezit van den pabitjara geworden. Ook bij andere feesten, als het planten van de navelstreng van een vorstenkind, worden de goederen gedragen; ook de andere leden van het voormalig zelfbestuur hebben deze waardigheidsteekenen, die ze tot heden dragen.

Kasoewijang.

Wanneer een vorst sterft, dan moeten giften (oeaimata) worden opgebracht door de lieden, die op den grond-Rattē bezit uitoefenen²⁾; dit wordt beheerd door den papoeangang van Bababoeloe; de lieden werken daar in tēsang, zijn dus geen akajangang; voorts opgebracht door eersten stand.

Wanneer hout aanspoelt waar nog wortels aan zijn (batarappē), is dat voor den maradia. De gevangen maloesoedji-visch moet voor de helft aan vorst worden afgestaan.

Wanneer bewerkingsrecht, spreekt men van sawal, wanneer slechts voor kort geleend, van indang³⁾. Bij sawal wordt $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{3}$ als tēsang betaald, de betaling heet sawal. Bij indang betaalt men naar eigen goedvinden.

De grond van de bevolking van Pambaoeang verder verdeeld onder elk papoeangang-schap, vervolgens onder de verschillende bevolkingsgroepen, toen genealogisch geordend; de hoofden kregen het beheer en hebben de terreinen weer verdeeld onder de menschen (djoa);

¹⁾ Het eerste, ongeveer een kwart, gedeelte van deze aantekeningen is in I verwerkt en hier dus weggelaten. — Noot van de commissie.

²⁾ Zie boven, blz. 333. — Noot van de commissie.

³⁾ Mak. inrang, Boeg. inreng; zie resp. Adatrechtbundel IX blz. 335, en XVII blz. 330; het Mandarsch heeft veelal nd voor Boeg.-Mak. nr, evenals het Toradjasch; zie Kruyt-Adriani, De barée-sprekende Toradja's, I blz. 75, III blz. 157. — Noot van de commissie.

werd verdeeld zonder vragen, terwijl de aradjāng aan den maradia gegeven werden te zijner verzorging, dan beloofde men kasoewijang op te brengen. Deze lieden zijn de akajang, zijn geen tēsang verschuldigd; dit werd verkregen door den eersten stand en de maradēka, de boedak kregen niets.

Wil een boedak grond bewerken, dan wendt hij zich tot zijn meester; deze geeft hem een stuk in bewerking (sawal) tegen afstand van $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{3}$ der opbrengst, in geval van klappers ook wel $\frac{1}{4}$ der vruchten; ook komt het voor, dat één vrucht per boom wordt gegeven. Wanneer de meester zijn boedak gelast, om 300 klappers te planten, draagt hij hem in den regel op, in de tuin (oema) een huis (sapo) te bouwen om den tuin te bewaken. De heer levert de bibit. Wanneer de boomen vrucht dragen, betaalt de meester f 1 per boom aan den boedak en neemt zelf de boomen (niwēi atoewang saba soelata = eten aan zijn heer geven). Daarna beheert de meester zelf den tuin.

Zijn er maradēka die niet voldoende terreinen hebben, dan vragen ze die hetzij aan een ana maradia, of aan een papoeangang, die op de hen toegewezen gronden nog wel beschikbaar terrein hebben. Van de opbrengst wordt naar eigen goeddunken van den bewerker een geschenk gegeven aan den grondheer, de tuin is echter bezit van den bewerker (dat is dus de lita apapoeangang). Wanneer de djagoeng enz. niet goed meer gaat, laat men het terrein 3 jaar braak liggen; wil men dan weer gaan bewerken, dan vraagt men vergunning aan het hoofd. Vraagt hij na 3 jaar geen vergunning en is er een andere gegadigde, dan wordt dezen de vergunning verleend. Er hoeft door den papoeangang geen kennis gegeven te worden aan den vorigen bewerker. De boomen blijven echter recht van den planter. Gewoonlijk wordt dan voor den papoeangang een overeenkomst tusschen de beide lieden aangegaan. In den regel krijgt dan de planter $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{4}$ van de vruchten.

Indien een vreemdeling komt om daar grond te verkrijgen, wordt dat door den papoeangang toegestaan, maar hij krijgt dan opdracht, aan verschillende kasoewijang te voldoen. Bij het aanvragen moet hij een kwartje of vijftig cent betalen (pasai). Een boedak kan alleen door tusschenkomst van zijn heer een stuk krijgen, is dan eenige geschenken aan zijn heer verschuldigd.

Eerst wordt het terrein dan schoongemaakt, soms gebrand (di-boewar), vervolgens omgespit (bingkong; nisoro = wieden). Allereerst wordt doepa gebrand, waarbij geluk voor de keboen gevraagd wordt aan de voorouders der bezitters (op lita apapoeangang aan de voorouders van den papoeangang toto diolo-olo (de voorouders)); dan wordt djagoeng, pisang, oebi, klapper, enz. geplant. Ook dan wordt weer doepa gebrand. Wanneer de vrucht zich gaat zetten, brengt men een weinig aan den goeroe islam, die geluk over het gewas vraagt; vervolgens weer doepa op het veld gebrand; dit herhaalt zich wanneer het flink rijp is, en daarna wordt het geogst. Vroeger werd ter wering van de varkens een pagar om den tuin

gelegd, thans niet meer. Wel komt het voor, dat men met steenen een grensmuur aangeeft (*kota*). Bij de aanvraag geeft men slechts aan, welk stuk men wil bebouwen; het wordt ten overstaan van den papoeengang aangewezen. Ook deze lieden zijn kasoewijang verschuldigd. Betaalt hij geen kasoewijang, dan wordt hij van het terrein verdreven, de boomen worden naar grootte getaxeerd op f 0.25, f 0.50 of f 1. Degeen die het terrein krijgt, moet dit betalen; de helft voor planter, de helft voor papoeengang. Later moet dan van deze boomen door nieuwen bezitter een klein oogstdeel aan den papoeengang worden afgestaan. Wanneer de vruchten vrucht dragen, mag men den tuin niet als vreemde betreden, dan nadat men driemaal den eigenaar heeft geroepen; komt deze niet, dan mag men binnengaan en eenmaal van de vruchten genieten; doet men dat niet dan maakt men zich schuldig aan diefstal; daarvoor betaalt men als boedak $7\frac{1}{2}$ reaal *sala ta matē* (*djangan di boenoeh*), als *maradēka* 12—25 reaal. Indien de *maradia* zich daaraan schuldig maakt, zegt men, dat hij slechts *samoesoē*¹⁾; hij geeft kennis aan de *hadat* en gaat straffeloos uit. Vroeger was er een terrein, dat de *maradia* persoonlijk toebehoorde om herten te vangen; het stond bekend als *para*.

Sasang, verbodsteeken aan klapperboomen om te verbieden dat personen erin klimmen, bestaat uit dorre klapperbladeren, die aan den stam gebonden worden. *Sarapping*, idem, wanneer van hout of bamboe gemaakt; ze zijn aan de klappers gebonden. *Bajang* voor huis, waar vrouw bevallen is.

Men begint meer en meer de boomen te merken, en wel met letters; dit is overgenomen van de Celebesbank, die de in pand gegeven boomen met V.B. merkt; de bevolking merkte aanvankelijk met ankers, huisjes, poppetjes en dergelijke. Lang niet ieder doet het, en het gebruik van andermans merk is niet verboden.

In Pambaoeang zijn verschillende *kali*; de voornaamste zetelt te Pambaoeang, zijn titel is *alawēna maradia mapara doea alawēna* (de *maradia*, die zich in tweeën splitst); voorts één te Adolang, die tegenwoordig den titel imam draagt, te Loeaor (*kali Bababoeloe*), *kali Palarangang*. Vroeger was de *sjarat* voorgezeten door den *kali* van Pambaoewang met als bijzitters *tamawoewang nasara*, d.z. gewezen *kali*'s, en de *patola kali* (de nazaten der *kali*, niet noodzakelijk *hadji*'s). Tegenwoordig zit de *kali* Pambaoeang als voorzitter met drie leden, die bekwaam in de wet zijn. Tegenwoordig vormt het een college, vroeger had de *kali* het alleen te zeggen; is men het eens dan gaat men tot den *maradia*, en deze met de *hadat* doet uitspraak. Men zou recht doen volgens de *kitab Rael*, maar in hoofdzaak wordt de leidraad van *I Oethman* gebruikt. De *sjarat* sprak recht in halszaken en huwelijkszaken. Zaken in

¹⁾ Soemoesoē? Verg. blz. 330. — Noot van de commissie.

streken van andere kali's worden in Pambaoeang afgedaan; vroeger werd dan de plaatselijke kali lid der sjarat, tegenwoordig niet meer; tegenwoordig zijn vaste leden twee particulieren en de imam Bababoeloe.

Pambaoeang staat in den volksmond ook bekend als de Talloebanoewa; de kali moet, indien er een ziekte of gevaar dreigt, door de kampong een omgang maken, waarbij hij gebeden leest; hij draagt op den schouder een poesaka-*qoeran*, die den naam *qoeran sosorang kamel* draagt (*sosorang* = poesaka bidja kali); men noemt dezen rondgang *niapoe banoewa*, laatstelijk gedaan bij de griepedemie in 1918 die ongelukkig verliep, de kali zelf stierf; nadien niet meer. In het gevolg wordt ook een vlag megedragen, de *bandēramimbar* (wit met arabische teksten erin geschreven). Hij verzamelt ook de oudsten in zulk een geval en leest na den Vrijdagsdienst het *Chatamachodjah*; daarbij zijn 7, 9, of 11 personen aanwezig. De duur dezer bijeenkomst is 3 nachten; elken nacht na het lezen gebruiken de aanwezigen zoete spijzen, spreken mag niet vóórdat de maaltijd afgelopen is. Wanneer de kali dit zal gaan doen, geeft hij kennis aan *maradia* en *hadat*. *Maradia* en *hadat* gelasten dan de bevolking water en eten te brengen naar de *masjid*, benevens eenig geld van 1—5 cent de persoon, welke geschenken *toelabala* geheeten worden (*menolak bahaja*); nadat *maradia* en *hadat* zelf hun aandeel gebracht hebben, volgt de bevolking. Na elk gebed-lezen blazen de personen, die de plechtigheid medemaken, één voor één in alle watervaten (*nitoewa*). Zijn de drie avonden afgelopen, dan brengt men elk zijn watervat naar huis terug. Het water wordt bewaard om, wanneer ziekte komt, zich daarmee te wasschen of het te drinken.

Beli = *maali* (Mandar).

Maali paoli = geneesmiddelen koopen. Wanneer ik ziek ben, neem ik een *talam* met *sirih*. Eerst heeft de *sando*¹⁾ het lichaam onderzocht door de beenen en armen enz. te meten met de *kilan*, en wierook te branden. Het blijkt dan, dat de ziekte ontstaan is door ontmoeting met een afgestorvene of door een spook. Men moet dan *sara* gereed maken van eten; dit wordt naar den *goeroe agama* gebracht en er wordt over gelezen; daarvoor moet 10—25 cent betaald worden; vervolgens wordt de *obat* gekocht van een persoon, die een goede *obat* heeft, waarvoor van 5—25 cent betaald wordt, *doi palambēi* (*memanggil*) *sando*; helpt de eene *obat* niet, dan geeft de *sando* een andere, die niet betaald behoeft te worden.

*Mabaloe*²⁾ *patjar* [= voorschot geven op te leveren gewas? zie volgende bladzijde].

¹⁾ Boeg. en Mak. *sandro* (zie s.v. in de woordenlijsten in Adatrechtbundels IX en XVII); verg. noot 3 op blz. 341 hierboven. — Noot van de commissie.

²⁾ Verkoopen; zie bundel IX, 271, en XVII, 246. — Noot van de commissie.

Mabaloe patarang = verpanden.

Mabaloe poetta¹⁾ = verkoopen.

Mabaloe mapatagal¹⁾ = verpanden.

Patarang. A geeft B een stuk grond in pand; wat B tijdens de pandneming daarop plant, is na inlossing voor B (oepapole patarannoe = ik geef uw pand terug).

Mapatagal. A geeft B een stuk grond in pand met bepaling dat B niet mag bijplanten; doet hij dat wel, dan is bij inlossing A bezitter van het door B geplante.

Indien B geld nodig heeft, kan hij A aanspreken voor de inlossing; kan A dat niet, dan moet hij B toestaan het perceel aan een derde, C, te verpanden (mapalēlē patarang, mapatagal, het pandrecht laten verhuizen); de tweede pandsom mag niet hoger zijn dan de eerste. Men kan ook b.v. voor 40 reaal zijn tuin verpanden onder bepaling, dat hij voor 50 reaal zal worden ingelost (pēndaina doi - tambahan doit); de transactie heet patarang mapadjēnē, het pand is de lita nipatarang, de pandsom doi ali (harga) patarang. Wanneer de pandgever het pand verkoopen wil, moet hij daartoe toestemming vragen aan den pandnemer (nipatoepoei pataranna); deze heeft het naastingsrecht; oepoettai heet dit koopen dan. Gewoonlijk kan de pandsom gesteld worden op hoogstens 4/5 van de waarde. Ook kan bij de pandovereenkomst een bepaling worden opgenomen, dat na zooveel jaar inlossing zal plaats hebben, anders vervalt het pand aan den pandnemer; men noemt ook die dan poetta. Indien de pandgever vertrokken is naar elders op een reis, mag het goed ingelost worden door een zijner kinderen; door andere familie echter zou het adatrechtelijk niet geoorloofd zijn, hoewel het in de praktijk herhaaldelijk voorkomt. Wanneer goederen verpand worden als mapatagal moeten die goederen in denzelfden staat worden overgegeven bij inlossing. Bij overlijden van den pandgever moet eerst uit den boedel het pand worden ingelost. Wanneer bij de pandgeving geen minimum-tijd van inlossing is gesteld, b.v. een jaar, dan staat het den pandgever vrij, wanneer hem lust het pand te lossen, al heeft de pandnemer ook geen voordeel gehad; meest komt voor, dat een termijn gesteld wordt en vóór dien mag geen inlossing plaats hebben.

Mabaloe patjar. Wanneer A een tuin heeft, B het geld, dan kan de tuin [tegen zeker bedrag in pand, als zekerheid] worden afgestaan aan B; A blijft hem verzorgen, maar moet de vruchten tegen vooraf vastgestelden prijs aan B verkoopen [inleveren]. Stellen we, dat een en ander voor f 25 is overgedaan [dat de tuin voor f 25 in pand is gegeven] en de vruchten voor f 2.50 de honderd geleverd moeten worden, dan is na levering van 1000 vruchten de tuin weer van A. De prijs der vruchten wordt gewoonlijk op de helft der waarde

¹⁾ Poetta, vernietigd; mapatagal, in handen laten houden. Zie voor de makassaarsche en boegineesche termen voor „verpanden”: bundel IX, 255, 279, 307 en 319 s.v. poetta, tagala, laboeroe, sanra, en bundel XVII, 260, s.v. tenni (elliakatenni). — Noot van de commissie.

of minder geschat. Inlossen met geld is niet mogelijk. [Voorschot op gewas?].

Poesaka-grond = lita soso rang; een onverdeelde boedel, bestaande uit grond, waarover b.v. 10 lieden zeggenskracht hebben. Wanneer een bepaalde deelhebber daarop steeds gewerkt heeft, mogen de anderen hem daarvan niet verdringen; wanneer ik den grond verlaat, mag dadelijk daarop een der andere deelhebbers gaan werken. Ik hoef aan de andere rechthebbenden niets van de opbrengst af te staan. Wel kan op wensch der andere erven tot verdeling worden overgegaan; dit geschiedt door het terrein in 10 deelen te verdeelen, of de grond wordt getaxeerd en het geld, door één der lieden geleverd, verdeeld; hij die het geld heeft geleverd is dan de bezitter. Verkoop of verpanding is niet toegestaan, als niet met instemming van alle andere erven; wél mag het verpand worden aan één der andere erven, daartoe is geen vergunning noodig. Wanneer de grond zonder meer verdeeld wordt met onderling goedvinden, noemt men dat: sitoeroe dialawēi [= onder elkaar tot overeenstemming komen]; de hadat of anderen mogen zich er dan niet mee bemoeien. Ook de hoofden weten het niet of hoeven het niet te weten; men zegt: matindoi ada moeadiang tositoeroe (de hadat slaapt, als zij hun goed verdeelen). De grond wordt dan apoennāng, eigen bezit, is niet langer poesaka. Staan op die gronden boomen die door anderen geplant zijn, dan zullen die eerst moeten worden afgekocht, vóór de verdeling plaats heeft en ieder zijn aandeel in den grond krijgt (basa lita).

Lita taoe maidi (alleen in Palarangang); deze grond is van de gezamenlijke dorpsbevolking, ieder mag daar werken na bekomen vergunning van den papoeangang; is er opbrengst, dan mag de papoeangang masima of mapabarai, en wel een sima sapoeloe mēsa, dat is: van 100 vruchten neemt hij er 11. Oudtijds was de regeling dat, wanneer de bewerker een kleinen oogst had, hij weinig betaalde, grooten oogst veel; de adatregel luidde: oloi nitēwē, nitēwē bomi, oloi niboelē, niboelē bomi (wanneer weinig opbrengst, weinig wordt gegeven, wanneer veel opbrengst, op de rug gedragen het gegevene). Aan ingezetenen, die vergunning vragen, kan niet geweigerd worden. Vreemdelingen worden op die gronden niet toegelaten. Wanneer in Pambaoeang een arme vreemdeling komt (die personen noemt men tomapēlē banoewana = een mensch van zijn land verlaten; ze worden in Mandar ook batarappē geheeten), kunnen zij hun levensonderhoud op de ornamentalsvelden verdienen. (Batarappē = hout waar men de herkomst niet van kent; zoodra ze hier zijn, worden ze geacht matamē ditoeamboerna I Bandjar, zij zijn in de holte van den aradjāng I Bandjar ingegaan).

Verhaal van I Kēkē¹⁾). Aanvankelijk kwam de kēkē in het

¹⁾ Waarschijnlijk betrekking hebbende op een gaoekang, bestaande in een fluit; verg. hierboven, blz. 323. — Noot van de commissie.

land, gebracht door een Toradja, Poeanna Sarani, van het land Saragian (Pasokorang); hij kwam in Adolang, medebrengende een gong, trommel en fluit, benevens zijn dansmeisjes (patoedoeng). Hij ontmoette Saroekajang¹⁾ van Adolang, die hem noodigde te blijven: ik geef dan mijn ambt aan u; de saroekajang werd toen papoeangang. Er werd een belofte gedaan: wij zullen de bevelen volgen volgens de adat. Het verzoek werd ingewilligd, de kēkē en ganrang zijn gebleven, de gong is er niet meer, dat is het teeken der belofte[?]. Nadat hij [Poeanna Sarani?] lang geregeerd had, ging hij in de Toradjalanden oorlog voeren, waarbij een menschenhoofd werd buitgemaakt, dat naar Tjenrana gebracht en aan maradia en hadat getoond werd; daar sprak hij van moord; maradia Pambaoeang hoorde daarvan en werd boos, zeggende dat Poeanna Sarani wilde overloopen naar een ander vorst. Hadat en maradia gingen naar Adolang om daar te vechten met Poeanna; deze verloor en zijn kind werd gevangen, een meisje Sanggērē. Deze werd te Pambaoeang verkocht en naar Java gebracht. De lieden van Adolang kwamen strijden te Pambaoeang; zij streden met fakkels om het dorp te verbranden. Men hield een vergadering, waarbij besloten werd het kind terug te halen. Er werd een kind van papoeangang Lalampanoewa gezonden om Sanggērē terug te halen. Het kind werd teruggegeven benevens een geschenk van een baboe; I Poenna, de zoon van den papoeangang, trouwde toen het meisje. De lieden van Adolang gingen daarmee accoord en stonden de kēkē af, beloofden ook bij feesten de patoedoengs te leveren.

Bij huizenbouw paratoeloengang²⁾. Het overbrengen van hout voor het huis en het helpen bij het zoeken der materialen, naar eigen goedvinden, geen dwang; wanneer het wordt gereciproceerd noemt men het asiwalasang; zoo ook bij huwelijk, dan heet het masolo, als het om geld gaat.

Huisbouw maradia Talloe banoewa: zorgen dat de materialen er komen voor de sapo kajang (roemah aradjāng). De hadat zoekt den grond; al zijn er grondrechten van anderen op, het kan niet verboden. Men begint op dien grond een jonge klapper te planten; na 3 dagen wordt hij opgegraven; wanneer niet bedorven, is dat het teeken dat de grond goed is. Vervolgens wordt op elke hoek en in het midden een fakkel (soelopasa) geplant en aangestoken; als ze tegelijkertijd uitgaan is dat een goed teeken (pasapoean = het grondonderzoek). De tiangs worden dan naar het terrein gebracht, liggende worden ze geoeroest (nidjidjir). Vervolgens worden de gaten erin gemaakt (nilolor). Dan wordt de goeroe geroepen; deze membatja barasandji (een apart boek uit den qoeran)³⁾. Alvorens dit geschiedt, moet een goede dag

1) Sarong-kajang? Verg. boven, blz. 307. — Noot van de commissie.

2) Toeloeng-menoeloeng. — Noot van de commissie.

3) De kitab barasandji is niet een boek uit den koran, maar een zeer geliefd maoeloed-verhaal van Dja'far al Barzandji; vandaar de naam. Verg.

(padis mapia) worden uitgezocht. Dit wordt aan de hand van andere boeken uitgezocht, dit boek heet boekoe paitai padis nakas (boekoe ditoendjoek hari djahat); nakas kadaro, nakas tali-wati zijn b.v. twee der kwade dagen. Nog dieper gaat het werk Palakia¹); dit wordt thans meer gebruikt, is echter van jonger datum; de huidige maradia houdt zich aan het oude boek. Bij allerlei gelegenheden als huwelijk, reizen enz. wordt het geraadpleegd. Têtēdjang is weer een ander boek om goede en kwade dagen te wichelen. Bij het slaan der gaten moet begonnen worden met dat voor den hoofdpaal (posi todoang = radja tiang roemah); daartoe werpt men eerst minjak in het gat en brandt doepa en leest een doa; de splinters van het bewerkte hout mogen niet worden weggeworpen, maar worden bewaard, anders pemali; dat is ook het geval, wanneer men daar op trapt (naliai = pemali). De andere palen worden vervolgens opgezet, eerst de rij van de radja tiang, dat wil zeggen in de breedte van het huis, vervolgens die vóór aan het huis, vervolgens achter de radja, enz. Het huis van den radja moet 4 of 5 lottang (ruimte tusschen de palen) hebben. Anderen mogen dat niet; als ze het wèl doen, dan wordt door de hadat het huis omver getrokken (niwalik toewējang saponā); ook mag de nokvulling van voren bij anderen dan radja geen 4 of 5 lagen hebben, voor adellijken 3, voor vrijen 2, en voor boedaks 1. Een huis met 2 nokken (mapasiapir baling boenjang) mag slechts de vorst hebben; thans raakt dit verbod in onbruik. De vorst en zijne verwanten mogen 5 palen in het front hebben, de hadat en adellijken 4, de burgers 3. Ook mogen de vrijen geen platvorm als steun onder aan de trap hebben. Dit platvorm heet tētē (trap = ēndēr). Het huis wordt ingedekt (dak = datawaroe); vervolgens de omwanding (rinding ajoe = houten, -oemba of roemia = sagopalmbiad-omwanding; daoen andjoro = klapperbladeren; tata = bamboe). Zoodra het huis onder het dak staat moet het keukengerei worden binnen gebracht, want dit bestrijdt de kwade gevolgen van een aardbeving (linoer). Wanneer de hoofdpaal wordt opgezet, wordt eronder begraven een weinig goud, een slendang patola, een kain, een kelapa hidoep; een tros pisang wordt aan de paal gehangen. Onder den nokbalk, waar deze op de radja rust, wordt een qoeran-spreuk gelegd. Het indekken van het huis geschiedt 's avonds; op Vrijdag mag een en ander niet plaats hebben, het huis zou verbranden, het is pemali. Aan den kant van de deur hangt men wel fleschjes met geprepareerd water, steenen, stukjes hout, kalk of houtskool, popjes, als djimat voor afweer van booze invloeden. Boven de deur hangt meermaals een qoeranspreuk (wapa). Elk huis wordt geacht een schutsengel te hebben, pakambina sapo (geest van het huis); deze vertoont zich vaak als

Snouck Hurgronje's Atjehers, I, 226, en Kruyt-Adriani's Bare'e-sprekende Toradja's, I, 308. — Noot van de commissie.

¹) Talaki? Zie Kruyt-Adriani, o.c., I 308. — Noot van de commissie.

een dier, b.v. een kip. Vrijdags wordt te zijner eere een lampje voor het huis gebrand, hetgeen te Pambaoeang nagenoeg voor elk huis plaats heeft; voorts wordt bij de radja tiang af en toe doepa gebrand. In geval van huwelijk gaat men eerst naar de graven der voorouders om die schoon te maken, daar lezen ze den goeran en sirammen dezen met geprepareerd water (*masiarai* = het gaan naar de graven). Zijn de lieden pas gestorven, dan noemt men het bezoek *matindi*.

Papoang = Boeg. *parrakang*; *pēoli* = vampier.

Bisoeang, een soort reuzen van gewone lengte, leven in het dorp, komen af en toe te voorschijn als kwade geesten, vragen eten, en als ze het niet krijgen, dan scheuren ze je doormidden; ze kunnen zich naar believen klein maken, ze hebben een eigen geestvorst.

Bij de graven worden geloften gedaan, ten teeken waarvan men bij het kerkhof (*koeboer*) een steen ophangt; zulk een handeling noemt men *matindja*. Men belooft dan een feest of iets dergelijks.

Pontianak = kraamvrouwspook.

Longa, groot als een klapper, wit van kleur; wanneer men het doodt, is er een pisangstam binnenin, die verder geen nut heeft. Wanneer een doode uit het graf opstaat en rondwaart, veelal naar zijn huis terugkeert, noemt men dit *mangoembatang*; kwaad doet hij niet; hij kruipt door een gat uit het graf; dat gat zit ter hoogte van den navel van het lijk.

Lēsang, een overledene dit tot aap wordt; deze komt dan in het huis om kippen te stelen en derg.

Er zijn lieden die bepaalde dieren en zelfs rijst niet mogen eten, het is echter niet altijd een familie-pemali. Ook wordt in den vliegende-visch-tijd, wanneer de visschen op het strand liggen om gezouten te worden [geloofd?], dat de *pontianak* de oogen heeft uitgepikt.

Siroepang; wanneer men dit spook tegenkomt wordt men ziek, buikziekte koorts en dergelijke. Als het regent en de zon schijnt (*oeranoeran-mea*)¹⁾ dan is hij ook op de been. Hiertegen moet men eenige spijzen op een blad schikken, doepa branden, en het midden op den weg zetten (*nisara*).

Bij aardbeving, *sitandoei tēdong dioendili mboi* (de buffel onder de aarde stoot) slaan allen op gongs, slaan tegen de huispalen, en gillen. Bij gerhana boelan en matahari slaat men met parangs in de trappen en huispalen. Ook loopten er lieden naakt door het dorp om obat (*panimbōr*) te verkrijgen (*siawe matapadis* = zonsverduistering, *siawe arapoean* = maansverduistering).

Pattarakke, spook in het algemeen; men treft ze vaak onder bepaalde boomen aan.

¹⁾ Oeran = regen; het verdere is niet thuis te brengen. Kruyt, o.c. I 273, geeft voor „regen gepaard met zonneschijn”: *oedja mbamba eo*, regen die een grap van de zon is; deze regen geldt bij de Bare'e-Toradja's als levenwekkend. — Noot van de commissie.

Djaring, met dobbers verankerd drijfnet (panambē in Madjēnē); treknet = sēsēr; djalaboewang = werpnet, djalaboewang djalariki overdag te gebruiken, djalaboewang rambang 'snachts te gebruiken, groote mazen.

Lita akaliang, ambtsgronden van den kali; alle leden der kali-familie mogen er werken en krijgen bezit op de bewerkte gronden, tot ze deze verlaten. De woeste gronden zijn slechts voor opvolgers, geen tēsang, thans alles bebouwd, dus niet meer aanwezig.

To-nilēwo dipaoen, zij die naar den voet van het gebergte gedreven zijn, bezitten ook persoonlijke gronden, die zich aan den voet van het gebergte uitstrekken.

Moekadan (kalief Babaloeloe poenja poesaka). Ook in Palarangang heeft de kali een waardigheids-*qoeran*, die de vrouw zou zijn van die van Pambaoeang.

Lita tonilēwo dipaoen liggen in Adolang aan den voet van het gebergte; deze werden door pabitjara Adolang van zijn gronden afgescheiden, en aan den kleinen man gegeven ter bewerking. Deze to-nilēwo werden bestuurd door 7 sarakajang, 2 papoeangang. De eerste papoeangang Adolang, de anderen te Tamboegading; zij wonen in 7 vlekken (Adolang, Rattē, Oeloe balombong, Pēsapoeang, Rawang, Galoeng, Timboegading); zij worden banoewana genoemd. Wanneer de leden der banoewa daar gaan werken, betalen ze 25—50 cent aan papoeangang en pabitjara; voorts verplicht tot kasoewijang.

Tonilēo en Topalēo; aanvankelijk dit 2 broers, de eerste verbleef in Pambaoeang, de andere in Tjēnrana; dit zijn twee geslachten van den gegoeden adelstand (pabitjara-geslachten). Tonilēo van pabitjara Bondē, Topalēo van het pabitjara-geslacht van Tjēnrana. Beiden hebben zoowel in Tjēnrana als in Pambaoeang gronden, maar op elk mag slechts het plaatselijk geslacht ontginnen; zoo is het door de stamvaders bepaald. Zij mogen niet in elkaars zaken zich mengen. Dit zou zijn, omdat Tjēnrana bevreesd was, dat hij beboet zou worden wegens helpen van zijn verwanten; hij zou dan beboet worden met 40 reaal, Pambaoewang met 25 reaal, ten bate van pabitjara en maradia. Door dat te betalen, mag men ter plaatse werken. De boete heet papasala. Bij boete-berekening geldt 1 tai in Tjēnrana f 8, in Pambaoeang f 5. Ook dit afspraak der beide broers. Zelfs bezoeken mogen niet gebracht worden zonder toestemming der wederzijdsche maradia's en hadats.

Bertoenganan = matoemai (verloving). Eerst overleggen de wederzijdsche ouders; de ouders van den man knopen de onderhandelingen aan ten huize van het meisje. — „Is hier niemand?” — „Er is niemand”. — „Ik wilde dat mijn zoon hier mocht [wonen? komen?]” — „Er is hier niemand”. — „Als er niemand is, wil ik een plaatsje in uw hart”. — „Dat is goed, laat ons broers zijn”. —

Vervolgens wordt de bruidschat (*pasorong*) bepaald, die vroeger 40 reaal was voor den hoogsten stand, *papoeangang* 25 reaal, *boedak* 15 reaal; tegenwoordig hooger. (De waarde van *Toradja-boedak-vrouw* 7 reaal). Als men hiermede accoord is, wordt ten huize van de vrouw f 10 gebracht (*patoedjoe* = *pengikat*) voor de ouders van het meisje. Vervolgens brengt de jongen allerlei voedingsmiddelen voor het meisje als levensonderhoud (*pamboele patjanding*). De verloving duurt van 3 maanden tot 1 jaar, naar den wensch der ouders. Er wordt bij de verloving een feest gegeven. Geen gemeenschap geoorloofd tijdens de verloving. Doen ze het toch, dan wordt de jongen beboet met f 5 à f 10 (*papasala*). Ongehuwde niet-verloofden betalen tot 25 reaal. Wanneer de bruiloftsdag wordt vastgesteld, dat op Vrijdag geschiedt, wordt weer een feest gegeven. Er wordt gewicheld. Op den huwelijksdag koempoelt men weer. De *pasorong* wordt betaald, waarop men naar den *kali* gaat in zijn huis, of de *kali* komt ten huize van het meisje. Indien ten huize van den *kali*, wordt gevraagd, hoeveel de bruidschat is. Bruidsgift aan *kali* van beiden f 2.50. Vervolgens ten overstaan van den *kali* de mohammedaansche huwelijksgift te betalen. De *kali* vraagt dan, welke goederen ten huwelijk worden medegebracht door beide partijen.

Oeroea kawin heet het geld dat de *kali* ontvangt.

*Patoeangang to-moeana*¹⁾, medegebracht goed van den man, en *patoeangang to-wainē*, idem van de vrouw, wordt door *kali* opgeschreven in zijn lontar, blijft van de familie die het inbracht. De man gaat naar het huis van het meisje loopende of te paard, in den hoogsten stand wordt de man op de schouders gedragen. Als het verloofde meisje sterft, koopt de jongen de doodskleeren; zeer vaak ziet men dan, dat de jongen zich met een jonger zusje verlooft. Het schijnt geoorloofd, dat men met jonger zusje trouwt, wanneer de oudere nog niet gehuwd is; men hoeft dan de oudere zuster geen vergoeding te betalen. Met 2 zusters mag men niet tegelijk gehuwd zijn. Maakt de vrouw de verloving uit, dan wordt de f 10 terugbetaald. Wanneer de man dit doet, is hij zijn f 10 kwijt. Ook de geschenken worden teruggegeven [in beide gevallen?].

Paiseng is de verwantschapsverhouding van de ouders van een paar.

Si paweisingoe [?], mijn *paiseng*-zegger; *bini* = *bainē*; *soemi* = *moeane* [?]; *maratoea* = *mētoeoe*; *menantoe* = *pasana*; *ipar* = *ipar*; *kakanda* = *kaka*; *adinda* = *andi*; *boenting* = *makawēng*; *kawin* = *kawin*; *bruiloft* = *masorong*. Wanneer de vrouw zwanger is, brengt ze aan hoofd en dergelijken de zoogenaamde *padja* (*makanan*).

Wanneer *oemadang* volgt het *ni-tinandē*; *tappoeni*

¹⁾ Dit woord kan niet juist zijn; misschien *to-oroanē* of *toeama*? — Noot van de commissie.

n j a w a n a = poetoës djiwanja; o e m a d a n g = het slingeren tusschen leven en dood.

B i n ē. Wanneer men met den rijstplant aanvangt, wordt midden op het veld een klein offerhuisje geplaatst, waar sirih enz. wordt gelegd en doepa gebrand; rond het huisje (p a b a n ē b a n ē a n g) wordt eerst gepland met bibit, die gedoepa'd is; slaat deze rijst goed aan, dan verder planten (men noemt dit ceremonieel b i n ē). Wanneer de eerste persoon gaat planten, is dat steeds de s o b o; hij zoekt de dagen uit en hij danst voor; dit is een erfelijk ambt, zonder bestuursgezag.

De eerst-geplante rijst wordt p a r ē i w a l[?] genoemd; b o a s b a l i, die, als ze rijp is, zeer geliefd is voor jonge meisjes, om er bedak van te maken, waardoor ze mooi en sterk zullen worden (b a l i = berobah; t a p p o e n g = bedak). De bezwering met de padi heet n i k o e r o e - k o e r o e s o e m a n g a (de ziel van de rijst roepen); s o e m a n g a = ziel.

P a s a n d a is de s o b o voor de zee, tegenwoordig alleen nog te Tinamboeng en te Loeaor:

De p a s a n d a vervult alleen zijn taak, wanneer de tijd der vliegende visschen aanbreekt (vliegende visch = b a o e m a r a d i a). De vangst wordt ongeveer middernacht binnengebracht en eenige visschen worden op de trappen van het huis van vorst en hadatleden gelegd, ze mogen niet worden aangeboden (b a o e p a s a n d a heet deze gift, beteekent de eerste visch).

Bepaalde verbodsbepalingen voor voeding en kleeding noemt men n i b a l i k t o e r o e j a n g s a p o n a (membalik roemahnja).

I d a n a ē s a n g n a w a n g is een verzamelnaam voor kleine vergrijpen tegen de goede vormen.

A l o e, T o e l i, T a r a m a n o e: Malai maloli talloe samboea laoe dilita disēdana siola dilita di Balanipa (m a l a i = bolēh; m a l o l i = rollen; t a l l o e s a m b o e a = één ei; l a o e = pergi; s ē n d a n a = Tjenrana; s i o l a = dan). Deze drie landen worden aaneengevat onder den naam A d a t a l l o e m b o t j a (de drie landen; b o t j a = negeri).

Het tegenwoordige Pambaoeang is niet het oude, dat in de bergen lag, niet ver van thans-Pambaoeang. Alvorens de maradia bevestigd wordt, moet hij naar het oude Pambaoeang; er zou daar een steenen vlaggestok zijn; daar wordt door de hadatleden een rede gehouden van erkenning, met vermelding eigen afstamming. Voorts is er een plaats, de p o e s i - l i t a (de aardnavel), waar men op weg naar Oud-Pambaoeang eerst aangaat.

Elk jaar wordt daar p a g i l i n g¹⁾ (eerst drie dagen in nieuw-

¹⁾ Voor de gewone beteekenis van het woord in het boegineesch en makasarsch, zie bundel XVII, 227, onder giling: „iemand, die koopwaren doet ronddraaijen, d.i. rondvent”. — Noot van de commissie.

Pambaoeang, daarna een dag bij de poesi-lita); dit heeft plaats op de eerste volle maan in Asjoera, enz. Een aantal oude vrouwen en mannen, van elk ± 7 personen, neemt een talam waarin ze geld verzamelen (pamatjo); een aantal mooi uitgedoschte meisjes (tomēēsō) is ook aanwezig; wanneer ze verloofd zijn, moeten ze bloemen in de kondē hebben (masoesoeboenga); die bloemen worden door een oud vrouwtje, zendelinge van den jongeling, in de kondē gestoken ten overstaan van het volk. 's Avonds gaan de personen over tot maakē, d.w.z. allerlei vruchten, sirih, enz. worden voor de verloofde meisjes gezet, waarna het naar de respectieve huizen gebracht wordt. Het doel van het feest is de oentoeng voor de negeri af te smeeken. De oude vrouwen en mannen zingen daarbij; eerst vragen ze geluk, dan zegenen ze het bestuur en roemen de jonge meisjes; de verloofde meisjes moeten een bepaalde gift op den schotel werpen, die door de pagilings worden verdeeld; deze lieden hebben een bepaalde afkomst, toeroenanna I Sambajang (nakomelingen van I Sambajang, dat was een bewoner van Palarangang). Vroeger was op de poesi-lita een offerhuisje pabanēbang, er is daar een groote mandibak, waar men kon baden en water kon meenemen voor geluk.

Er is ook een bron te Goenoeng Pēpong, die den naam oea i dato e, het langzame water, draagt, en waar de vorst bij geboorte en dergelijke water laat halen in zijn draagstoel en met de rijks-sieraden. Volgens het verhaal zou de bron geen water geven, als het niet de gongslag hoort.

Te Adolang is ook een poesi-lita; te Simbang en Palarangang zijn ook offerhuisjes — Paralitang, Galong —, die sapan-sapan paoli (obathuisjes) worden genoemd; ook hier komt men elk jaar een keer. Te Simbang magiling drie dagen en nachten in het bijzijn pabitjara; elk huis moet spijsen leveren; vervolgens gaat men baden en eet pisang; de kaka padja leidt het feest; tegenwoordig is deze functie met die van hoofd van Simbang vereenigd. Te Paralitang, wanneer het pagiling is afgelopen, gaat men naar oud-Pambaoeang, de meisjes te paard; daar wordt op den berg gegeten. Het hoofd van de feesten is de tamawoewang. Ook hier moet op den laatsten avond de pabitjara aanwezig zijn. Te Palarangang komt men eerst in de bergen bijeen bij een graf (dato). De pabitjara met zijn vrouw, ook de maradia Palarangang, gaan te paard met het volk daarheen; daar is de papoeangang en sando, die een kip en haan enz. vrijlaten; wie deze vangt, mag hem houden (malasoeang). Vervolgens wordt de poesaka-voeran gelezen; het eten wordt opgedragen; vervolgens mangaroe (redevoeringen gehouden), vervolgens eten, terug naar de kampong en daar pagiling. Daarna maakt de sando banoewa bedak (tappoeng); hij gaat rond en strooit gepofte rijst (batēbanoē) over de aanwezigen. Hij gaat dan voor den maradia Palarangang staan, die op een en ander moet blazen en op de tappoeng; vervolgens worden alle aanwezigen met het bedak-

water op het voorhoofd besprenkeld (*ditēra*). Bij dit feest moeten de *maradia* Palarangang en de *pabitjara* een kwartje betalen, dat in de bedak gelegd wordt, eerst in het water; tenslotte neemt de *sando* het geld. Wanneer deze adat werd afgewezen, zou zulks *pemali* zijn. Men wordt niet gestraft, maar later niet meer tot het feest toegelaten. Wel mag men een vervanger zenden, die als de persoon zelf optreedt.

Te Adolang gaat men naar den berg Goenoeng Karapoeana, vervolgens als te Palarangang; leider is het hoofd van Adolang. De lieden van Galong gaan naar de Goenoeng Paoeng; de leiding berust bij den *pabitjara* Kajang, tegenwoordig den *kepala* Galong.

Sadanna. Elke stand en elk geslacht heeft eigen verboden spijzen en kleeding; *sala ta matē* heet het vergrijp hiertegen. Gaat hij dan dadelijk tot den *maradia*, dan wordt hij niet gestraft, zijn goederen en vrijheid niet verbeurd.

Soerē patola (gestreept goed) mag de *maradia* 's avonds dragen; *soerē lipa* noemt men al die soorten goed, die vorst of hadatleden reeds gedragen hebben en die de bevolking niet dragen mogen; elke soort heeft zijn eigen naam (*soerē basang*, *soerē talaoe ija padongei*[?]). Tegenwoordig houdt men zich daar niet meer aan behalve aan de *soerē patola*. De straf is het omverhalen der woning, en wordt genoemd: verzet tegen het bestuur. De persoon wordt na die straf verbannen; geeft hij daar geen gevolg aan en wordt hij door zijn familie niet vrijgekocht, dan is hij vogelvrij en kan gedood worden. Het bloedgeld heet *sala ta matē* = 88 reaal, 88 cent. *Maradia* en *hadat* ontvangen dat geld en verdeelen het onderling.

Schaking: *silariang* (Boeg.), *sitian* (mandarsch); verschillende soorten, nl. *sitian bikir*, schaking van een maagd, *sitian topoera masapo*, schaking eener gehuwde vrouw; *topa*, schaking met geweld; *niala simata gajang*, *ambil dengan mata keris*. Dit laatste heeft plaats door het huis binnen te dringen; een vriend houdt met een kris de familie in bedwang, de schaker werpt het meisje een kain over het hoofd en brengt haar weg.

Onder *nibaraboeni* verstaat men het gebruik dat, als een meisje huwen wil en *maradia* of *hadatlid* wil het meisje hebben, hij zijn kris stuurt. De familie van het meisje moet dan de kris loskoopen voor 50 reaal, te betalen aan hem, die de kris zond; eerst daarna mag het meisje trouwen.

Wanneer een schakend paar naar een ander landschap uitwijkt, kan het landschap van afkomst niet meer ingrijpen, maar komt de zaak in berechting bij het landschap waarheen gevlucht is. Dit althans, wanneer de beide personen het met elkaar eens zijn; thans niet meer. Wanneer een schaking plaats heeft, wordt het paar nagezet (*tomasiri* heet dit, evenals de personen zelf, die beschaamd gemaakt zijn, ook *tomasiri* heeten). Worden ze achterhaald, dan wordt de man

gedood, tenzij hij de vrouw dreigt te dooden (sitamboe), als wanneer de vluchtenden tezamen onder een sarong kruipen met bedreiging van den man om de vrouw te dooden. De tomasiri zijn alle verwanten van het geheele geslacht. Indien echter een vrouw geschaakt wordt en naar het hoofd vlucht, moet de zaak besproken worden en is bloedwraak uitgesloten; tomitai tamatē heet dit vluchten naar een vrijplaats; heeft dit niet plaats, dan is de bloedwraak van kracht. Dit is ook van kracht voor de wederzijdsche familie. Wordt de man gedood, dan treden de verwanten van den man als wrekers op (nalani poeli = gezamenlijk nemen). Is dat gelukt, dan is de strijd uit; men zegt dan napoerai alawēna of nawitjara alawēna (poetoes sendiri).

De gevluchten bij het hoofd worden door dat hoofd aan den tand gevoeld over stand en verwantschap; levert dat onderzoek geen bezwaar, wil het meisje trouwen, en heeft de familie geen klemmend bezwaar, dan wordt het huwelijk voor kali voltrokken naar gewoon gebruik; de bruidschat wordt dan betaald of blijft als schuld (manginrang pasorong); wanneer een tijd van betaling gesteld is, spreekt men van silagai; beide partijen dragen dien naam, die beteekent „een belofte hebbende”. Blijkt dat beiden het goed met elkaar kunnen vinden” en dat ze niet kunnen betalen, dan laat men het erbij. Bij scheiding echter moet de man den bruidschat betalen.

Wanneer een gehuwde vrouw geschaakt wordt, onderscheidt men twee gevallen, nl. malawang kalawadja, schaking van getrouwde vrouw tegen haar wensch (kalawadja = kraai, omdat de vrouw als een kraai gekrast heeft); malawang diada odibiasa, schaking van getrouwde vrouw, die volgens adat getrouwd is (en zich niet heeft verzet). In het eerste geval wordt de man gestraft met dubbele boete (één voor man en één voor vrouw); hij wordt dan verkocht; de opbrengst wordt in twee deelen verdeeld, het vrouwenaandeel komt aan maradia, het mansaandeel aan hadat. In het tweede geval worden beiden verkocht; maradia krijgt vrouws-prijs, de mansprijs komt aan hadat. Van het deel van maradia gaan aandeelen af voor den anronggoeroe, welk aandeel heet andēna djoa (eten der volgelingen). De beleedigde man ontvangt niets, ook krijgt hij den bruidschat niet terug. Op de kinderen hebben de ouders zoowel als de moedersfamilie recht; gewoonlijk wordt bij gemeen overleg een verdeling tot stand gebracht.

Overspel, mapangadi, zoowel met gehuwde vrouw als maagd, wordt beboet met 10 reaal of 2 à 3 kati's. Bloedschande is ook mapangadi.

Nairoetallona (= makan telornja, bij verkrachting van kind door vader) wordt gestraft door in zee werping; de schuldige wordt in een sampan, met steenen aan de voeten, weggebracht en in zee geworpen; den dag te voren wordt het in de kampong bekend gemaakt.

Zoogbroeder en zuster mogen niet samen trouwen; deze soort bloedschande heet *siagān disoesoe* (borstgenooten).

Aangenomen kind, *ana ni patoeo*, meestal broers- of zusters-kind; dit aannemen gaat zonder getuigen met onderling overleg. Wil het kind later weg, dan kan dat zonder meer; vergoeding voor opvoeding wordt niet gegeven. *Naisaminawang* (volwassen) is niet erfgerechtigd¹⁾.

Het komt hier slechts zelden voor, dat de ouders zich naar hun kinderen noemen, alleen onder de hoogereren. Titels van den adel zijn: *poeang*, *kakanna*, *poea*, *aba*, *daēng*; voor radja's: *ama*, *inggo*, *daēng*, *pataoe*; vorsten kunnen ook den eigen naam als titel nemen, wat anderen niet mogen (*boedaks* en *maradēka*). Deze titels worden verlengd met den naam van het oudste kind, b.v. de vorst heeft een kind *Salipa*, dan wordt hij aangesproken met *inggonasalipa*.

Tweeling = *rindoe*; men onderscheidt *rindoe boelawang* (jongen en meisje) en *rindoe* (van één geslacht); de *rindoe boelawang* is een gunstig teeken.

Met de voeten naar voren geboren is *mēana soelē*, een zeer sterke man moet dan de navelstreng doorbijten; daarna door het bamboemes gesneden. Met de helm geboren, *ana boengkoe*; een zeer gunstig teeken; de helm wordt bewaard als *djimat*, de ouders bewaren het voor het kind, dat het later dragen mag. *Taobolang* = albino (maanmensch).

Polygamie = *mapoposaroē* (toegestaan tot vier), mag niet met twee zusters tegelijk; man hoeft geen toestemming van vrouw te vragen; de vrouwen mogen in één huis of in meerdere wonen; in het eerste geval is meestal de oudste vrouw baas, tenzij slechts één vrouw kinderen heeft, dan is die de baas.

Indien vorst *masoena* (bersoenat), *magēso* (tandvijling), *makawin*, *maoeri* (boenting), *mapainda* (den grond voor het eerst betreden), wordt eerst de *hadat* geroepen en deze de vraag gesteld, of *baroega*, *batajang* of *atalaja* gebouwd zal worden (soorten van huisjes, verschillend in grootte en prijs); respectievelijk duurt het feest 7, 3, 1 dagen en nachten. In het eerste geval spreekt men voor het feest van *pada* en volgt men de adat der Mandarstaten; wanneer niet *pada*, dan spreekt men van *nipēsanni paloelowerān*; in dit geval wordt de adat niet geheel gevolgd en de *hadat* tanggoengt het verloop niet. Bij *pada* moeten de *hadat*-leden als gasten aan de grens worden opgewacht (*patapingang* = *watas*); ook de *banoewa* heeft een *patapingang*.

Masoena (besnijden). Eerst wordt de *gandang* (*ganrang*), *kēkē* (fluit) *matoedoeng*[?]²⁾; *pabitjara Bondē* met muziek

¹⁾ Een soort arrogatio? — Noot van de commissie.

²⁾ *Patoedoeng* beteekent „dansmeisjes”; zie blz. 312, 347, 367. — Noot van de commissie.

brengt de afgesneden voorhuid weg en gaat deze begraven naar een bepaalde daartoe bestemde plaats, die *lita kajang* (grootheidsgrond) heet; het graf wordt dichtgeworpen, er worden steenen bij geplaatst (*boedjoe kajoeng*). Vervolgens keert hij terug, trekt zijn kris voor den vorst, en deelt mede dat een en ander verricht is (*nipēmanai oeloe laso*); daarna gaat hij naar huis; op het graf wordt doepa gebrand. De besnijdenis wordt geleid door *goeroe* (*to-pasoena*); hij gebruikt daarbij een gewoon poesakames; eerst heeft het jongemensch lang in het water gestaan, het bloed wordt in een oud bord opgevangen en ook mee begraven, het bord wordt weer mee terug genomen; drie dagen moet hij thuis blijven en daarna neemt hij een bad. Hij draagt dan geen broekje, maar het oude bord wordt vóórgelaten, opdat de wond niet tegen de sarong schuurt. Ongeveer 8—10 jaren; gewoonlijk eerst elementair mangadji-ondericht.

Vrouwen ook op dien leeftijd [besneden]; als besnijder treedt op een vrouwelijke *goeroe*; loon voor *goeroe* 1 tai-Balanipa = f 8 zoowel voor jongen als meisje. De bevolking levert *padja*¹⁾, waarop men van de spijzen geniet; als vorsten aanwezig zijn, worden zooals gewoonlijk karbouwen enz. geslacht. Bij het graf der voorhuid dansen de genoodigden van hoogen bloede en de *patoedoengs*, ook die welke de gasten medenamen, met getrokken kris rond het graf, gelukwenschen uitsprekende (*mangaroe*).

Vóór het basoena heeft het *magēso* (tandenvijlen) plaats. Eerst wordt een stuk hout (*kajoe palandjawa*) in den mond gebracht en vervolgens worden met steen (*batoe pagēso*) de tanden gevijld, een klein beetje, zoodat de tanden gelijk zijn; alleen ouders en de *goeroe-pasoena* zijn aanwezig, de laatste is tevens *pagēso*. Ook bij meisjes wordt dat door man gedaan; dit afvijlen van de tanden is de voorbereiding van het feest. Bij het feest van een vorstenkind worden tegelijkertijd ook andere kinderen van goede familie besneden; ook slavenkinderen, indien ze van zoogmoeders der vorstenfamilie zijn, mogen deelnemen; de andere kinderen worden besneden met weinig statie; de kosten zijn dan een halve rijksdaalder, als „*padja*” een kip.

Mapainda. Eerst wordt het kind op een gevlekte karbauw gezet (*tēdong tjamara*)²⁾; vandaar op den grond gezet voor het vorstelijk huis; dansen, enz.; terugkeer in huis, eten en feest; vorsten aanwezig.

Wanneer *maradia* zwanger gaat worden, wordt eten gegeven ten haren huize aan een ieder, vooral pisang, koekjes enz.; daarna wordt buik geeroet; wederom dansen. De *sando pēana*, twee personen, oeroeten elk aan een kant, beiden vrouwen; de feesten duren 9 of 7 dagen.

1) Zie boven, blz. 318, 320. — Noot van de commissie.

2) Eigenlijk een bles: aan den kop en c.q. aan den staart wit, verder zwart; zoo'n karbauw is in Zuid-Selebes overal van groote waarde (mededeeling van controleur Friedericy). — Noot van de commissie.

To-tama; wanneer men „tamat mangadji” (dit duurt van $\frac{1}{2}$ jaar— $1\frac{1}{2}$ jaar) geeft men een feest met karbouwslichten; velen doen dat echter niet. Wanneer lid der bidja badjo, bovendien nog pamantja (schermen), en moet een vlag het huis sieren.

Rechtspraak. Hooger beroep van uitspraken van den pabitjara was mogelijk bij den maradia; men noemde dit: taroetama disoengina maradia (rechtstreeks de kamer van den maradia betreden): de drie pabitjara's worden geroepen en de maradia doet recht.

B. Toeboe (onderdeel van Tjenrana).

Bestuur enz. Toeboe was in zooverre onderdeel van Tjenrana, dat maradia en hadat in moeilijke gevallen de tusschenkomst van Tjenrana inriepen; de rijksraad van Toeboe bestond uit maradia en hadat. Deze laatste bestond uit de volgende functionarissen: 1. baligaoe Toeboe; 2. papoeangan Toeboe; 3. papoeangan Tarabēki; 4. papoeangan Koelasi; 5. poenggawa Koelasi; 6. andonggoeroe Koelasi; 7. djannangan Koelasi; 8. tomatoewa Batororo; 9. soero Batororo; 10. andonggoeroe Batororo.

1. Baligaoe Toeboe was de tusschenpersoon tusschen maradia en hadat-leden; hij kan de leden der hadat oproepen om een zaak te bespreken, men kan dan dat voorstel aannemen of verwerpen.

2. Papoeangan Toeboe bestuurt de banoewa Toeboe; hij werd daarbij bijgestaan door de oudsten (tomatoewa); wanneer de menschen (para = mensch) allen worden opgeroepen, hetzij ter bespreking, hetzij voor feesten, spreekt men van manggilpara.

3. Papoeangan Tarabēki, idem voor banoewa Tarabēki.

4. Papoeangan Koelasi, idem.

5. Poenggawa Koelasi riep de leden op ten oorlog of voor feesten voor zooverre Koelasi betrof (iets als de „mandoer kampung”).

6. Andonggoeroe¹⁾ Koelasi moet de lieden oproepen om voor de hadat te verschijnen, dan wel voor feesten oproepen enz.

7. Djannangan Koelasi regelt in geval van feesten de zaken en het oproepen van de ana poewang (de nakomelingen van den vorst).

8. Tomatoewa di Batororo; als er zaken zich voordoen te Batororo, brengt hij die voor bij den maradia, want evenals de papoeangan heeft hij de bevoegdheid om zich rechtstreeks tot den maradia te wenden.

9. Soero Batororo is de zendeling, die mededeeling doet aan de naburige zelfbesturen, wanneer door Toeboe een feest gegeven zal worden.

10. Andonggoeroe Batororo brengt met zijn djoa (hel-

¹⁾ Zie noot 3 op blz. 341. — Noot van de commissie.

per) zaken, de kampong betreffende (indien rechtszaken), bij maradia Toeboe voor.

Maradia Toeboe mag de volgende zaken regelen: mara-tjoeng (vergiftiging): de hadat brengt die aangelegenheid met den persoon in kwestie tot den maradia; er wordt getimbangd door hadat en maradia; beslissing: de persoon wordt verkocht als slaaf (niba-loean). In den regel ging dat naar Borneo (slaaf = batoewa). Hij wordt alleen of met eventueele medeplichtigen verkocht. Voorts wordt malabang door den maradia berecht, d.i. het plegen van overspel met andermans vrouw. Men mag slechts verkocht worden binnen het land. De opbrengst komt aan maradia en hadat, en wel 2 deelen voor maradia en één deel voor hadat, nl. gedeeld tusschen baligaoe, papoeangan en tomatoewa, elk voor het dorp waar het delict gepleegd is. Voorts wordt door maradia, wanneer vrouw door man van lageren stand wordt geschaakt of zwanger gemaakt, welk delict met den dood bekocht wordt, zonder vorm van proces gekrist. Papoewang-delicten (hantoeën) worden door maradia gestraft met verbanning (verkoop) naar Borneo. Voorts alle zaken die den maradia worden voorgebracht.

Kleine zaken kunnen met goedvinden der twistenden gepoetoed worden door papoeangan en djannang.

Verkiezing van maradia. Baligaoe en papoeangan Toeboe wijzen een persoon aan; de verschillende hadat-leden en oudsten worden opgeroepen; de aangewezenen verschijnt en de gaoeang worden hem overgegeven: 2 ganrang, 2 gongs (tawa-tawa), 1 geweer, 2 borden, 2 djarangan (trommels), vroeger ook een vlag (thans vergaan); voorts een sawah (tinggas), een complex sagopalmen (ranotawaro) en een limboenang, een vischplaats waar gewoonlijk na de padisnit gevisch wordt (bij hoog water wordt met bamboe het terrein afgezet, waarna bij eb de visch achterblijft; dergelijk visschen heet maandoi).

Bij den sawahbouw koopt de maradia de bibit, en de lieden van het land komen helpen met planten tegen vergoeding van voeding. Ter verzorging dienen de naēmoeana, dit zijn lieden van Batororo. Voor de beploeging (ploeg = daala) worden ± 30 lieden opgeroepen, bij de beplanting worden alle para opgeroepen, ook lieden van Batororo; ook deze lieden bekomen een deel van de bouwvelden van het ornament; zoo bebouwen zij van het veld b.v. een pētak. Deze lieden zijn erfelijk in die taak, vormen een geslacht (bidjana para). De oorsprong van deze verplichting is, dat zij destijds de sawah aangelegd hebben op last van den maradia; thans hebben zij het erfelijk recht. De naēmoeana worden opgeroepen; deze taak is niet erfelijk, maar moet door de gegadigden worden verricht; ook zij krijgen een pētak toegewezen. Beide aandeelen van para en moeana is een vaste pētak. De geheele opbrengst komt hun ten goede. Het pētak-aandeel der para heet tinggas aparang, van de moeana tinggas naēmoeana. Ook is er een tinggas tomatoewa (de tomatoewa regelt het werk).

Van de *rano tawaro* worden de boomen, die rijp zijn, verkocht. Deze bosschen zijn te Tanisi in Maloenda; oorsprong van het recht zou zijn, dat in Toeboe nog geen gebruik van sago gemaakt werd, ook in Maloenda onbekend; door lieden, die een reis naar Loewoe gemaakt hadden, werd men bekend met het gebruik; dit werd het hoofd van Maloenda medegedeeld, dat uit dank den maradia Toeboe een complex afstond.

Ook de *baligaoe* Toeboe heeft een *gaoeang*, een *kebon djati* (*oema djati*). Hij laat daaruit planken maken, die verkocht worden. De oorsprong van dezen tuin zou zijn, dat er eenige lieden van *bidjana papoewangan* en *bidjana poewa* uit visschen gingen; zij troffen een boot aan, waarin zes lieden; dezen brachten ze naar het dorp en daar maakten ze den tuin van *bibit* van Soembawa, die ze medebrachten; ze hebben verder dien tuin steeds verzorgd. De lieden zouden orang Tambora zijn, *bidja Tambora*; zij krijgen een aandeel in de opbrengst, b.v. een gulden of 3 per maand voor het verwerken van het hout tot planken.

De *papoeangan* Toeboe wordt door *baligaoe* en *kampong*-lieden aangewezen. Het voorstel wordt gedaan door den *andonggoeroe*, den *djannang*, den *papoeangan*, die tezamen den titel droegen *indonataoe marani* (moeder van de massa). Ook deze heeft een *oema djati*. De verkozenen moeten behooren tot een bepaald geslacht (*bidja baligaoe*, *bidja papoeangan*, *bidja poenggawa*, *bidja tomatoewa*, *bidja djannangan*, *bidja soero*, *bidja andonggoeroe*).

De *poenggawa* *Koelasi* wordt door *papoeangan* *Koelasi* en *andonggoeroe* *Koelasi* aanbevolen; wanneer zij accoord gaan, begeben zij zich naar den *baligaoe*; is deze het met de keuze eens, dan gaat men tot den *maradia*. De *poenggawa* beschikt over de *lita poenggawa*. De grond behoort aan de bevolking, aan de vrije lieden (*maradēka*, *taoe pēa*).

Tjenrana bestaat uit de volgende onderdeelen (*maradiaschappen*): *Onan*, *Toeboe*, *Tamirodo*, *Moesoe*, *Limboa*, *Somba*, *Paminggalan*, *Aboe*; de *maradia* *Tjenrana* is de *maradia aradjāng*. Verder *poeatta Tatoelisi* en *poeatta Pandang*, deze beide laatsten onder den *maradia aradjāng*; de gebieden van die vorsten heeten ook *banoewa*.

Standen. *Maradia*, *ana maradia*, *ana maradia patola*, *baligaoe*, *papoeangan*, *poenggawa*, *djannangan*, *andonggoeroe*, *para* (boeat koempoel orang), *maradēka*, *batoewa* (slaven).

Batoewa sosorang; deze zijn slaaf geworden van *maradia* en andere waardigheidsbekleeders. Zij kunnen niet verkocht worden; zij verblijven in het huis van hun meester en ontvangen van hem kleeding en voeding, doen wat in het huis te doen is. Indien zulke lieden tuinen aanleggen voor hun heer, zoo bekomen ze een deel van de boomen, b.v. 1/3 of zoo.

Batoewa niali zijn krijgsgevangenen of gekochte slaven. Zij blijven hetzij in de woning van den heer of leven op zichzelf, zijn verplicht voor den heer te werken, krijgen geen aandeel in geplante tuinen. Zij kunnen zich vrijkopen (mapolēang alawēna, malapasi alawēna = datang sendiri, melepaskan dirinja): jonge vrouw 40 reaal; oudere vrouw geen vaste prijs, $\pm$ 10—15 reaal; jonge man 30 reaal; kinderen, geboren vóór den vrijkoop, blijven slaaf, tenzij extra-betaling, na vrijkoop natuurlijk vrij. Wanneer vrije met andermans slavin trouwt en de sorong (bruidschat) betaalt, dan worden de kinderen verdeeld, de eerste voor moeder, de tweede voor vader. De eerste blijft batoewa, de tweede blijft maradēka. Wanneer geen bruidschat betaald wordt, dan wordt slechts één kind afgestaan, als er minstens drie kinderen geboren worden, nl. het derde; men noemt zoo'n huwelijk poesoenng.

In geval een batoewa zoogmoeder wordt van een maradia-kind, blijft zij slavin, maar kan niet verkocht worden. Wanneer iemand zich vrijkoopt, moet dit plaats hebben voor kali en hadat, die kennis geven aan maradia; kali en hadat treden als opzettelijke getuigen op van de belofte, dat deze persoon den vrijen stand is ingegaan en niet langer tot de slaven behoort, geen werk meer behoeft te doen voor zijn voormaligen meester. Vervolgens wordt membatja do'a en een maaltijd gegeven, waarbij kali en hadat en belangstellenden aanzitten. Indien een slaaf zijn meester groote diensten heeft bewezen, kan deze hem vrijlaten, maar in die vrijlating zijn de kinderen niet begrepen (hij wordt dan maradēka patoedjoe (patoedjoe = soeka).

Pandeling = batoewa inranang, erfelijk tot schuld betaald, hij verblijft ten huize van den geldschieder.

Grondrechten. De woeste gronden behooren, voor wat betreft de lita pangalai, aan maradia en hadat; de lita poelaja, de lita karaka en de lita lēmoe kunnen door een ieder bewerkt worden. Vreemdelingen moeten eerst hadat toestemming vragen; willen ze zich vestigen dan hebben ze niets te betalen, alleen moeten ze kasoewiang opbrengen, wanneer zij op dien grond werken. Zoo ook de koopers (taoe polē = vreemdeling). Over het algemeen wordt aan vreemdelingen geen grond geweigerd.

Op de lita pangalai wordt in de eerste plaats hout gehaald voor baroega-bouw, wanneer vorst of hadat een feest gaat geven. Ook zijn er terreinen voor de hertenjacht gereserveerd, die den naam dragen galoeng malowang. Tegenwoordig vindt men op de lita pangalai kapok-tuinen, dit is met toestemming van den maradia gebeurd. De bewerkers moeten tēsang betalen (masima), deze bedraagt b.v. voor djagoeng 10 %, voor kapok 1/3. Ook de galoeng malowang is door de bevolking in gebruik genomen, maar daar wordt niet zulk een hooge tēsang betaald. Op de drie andere soorten geen tēsang.

Litapoelaja = woeste grond. Wanneer in bewerking genomen, krijgt de bewerker recht op het geplante; verlaat hij het terrein, dan kan een ander dadelijk het volgend jaar aan het werk gaan, maar de eerste bewerker heeft de voorkeur. Vandaar dat hij toestemming aan eersten bewerker moet vragen; wenscht die niet te werken, dan vervalt zijn recht. Wanneer overjarige gewassen geplant zijn, blijven deze aan den planter toebehooren, maar anderen kunnen daar ook gaan planten. Grondrechten komen op den grond dus aan gemeenschap toe. Het recht van de gemeenschap draagt den naam apoennanna¹⁾.

Volgens oude adat zou het recht op de zee van de kuststrook uit zich zoo ver uitstrekken, als men een zeil zien kan. Aan dit recht ontleent de bevolking de volgende aanspraken: visschen; een aandeel, varieerende van $\frac{1}{20}$ — $\frac{1}{10}$, moet aan vorst of hadat worden gegeven. In sommige tijden mag geen visch gevangen worden, wanneer de baolang, de rodja, tjakala en wēma roema te zien zijn aan de kust, wat in sommige tijden in de baai plaats heeft. Men noemt die tijden niombo; dat heeft plaats wanneer maradia een feest geeft, eenigen tijd van te voren en daarna (dat is dus bij plant en oogst); het zijn dus mede teekenen, dat de rijst geplant kan worden. Wanneer de baolang gevangen kan worden met een lasso aan een stok (pandoang), dan wordt de vischvangst geopend. Wanneer de visch roema wordt gevangen, dan wordt met hengel er naar gevisch (mangapi). Dit mag niet, wanneer het volle maan is. Wanneer de rodja is te zien, dan met djala gevischt. Wanneer de kleine vischjes aan de kust op de riffen gevangen worden noemt men dat maandoi. Ook wordt gevischt met bala (bamboefuik) die aan de riviermondingen geplaatst worden.

De patalasang (poesi-lita) is in het dorp Batororo. Ingeval van gevaar enz. gaat men van uit Toeboe naar de patalasang om daar te offeren; men slacht kambing, geeft feest, membatja do'a, doet geloften. Wanneer een en ander gelukt, moet gelofte ingelost. Ook bij padiplant heeft dat plaats. Een en ander wordt bewerkstelligd door den maradia en de hadat. Wanneer dit nog niet gebeurd is, mag niemand zijn velden aanleggen, ook persoonlijke offers worden daar gebracht. Kali leidt het membatja do'a; daarvoor ontvangt hij een tali (roembœ oendoeng = membalas doepa). Daarna gaat men zelf aan den arbeid.

Soemembaladang. Men begint membatja orang mati lama in huis door kali (toematē matēi); daarbij wordt gevraagd om het gelukken der padi; geschiedt dat, dan beloven ze aan de voorouders offers te brengen, tevens wordt dezen verzocht het terrein te ruimen. Vervolgens gaat men merintis (soememba) en potong kajoe (batabangajoe). Na een maand drogen wordt gebrand (nialoi). De overschotjes worden terzijde gelegd of laat men liggen. Daarna nikaboëi, het schoonmaken van het veld. Daarna

¹⁾ Zie noot op blz. 336. — Noot van de commissie.

wacht men den regen, waarna geplant wordt. Soeboe is de persoon die op elk veld eerst iets plant in 7 gaten, dit heet de indona boewas (padi); vóór het stooten der gaten stort men kippenbloed en brandt men wierook. Vervolgens kan het planten plaats hebben. Het loon van den soeboe bedraagt 10 % van den te verkrijgen oogst. De soeboe is man, het ambt is erfelijk, teekenen van waardigheid heeft hij niet. Bij het planten helpt men elkaar (nadoeloei) tegen een maal eten. Een en ander is wederkeerig (sidoeloeng). Wieden = nidoei. Wanneer vruchtzetting, komt de soeboe en gaat obāt toedienen aan de padi, boerēwe en boeah klappa (boerēwe = majang pinang), de klappa gekoepast en met de boerewe geroosterd. Mabowas = rijstsniijden. Wanneer oogst begint, moet ei, visch, boerēwe, klappa, doepa, vervolgens mes (rapang) voor padisnit gehaald. Dan snijdt de soeboe de zeven gaten; deze worden, aan elkaar gebonden (nitoedjoe), eerst gesneden; de andere rijst na de toedjoeh lobang; het gesneden wordt bij de indona gelegd; er wordt doepa gebrand bij het snijden der indona. Vervolgens gedroogd. Vervolgens een tampat gemaakt (tarade), ongeveer 4 M. hoog. Vervolgens een klein huisje (logo) gebouwd, waar de rijst ingebracht. Wanneer men rijst uit de logo wil halen, dan moet de bezitter dat zelf doen en daarbij doepa branden; de rijstmoeder wordt in het midden van de logo gelegd.

Habis merintis idadjarinala[?]; verlaat men het terrein, dan kan een ander daar zonder meer werken. Wanneer reeds potong kajoe, heet het simbasala; bij vertrek mag een ander het nemen. Wanneer gebrand, heet het poeren toenooe [poera nitoenoe?]. Wordt de bewerker ziek, dan mag een ander daar niet planten dan met toestemming van brander; plant hij met bibit van brander, zoo krijgt elk de helft van oogst, met bibit van planter, alsdan klein present. Na het schoonmaken heet het terrein oema, na den oogst aboesarang, volgend jaar lomponigoe. Tenslotte na $\pm$ 5 jaar pangomāng = kaboe, daarna ropong (beteekent woeste grond; oorspronkelijke woeste grond heet ook ropong).

Huwelijk. Man mag niet trouwen met vrouw boven zijn stand; wanneer gemeenschap met zulk een vrouw, dan wordt de man gekrist. Wanneer de vrouw iets hooger, maar de man van lager stand is van standing, dan is het geoorloofd, wanneer hij de hoogere soenrang betalen kan. In dat geval mandaina sorong (het verhoo-gen van den bruidschat). De gewone verboden grenzen van huwelijk. Wanneer jongen zich verloven (mētoemēi) wil, brengt hij eerst geld, voor taopeā $\pm$ f 5, voor hooger stand $\pm$ f 25 (pakokongan, om te mogen spreken); verder wordt medegenomen pinang, sirih, tabak, gambir; dit is perloe om aan de getuigen (familie en hoofden) voor te zetten (pēttoelē); verder pisang, teboe, klappa, hout, goela, ikan (pamboelē), ook dit dient om, als de besprekingen afgelopen zijn, als getuigengeld te dienen. Vervolgens geld (f 25) en rijst (2 koppen) door man aan vrouw gebracht

(oedjoeng adjoe, voor belandja). Man en vrouw koopen dan samen suiker, rijst, olie, dit wordt aan de getuigen gebracht (mapapasang)¹⁾ ter kennisgeving van voorgenomen huwelijk. Vervolgens wordt een tijd bepaald waarop het huwelijk zal plaats hebben. In geval van goede familie wordt op den vastgestelden dag de verschillende hoofden en bevolking tezamen geroepen (bij den gewonen man niet); dan wordt de sorong besproken en vastgesteld, b.v. voor bidja iman 40 reaal, voor batoewa iman 7 reaal; voor batoewamaradia 12 reaal, voor maradia salawa $\frac{1}{2}$ mas of 120 reaal, voor den maradia zelf met standgelijke 7 kati 7 orang (1 kati = 25 reaal, 1 orang = 12 reaal). Bij het huwelijk wordt aan den kali voor het roemboeng oendoeng 1 reaal (oeroeng nikah)²⁾ door beide partijen tezamen betaald. Bij dit nikah is de hadat aanwezig; zij krijgen: de maradia $\pm$ f 10, de hadat $\pm$ f 4, welke betaling heet pēopo maradia en pēopo ada. Er is ook een feest (lela), waarbij bij de hoogereren patoedoeng en ērang botor (dubbelen); dit duurde soms tot zeven dagen. Na huwelijksfeest gewoonlijk gedurende korten tijd geen gemeenschap in verband, naar men zegt, met maloe zijn.

Schaking = siondongang; van gehuwde vrouw: siondongang malawang. Wanneer twee boedjangs vluchten, van welke de jongeling maradia, het meisje van lageren stand is, zoo heeft dat geen gevolg; anders moet, wil het tot een huwelijk komen, 40 reaal betaald worden (paparabong); wordt dit niet betaald, zoo worden beiden batoewa van vorst of hadat (batoewatalang); betaalt hij na dien zijn 40 reaal, dan is hij weer vrij; de betaling moet aan maradia en hadat gedaan worden. Is hij naar elders gevlucht, dan wordt hij teruggehaald. Zoolang de vluchtelingen het huis van maradia of hadat nog niet hebben bereikt, kan men hen dooden; dit kan door familie van de vrouw gebeuren. Wanneer de familie der vrouw erg maloe is, b.v. door zeer lagen stand van den man, zoo kunnen ook familieleden van den man gedood worden. Wanneer de paparabong betaald is wordt geen sorong betaald, dus: maopa bima matoembalē njannanaoe = wat boven is komt beneden, d.i. de betaling achteraf. Het huwelijk heeft daarna plaats van uit het huis van hadat of maradia. De familie van de vrouw eischt daarna het paar op, om bij haar te gaan wonen; de kinderen kunnen bij eventueele scheiding de ouders volgen, die zij wenschen. Zijn de ouders niet van gelijken stand (vrouw boedak en man maradia), dan worden de kinderen tusschen de beide standen verdeeld.

Silariang malawang: de schaker moet 80 reaal betalen (paparabong) aan maradia en hadat; de verdeling is gelijk, elk de helft. De beleedigde echtgenoot krijgt niets, ook zijn bruidschat

¹⁾ Of mapepasang? het schrift was niet duidelijk; verg. noot 1 op blz. 310. — Noot van de commissie.

²⁾ Verg. boven, blz. 351: oeroe(a). — Noot van de commissie.

niet; alles echter wat de vrouw in de echtelijke woning heeft achtergelaten, vervalt aan hem (*mapēlēi manana*); dit geldt zoowel van de *poesaka* als van de *tjakkara*¹⁾, die de vrouw in het huis achterliet. De gronden worden verdeeld. Ook bij boedjangs is dat het geval; gewoonlijk alleen dan, wanneer zeer maloe; dan echter ook de gronden van het meisje, terwijl ze tevens onterfd wordt.

Polygamie, *mapoepoesarowē*. Wanneer de eerste vrouw wil *masarowē*, zoo blijft het huwelijk in stand; zoo niet, dan moet zij scheiden en wordt de eerste vrouw geen [een?] geschenk gegeven, bij tweede huwelijk moet man voor *blandja* zorgen. Wanneer bij tweede huwelijk de eerste vrouw niet wil en gaat scheiden, behoeft de bruidschat door haar niet terugbetaald te worden.

Scheiding = *sitiwē* of *sasara*. Men gaat daartoe naar *kali*, deze brengt het geval bij *hadat* voor, en die bij *maradia*. Vroeger ging dat zonder *talak*, maar werd beslist door *hadat* en *maradia*, door wie de schuldvraag werd uitgemaakt. Bij schuld van de vrouw moest zij ± f 10 betalen aan *maradia* (*paisi kota* = ter vulling van *sirihdoos*); zij had geen betaling aan den man te doen. De *tjakkarang* werden gelijkelijk verdeeld. De erfgoederen gaan naar de eigen partij terug, deze goederen zijn *sosorang*. Indien deze goederen te gelde gemaakt worden of er worden andere goederen van gemaakt, dan verandert de staat ervan en worden ze *tjakkara*, tenzij er b.v. een armband of zoo van gemaakt wordt.

Erfrecht. Bij overlijden van vader vererven de bezittingen nog niet dadelijk, maar blijven bij moeder. Overlijdt ook deze, dan worden de goederen gelijkelijk onder de kinderen verdeeld, onverschillig of het jongens of meisjes zijn. Indien de man kinderloos overlijdt, blijft het goed eerst bij de vrouw; alleen de *sosorang* van den man gaan aan diens broers over. Na overlijden der vrouw wordt ten slotte ook de *tjakkarang* verdeeld. Vervanging door kinderen is naar adatrecht mogelijk, naar *sjarat* niet, men volgt hier de adat. Bij tweede huwelijk erven de kinderen van den langstlevende alle goederen die aan die personen[?] toekomen; overigens erven de kinderen de goederen, die in het huwelijk, waaruit zij geboren zijn, verworven zijn. Schenking bij het leven (*nawēi*) komt voor en wordt niet gekort op het erfdeel. Bevoordeeling van een der kinderen bij de anderen is adatrechtelijk niet mogelijk.

Godsdienst. 1 *Kali Batororo*, 1 *kali Toeboe*, 1 *kali Sambaboe*. Vroeger had men alleen *kali*'s met *kali Toeboe* als hoofd; thans zijn er een *katib* (mandarsch: *kati*) en een *bilal* (*bidal*) in alle drie gemeenschappen. Elk poetoest voor zich de voorkomende zaken, dat zijn: huwelijks-, echtscheidings-, en erfrechtszaken, naar wensch van betrokkenen door *hadat* of *sjarat* (*sara*); de zittingen

¹⁾ Dit is makassaarsch; het mandarsche woord is misschien *tjakkarang*, dat men iets verder aantreft. — Noot van de commissie.

worden ten huize van den kali gehouden. Inkomsten van sjarat zouden er niet zijn bij afdoening van zaken.

Er zijn twee masigi, in Toeboe en in Batororo. In Sambaboe is er geen, aangezien dat land pas geislamiseerd is. Vroeger was dat land een eigen maradiaschap met maradia en hadat, eerst kortelings werd het bij Toeboe gevoegd. Langgara's zijn er ook niet, aangezien zij [de godsdienstbeambten?] nog niet gevestigd zijn, maar herhaaldelijk verhuizen. De beide moskeeën zijn Vrijdagsmoskeeën. Verder zijn er geen moskeeën noch bidkapellen (langgara). Graven van heiligen zijn er twee, een te Sababoeloe, de belangrijkste, de tweede op Oedjoeng Djawi-djawi, een van de punten aan de golf van Lambona. De eerste is kramat geworden; [men bezoekt deze] wanneer een kind ziek is, of men gaat belajar, dan wel men krijgt tegenslag en doet een gelofte (masamaja) om naar de graven der voorouders te gaan om daar te offeren. Dit offeren heeft op de volgende wijze plaats: Heeft men beloofd kamping of ander eten, dan moet dat gebeuren. Soms neemt men vele lieden mee, maar bij andere gelegenheden gaat men alleen. Voorts menbatjad'o'a, waarbij men een kaars ontsteekt; men brandt doepa en strooit bloemen; dit heeft ook plaats, wanneer men een gelofte doet. De kali Batororo heeft waardigheidsteekenen, namelijk een sawah; deze komt aan het geslacht ten goede, tinggas akaliang. De kali wordt uit het kali-geslacht gekozen. Deze verkiezing heeft plaats op de volgende wijze: bilal en chatib moefakat (siroemoeng); wanneer ze hun keuze hebben gevestigd, wordt daarvan mededeeling gedaan aan de bevolking; dat deze keuze niet werd aanvaard, is nog nimmer voorgekomen. De eischen, die gesteld zijn aan een kali, zijn, dat de man goed zijn godsdienstplichten vervult, iets van den godsdienst afweet en tammamengadji is.

Anali oerē¹⁾, aangenomen kind, meestal broers- of zusterskind; erfgerechtigd zijn ze niet, wanneer er andere erven der adoptiefouders zijn. Men kan wel schenkingen doen aan zulk een kind (tambo, dit beteekent eigenlijk blandja).

Sanro = priesters. Vroeger werden deze lieden belast met het bij feesten offeren. Zoo maakte men van sago-bladeren een prauwtje, vulde dit met katoepat en andere spijzen en liet het wegdrijven (mapali = geneesmiddelen geven voor het dorp). Wanneer dat plaats vond, gaf elk lid der gemeenschap een kleinigheid van 5 doei aan den sanro. Deze bezigde dat om kippen, eieren, rijst te koopen; vervolgens werd de prauw gemaakt (lopi-lopi), deze gevuld met voedingsmiddelen, die naar zee gebracht werd, en men laat alles wegzeilen. Men liet dat doen bij oogst en plant. Wanneer men het bootje in zee ontmoet, mag men het nemen; er zijn ook levende

¹⁾ Li is geen formans in het mandarsch; ana oerē is in het boegineesch broers- of zusterskind: zie bundel XVII, 328 (onder âna), 334 (onder oere); verg. XVII 335, onder âla, IX 337, onder alle. — Noot van de commissie.

kippen aan boord. Het is voor den afweer van booze geesten (tegenwoordig *sētān* geheeten); men noemt dit *mapasoro sētān*, toelak *sētān*. De sanro krijgt geen vast bedrag, maar wordt door de deelnemers begiftigd (*baraina sanro* = aandeel van sanro). Als sanro kunnen optreden zij, diē van die ketoeroenan zijn. Wanneer de sanro reeds oud is, leert hij een zijner geslachtsgenooten de knepen van het vak en de verschillende bezweringen, en ook obats (*paoli*). Wanneer iemand ziek is en men wil een andermans obat gebruiken, zoo brengt men voor den bezitter wat sirih en tabak. Bij genezing brengt men voor den bezitter bovendien nog een maaltijd. Men mag niet spreken van „beli obat”, maar van „minta obat”. Daarbij worden ook vaak *tawang* (*sawang*) gebruikt, het wordt als bezweringsmiddel gebruikt. Men plant ze tusschen de padi, in den regel tusschen de *padi toedjohlobang*¹⁾; gewoonlijk ook bij huizen geplant, bij den hoofdpaal. Ook bij ziekte en geboorte geplant. Bij ziekte maakt de sanro een pop van rijstemeel (*nisala watang* = ganti diri); deze pop laat men drie dagen bij den zieke slapen, vervolgens wordt hij begraven (*malamoe nisalawatang*) en bij het grafje plant men een tawangstek.

Patoedoeng. Alle meisjes-maradēka kunnen patoedoeng worden. Zij worden onderwezen in de danskunst door een goeroe (*andong-goeroena patoedoeng*); dat onderricht heeft elken dag 'smiddags en 'savonds plaats, behalve Vrijdags- en Donderdagsavond. Noch de goeroe, noch de leerlingen krijgen iets, maar wel krijgen de meesten een soort kasoewijang. Wanneer ze moeten dansen, moet haar eten worden gegeven. Wanneer ze b.v. door maradia Tjenrana geroepen worden, ook geen extra geschenk. Het pakajan wordt geleend, men kan dat ook in andere Mandarstreken leenen. Dit gaat zonder betaling wanneer in eigen gemeenschap geleend wordt, maar wanneer van elders, wordt een kleinigheid betaald.

Wanneer iemand zonder nalatenschap of familie sterft, vervallen zijn bezittingen aan kali, ter bewaring; de kali doet den doode begraven, de onkosten worden uit de bezittingen bestreden; zijn die er niet, dan moet kali de kosten betalen. Wanneer na langen tijd geen erfgenamen zich opdoen, wordt de hadat bijeengeroepen; men kan dan ten overstaan daarvan de waarden toewijzen aan de masigi; dergelijke fondsen worden beheerd door kali. Komen later toch erven, dan worden die betaald daaruit, of als ze verbruikt zijn, door hadat vergoed. Wanneer eigendommen aan de kust aanspoelen, zijn deze van den maradia; het recht op aldus aangetroffen goederen heet *apoenna doeroe*.

1) Zie boven, blz. 363. — Noot van de commissie.

III.

Adatrechtelijke gegevens betreffende de
Banoewa Tandē.

De banoewa Tandē zou oudtijds een zelfstandig maradiaschap geweest zijn, dat echter in zekere verhouding met de andere eenheden, waaruit het tegenwoordig zelfbesturend landschap Madjēnē is opgebouwd, stond. De maradia zou ontzet en uit Mandar verbannen zijn door zijn andere Mandarsche ambtgenooten. Het maradiaschap is niet hersteld, maar werd vervormd tot een banoewa, welke eenheid uit drie gemeenschappen werd opgebouwd, te weten: Poeraoe, Boetoe en Limboro. De laatste eenheid kwam onder leiding te staan van een papoeangang, nakomeling van den verbannen maradia. Dit feit zou de aanleiding zijn, dat in de bestuursorganisatie van deze gemeenschap afwijkingen zijn waar te nemen van de regeling, die gevolgd wordt in de andere twee gemeenschappen.

De banoewa Tandē wordt in haar geheel, dat wil zeggen in zaken die het gemeen belang van de eenheid raken, bestuurd door de drie papoeangangs van de onderdeelen, waaruit de gemeenschap is opgebouwd, waarbij tevens de tomakalita van de ondergemeenschappen Poeraoe en Boetoe gevoegd moeten worden. Limboro heeft geen tomakalita (ook wel tomaboewoeng geheeten). Dit college bestuurt de gemeenschap in al die zaken, die Tandē in zijn geheel betreffen, mengen zich echter niet in kwēsties, die de onderdeelen elk voor zich raken. Naast bestuursmacht hebben de gezamenlijke bestuurderen rechtsmacht, zij het dat die slechts van bescheiden afmeting is en hoogstens in zaken van drie reaal (zes gulden) uitgeoefend kan worden.

Naast deze bestuurderen staan eenige vrouwelijke functionarissen, die het bestuur aanvullen waar het betreft de wetgevende en rechterlijke functies van de regeering, maar die aan de uitvoerende functie niet deelnemen, althans daarbij een zeer ondergeschikte rol spelen. Deze vrouwen, die den titel indonana kajang of indonabanoewa voeren, nemen een zeer bijzondere plaats in het gemeenschapsleven in. Poeraoe telt twee, Boetoe een en Limboro drie dergelijke functionarissen. De meest in het oog vallende bestuurstaak dezer vrouwen is deze, dat zij als het ware de kiesvrouwen zijn voor de papoeangangs en als zoodanig een grooten invloed op de bestuursvoering kunnen uitoefenen, al zijn ze bij het vestigen van haar keuze gebonden aan het erfelijkheidsbeginsel, dat bij die benoemingen streng gehandhaafd moet worden. De hoofden echter ontleenen hun gezag in eerste instantie aan de aanwijzing door de indonana kajang, en dezen zijn ook bevoegd de papoeangang's voor ontslag voor te dragen, zoodra zij zich niet te handhaven toonen, in den regel als gevolg van het feit dat ze zich vergripen aan, of verzetten tegen de adat.

Ook bij de indonana kajang wordt sterk op afstamming acht

gegeven. In de ondergemeenschap Poeraoe, waar als gezegd twee indona banoewa worden aangetroffen, behoort de eene voort te komen uit het dorp Kasiwa en de andere uit het vlekje Pëndamoela. Komt de eerste plaats open, dan wordt door den tweeden uit het dorp van afkomst van den eersten een nieuwe functionaris benoemd. In het andere geval eveneens. Van deze aanwijzing wordt mededeeling gedaan aan den papoeangang, die van een en ander in het openbaar mededeeling doet. De bewoners van de beide bovengenoemde dorpen zijn dorpsgewijze aan elkaar verwant.

In de gemeenschap Boetoe staat de aangelegenheid eenigszins anders. Men heeft daar twee geslachten, die een gemeenschappelijken stamvader, maar elk een andere stammoeder zouden hebben. De stamvader had bij de eene vrouw zes kinderen, bij de andere zeven, de geslachten dragen dienovereenkomstig de namen I L a - a n n a n g (de zes menschen) en de I L a - p i t o e (de zeven menschen). De stamvader zou bepaald hebben, dat als papoeangang zou optreden een lid van de I La-annang, terwijl uit de I La-pitoe de indona ana kajang gekozen moet worden; die verkiezing heeft plaats door de gezamenlijke leden van het geslacht I La-pitoe en wordt door den papoeangang bekrachtigd.

Indien een vacature vrijkomt voor papoeangang, wijzen de indona ana kajang twee kandidaten aan uit de daarvoor in aanmerking komende lieden, dat zijn zij die *toeroe mēnēnē* zijn, d.w.z. de afstammelingen van de vroegere papoeangangs, het ambt is dus erfelijk in een bepaald geslacht. Met deze beide candidaturen gaan ze naar den *tomakalita*, die den opvolger aanwijst en daarvan in een volksvergadering mededeeling doet. Daarbij wordt aan den volke mededeeling gedaan van de nieuwe benoeming en de rijkssieraden (voor Poeraoe: een *klewang* of *baroeng* en een *kris*) worden den nieuwen functionaris getoond. Men vertrekt vervolgens met die sieraden naar de gronden, waarover de papoeangang een bepaald recht kan geldend maken, waarover beneden meer, die dan in optocht omgelopen worden, een ook elders in Indonesie voorkomend bewijs van vestiging van rechten. Den volgenden dag begeeft de *tomakalita* zich met den nieuw benoemden papoeangang naar den *pabitjara Pangaliali* te *Madjēnē*, die hen naar den *pabitjara Banggai* geleidt, den vertegenwoordiger van het zelfbestuur van *Madjēnē*, waar mededeeling van de aanwijzing plaats heeft. De *pabitjara Banggai* bekrachtigt de benoeming, mag daarbij niet van den voorgedragen persoon afwijken, aangezien naar *Mandarschen* rechtsregel door het zelfbestuur niet mag worden ingegrepen in de regeling van de zaken der gemeenschappen, waaruit het zelfbesturend landschap is opgebouwd. De nieuw benoemde is nu verplicht den *pabitjara Banggai* drie reaal ter hand te stellen, die voor de helft aan dien persoon vervallen, voor een vierde aan den *pabitjara Pangaliali*, en voor een vierde aan den *tokajang Pangaliali*, dat is het hoofd van het „district” *Pangaliali*, waar *Tandē* territoriaal toe behoort.

Indien in Boetoe een papoeangang verkozen moet worden, wordt door de indona ana kajang een kandidatenlijst van lieden opgemaakt uit de daarvoor in aanmerking komende leden van het geslacht I L a - a n n a n g, die vervolgens wordt overgelegd aan den tomakalita. Deze mag niet van de voordracht afwijken en een geheel ander persoon aanwijzen, moet uit de beide kandidaten den papoeangang kiezen. Is dat gebeurd, dan worden de rijkssieraden overhandigd, zijnde deze in Boetoe twee oude borden en twee badiks (een soort messen); de rondgang om de velden heeft plaats en vervolgens gaan de nieuwe papoeangang en de tomakalita zich melden bij den papoeangang Poeraoe, die als de voornaamste der drie Tandésche hoofden optreedt. Deze geleidt hen weer naar de vertegenwoordigers van het zelfbestuur, waarvoor weer de gebruikelijke betaling te doen is; de papoeangang Poeraoe bekommt geen aandeel in de gestorte gelden.

In Limboro komen de drie indona ana kajang tezamen en overleggen, wie in aanmerking komt om als papoeangang op te treden, waarmee de zaak is afgelopen; ze gaan vervolgens naar den papoeangang Poeraoe, die hen verder naar het zelfbestuur brengt, waar de papoeangang Limboro geen betalingen te doen heeft, hoogstwaarschijnlijk als gevolg van het feit dat ook hij, zooals boven bleek, van maradia-afkomst is.

Voor een juist inzicht in de verhouding tusschen de drie functionarissen in elke ondergemeenschap (behalve Limboro) moge gelden, dat de bevolking de indona ana kajang „jongere zuster”, den tomakalita „ouderen broeder” en de papoeangang „vader” pleegt te noemen.

De oorspronkelijke positie van den tomakalita kan wellicht het best uit den naam afgeleid worden. Het woord toch beteekent „hij die den grond verzorgt”; het andere woord, dat wel ter aanduiding van dezen functionaris gebruikt wordt: t o m a b o e w o e n g, heeft slechts de beteekenis van „oudste”. De aanwijzing van de tomakalita heeft als volgt plaats:

Een college van drie personen, de zoogenaamde i n d o n a t o m a - k a l i t a, verkiest in Poeraoe den voor het ambt van tomakalita in aanmerking komenden functionaris, die tot een bepaald geslacht moet behooren. Van deze drie kiesheeren zijn er twee afkomstig van Poeraoe en een van Adjoelita. Indien ze hun keuze gevestigd hebben en het met elkaar eens zijn, is de benoeming geschied, mededeeling aan papoeangang en zelfbestuur is geen vereischte voor de geldigheid der verkiezing. De tomakalita heeft geen ornamenten.

De tomakalita van Boetoe wordt op dezelfde wijze aangewezen door een drietal kieskeeren.

Standenindeeling.

De hoogste stand wordt gevormd door de a n a p a t o l a, die onderscheiden is in de a n a p a t o l a p a p o e a n g a n g en de a n a p a t o l a t o m a k a l i t a; uit de namen blijkt, dat eenerzijds de tot het papoeangang-ambt, anderzijds de tot de functie van tomakalita gerechtigden tot een genealogische eenheid zijn samengevoegd; tezamen

vormen de beide geslachten den hoogsten stand, ook wel in zijn geheel den stand der poengē.

IV.

Ethnographica¹⁾.

a. Memorie afdeeling Bonē-1913 (Brautigam).

Van het oude heidensche geloof is nog veel bewaard gebleven; tal van geesten worden nog vereerd, namelijk de dewata of beschermgeesten en de sangiangs, onder welke de sangiangsari, de geest van de rijst, bijzondere vermelding verdient. Voorts zijn er tal van geesten, die een kwaden invloed hebben en onder verschillende namen bekend staan. Ook de vereering der voorouders en der ornamenten speelt bij de Boegineezen nog een groote rol. Algemeen is het geloof in goede en kwade dagen en aan djima's. Vermelding verdienen de pemali (verbodsbepalingen).

b. Memorie Wadjo (Bosch).

In den huizenbouw komt het standsverschil uit. De hoogste adel is gerechtigd om een huis te bouwen, dat 6 stijlen in de breedte en 7 in de lengte heeft. De voorgevel (timpaladja) mag bij hen uit zeven deelen bestaan. Naar mate de bewoners lager in rang zijn, verminderen de genoemde cijfers. Ook zijn de hoofden en hogere adel gerechtigd een overdekte trap vóór de woning te hebben, en de mindere man niet. Voorts zijn er nog verschillende kleine kenmerken voor den stand. Door het aanbrengen van schotten zijn de huizen in meerdere vertrekken verdeeld.

c. Memorie Bonē-ri-attang (Engelbert van Bevervoorde), 1913.

De To Ala van Lamontjong zijn afstammelingen van misdadigers, de bloedschenders en schakers. Te Tinodooi waren zij vrij van elke vervolging, zij konden dus slechts de haçil 's nachts aan de aroe van Lamontjong brengen. De aroe beloonde hen dan met een maaltijd, die in het donker genoten moest worden, aangezien de lieden niet gezien mochten worden door de personen, die zij in hun magisch evenwicht geschaad hebben.

d. Gaoekang in Saleier.

Tiaptiap adatgemeenschap di Saleier, jang dikapalai olēh opoe, terketjoeali adatgemeenschap Benteng jang dikapalai olēh satoe zelfstandige gelarang, dan lain lain adatgemeenschap die poelau-

¹⁾ Het eerste gedeelte, over de Galoempang-Toradja's, is weggelaten, omdat de nota, waaraan het was ontleend — door Mallinckrodt „memorie-Sieberg, 1924” genoemd — thans is gepubliceerd in Koloniaal Tijdschrift-1933, blz. 53—84. — Noot van de commissie.

poelau jang toeroet Saleier, masing-masing mempoenjai g a o e k a n g, jang amat ditakoeti olēh pendoedoek. Gaoekang itoe bermatjam-matjam, dan bila ditanjakan pada pendoedoek atau kapada opoe asal-oesoel gaoekang itoe, maka kebanjaken kita dapat pendjawapan: asal gaoekang ini kami ta ketahoei lagi, hanja mēmang soedah ada dari doeloe kala. Gaoekang itoe diseboetkan orang djoega: o p o e g e l e m o n i (artinja opoe ta' berbitjara). Serta orang opoe jang mempoenjai gaoekang itoe diseboet o p o e g a o e atau diringkaskan t o g a o e [pogaoe?], artinja opoe jang mempoenjai gaoekang.

Tiaptiap bangsa Saleier jang asli, terlebih orang toewa toewa, amat mempertjajai kekoeatan gaoekang itoe serta diakoeinja gaoekang itoelah opoe jang sebenar benarnja serta opoe jang memegang pemerintah pada tiaptiap adatgemeenschap, hanja dipandang seperti pengganti dari gaoekang itoe memerintahkan negeri, dan menoeroet kepertjajaan, bila gaoekang itoe dioeroes dan dipeliharakan dengan sebenar-benarnja, tentoelah negeri dan pendoedoek akan mendapat keselamatan.

Walaupun pendoedoek telah memangkoe agama islam, tadalah kepertjajaan pendoedoek pada gaoekang itoe koerang, karena atjap kali kedjadian hal jang gandjil-gandjil, misalnja orang jang ta' pantas doedoek koersi (boedak) bisa djatoeh pingsan, bila berani doedoek di koersi dalam roemah seorang opoe jang mempoenjai gaoekang. Baharoelah bisa semboeh kembali, bila ada orang membakar kemanjan diamana gaoekang itoe, serta minta ampoen tentang kesalahan orang jang telah djatoeh pingsan itoe. Begitoe djoega halnja anak negeri jang berani masoek roemah gaoekang itoe dengan ta' memakai kopja, atau bila ta' pakai sarong menoeroet kepantasnja. Orang jang djatoeh pingsan itoe diseboet orang t o l a t e r e o p o e g e l e m o n i (lieden die door den niet sprekenden opoe geslagen zijn).

Djoega telah sering kali kelihatan bahwa gaoekang itoe ta' oeroes menoeroet degan [sampoerna] sepertinja maka tempat dan roemah gaoekang itoe tergojang seperti dikena gempa (biasa terdjadi di Boeki).

Begitoe poela, bila ada bahaya jang akan terdjadi didalam kampung, misalnja hendak kedatangan g a r r i n g p o e w a (penjakit jang berdjangkit), bahaya kelaparan atau kebakaran, maka biasa lebih doeloe opoe atau salah satoe pendoedoek negeri mendapat alamat lebih doeloe dari gaoekang, misalnja mendengar boenji seperti satoe barang jang berat djatoeh diamana tempat gaoekang disimpan, atau orang bermimpi datang orang dari tempat gaoekang disimpan, memberi tahoekan pada orang jang bermimpi itoe bahwa pendoedoek haroes berdjaga-djaga sebab negeri akan di timpah olēh satoe bahaya jang besar.

Kebiasaan gaoekang itoe disimpan diatas lotēng diatas randjang kajoe, ketjoewali gaoekang di adatgemeenschap Bontobangoeng, jaitoe seboewah gong besar, tersimpan dalam roemah ketjil jang mēmang diperboeat boeat itoe gaoekang sadja, jang tiaptiap malam

orang jang membakar lampoe jang diseboet palita, jaitoe lampoe koeningan jang tinggi, serta mempoenjai lima atau empat, biasa djoega delapan atau toedjoeh tempat soemboe. Pelita itoe pakai minjak kalapa sedang soemboe-soemboe itoe diletakkan sadja dalam minjak hanja sepotong jang hendak dibakar tergantoeng diloeur minjak.

Saban malam Djoemaät orang pergi membakar doepa di tempat gaoekang itoe disimpan. Gaoekang tersimpan dalam roemah opoe-gaoe, itoe roemah diseboet *sapo lohē*, sebab sepantasnja roemah opoe itoe diperboeat dan dipeliahara olēh orang pendoedoek. Akan tetapi kebanyakan opoe sekarang meninggalli roemah sendiri.

Dibawah ini diseboet matjam gaoekang dari adatgemeenschap di Saleier: di Barang-Barang: satoe mariam pandjangnja kira-kira $\frac{1}{2}$ meter, dan beberapa badjoe rantai; dit Lajolo: serantai mas pandjangnja kira-kira 30 c.M., enam mariam ketjil dan beberapa badjoe rantai; di Balla-Boelo: satoe lampoe dan beberapa batoe-batoe; di Bonto-Bangoeng: satoe gong besar dan satoe mariam; di Bonēa: toedjoeh batoe-batoe ketjil, sehelai kain soetera, satoe batoe besar (sematjam patong), satoe keris mas dan lain lain; di Boeki: satoe raga (bal rotan) dan satoe barang jang tersimpan dalam *g o e m b a n g* (aarden pot) jang ta' boleh dilihat orang, sebab dilarang sangat olēh orang negeri; di Onto: beberapa bidji batoe.

V.

Aanteekeningen betreffende bestuur.

1. Vergelijk aanteekening-grondenrecht 2 [zie blz. 397].
2. Dorpsbestuur bij de Galoempang Toradja.
[Volgt eene aanteekening uit de memorie, welke in het Koloniaal Tijdschrift-1933 is verschenen, blz. 53—84].

3. Het zelfbesturend rijk Madjēnē is verdeeld in zes onderdeelen, *banoewa*, die een groote mate van autonomie bezitten. Krachtens den Mandarschen rechtsregel: *kajat tamatjinē ētjē ētjē tamatjinē dikaja*, mogen de hogere bestuurders, d.i. het rijksbestuur, bestaande uit *maradia* en *hadat* (vijf *hadat*-leden), zich niet mengen in de zaken der *benoewa*, wanneer het *benoewa*-bestuur daar niet om verzocht heeft. De *benoewa*-bevolking bestaat uit drie standen, namelijk de *poengē*, *maradika* en *ata* of *boedak*.

Het is de eerstgenoemde stand, die een grooten invloed op de bestuursvoering in de *benoewa* heeft, doordat de gezamenlijke *poengē*-mannen de zoogenaamde *indona ana kajang* verkiezen. Deze verkiezing schijnt niet gebonden aan eenige hogere bekrachtiging. De vrouw in kwestie is steeds iemand op leeftijd en klaarblijkelijk een telg uit de oudste generatie van het *poengē*-geslacht. Zij kiest

op haar beurt de oudsten, die het mede-bestuur in de benoewa voeren. Dat zijn de tomakalita, toemaboewoeng. Deels zijn het helpers van het benoewa-hoofd, deels zijn het tot op zekere hoogte onafhankelijke gehuchtshoofden. Deze oudsten zijn waarschijnlijk familiehoofden, hun aanwijzing is aan geenerlei hogere voorziening onderworpen. De oudsten zijn de kiesheeren, die het benoewa-hoofd, de papoeangang, verkiezen, welke verkiezing aan de goedkeuring van het vrouwelijke hoofd onderworpen is, die tegenwoordig de voordracht bij het rijksbestuur voorbrengt, dat niet gerechtigd is een anderen candidaat aan te wijzen. Al de bestuurderen komen voort uit den stand der poengē. Op de lita papoeangang hebben de indona en de papoewangang zekere rechten, aangezien ze deze in bewerkingsrecht kunnen uitgeven (grondenrecht no. 16).

4. Uit ambtelijke bescheiden (nota-Moggenstorm, 16 September 1924).

Gouvernementsgebied.

Galarrang = mindere hoofden, bewaarders van het ornament (gaoekang, kalompoang). Federaties van gaoekangstichtingen onder een der bewaarders, de andere behielden zelfstandigheid. Gemeenschappelijke belangen werden behandeld door een raad, hadat, de bondsleden volgden (minawang) den hoofdvorst. Ter versterking van den invloed van den hoofdvorst was van beteekenis, dat deze afstamde van een persoon, die uit den hemel was nedergedaald (tomanoeroeng); gewoonlijk was men dan in het bezit van algemeen vereerde ornamenten. Door het gouvernement zijn de galarrangs verlaagd tot dorpschouwen.

Soorten adatgemeenschappen, waarvan de namen ontleend zijn aan den titel van het gemeenschapshoofd: aroe-schappen, karaēng-schappen, opoe-schappen, galarrang-schappen. De lagere hoofden bleven zelfstandig en waren de kiesheeren van de federatiehoofden. In streken echter, waar de vorst van tomanoeroeng-afkomst was, werden de kiesheeren in den regel tot vazallen.

Bonē.

Vorst ontleent zijn groot gezag aan to-manoeroeng-afstamming. De leenvorsten — palili — waren onafhankelijk binnen eigen gebied. De leenvorsten, die de vorst door bijzondere banden aan zich verbonden had, waren de palili pasēadjingang. De volgelingen van een aroe waren vaak over verschillende dorpen verspreid (plaatsen van samenwoning). Over de onderhoorigen in een complex dorpen werd dan door den aroe een hoofd aangesteld — de matoewa —, de adel volgde den aroe in den regel direct. Benoewa, zelfstandige dorpen, pabatē banoewa, uitzwermin- gen van moederdorpen. Titel van den vorst van Bonē: aroemponē of patta mangkaoeē. De rijksbestuurder droeg den titel tomari- lang, hij die binnen is. Hij was het hoofd van de hadat of de kiesheeren, de aroe pitoe, die over aanwijzing en ontslag van rijksbestuurder beslisten onder nadere goedkeuring van vorst. De

rijksbestuurder was tevens aroeng Oedjoeng of tomarilalang malolo, d.i. hoofd der vazallen.

De volgorde der aroe pitoe was: aroe Oedjoeng of tomarilalang malolo, aroe Tanëttē ri attang, aroe Tanëttē ri awang, aroe Matjēgē, aroe Ta, aroe Tibodjong, aroe Pontjong. Onder onmiddellijke leiding van den vorst waren ze belast met de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht.

Elk der aroe pitoe had een soelēwatang en deze een mado als plaatsvervanger. Andere hoogwaardigheidsbekleeders waren: djematongeng, hoofd der veertig soero of zendelingen; de anroenggoeroe anakaraēng, leermeester der jonge prinsen. Vóór 1860 zaten nog in den rijksraad: de makadangan tana (woordvoerder, pabitjara boeta) en de madanrang (vertrouwing van den vorst).

Bonē bestond uit het kernlandschap (tezamen Watamponē of Lalang Bata geheeten) en de vazalstaten, de lili pasēadjingang en de lili riala bassiē. Het kernlandschap bestond uit de volgende landschappen: Oedjoeng, Ta, Pontjong, Tanëttē riawang, Tanëttē riattang, Matjēgē, Tibodjong, Alaoe, Salassa, Boekaka. De lili riala bassiē waren door verovering verkregen. De vazalstaten waren: Lamoeroe, Tjitta, Bonētanga, Adjangala of Lilli ri adja, Lilli ri laoe, en Pitoempanoewaē.

Lamoeroe bestond uit Lamoeroe en Attang Lamoeroe, een pasēadjingang van Lamoeroe. Het bestuur van Lamoeroe bestond uit een datoe, met een hadat, waarin een soelēwatang, twee pabitjara, een pangēpa, en twee matoewa. Lamoeroe is thans met eenige lili van Lamoeroe, namelijk Telloē, Limpoē, en Boea, tot één district vereenigd; daar zijn eenige, vroeger zelfstandige, maar nu aan Lamoeroe ondergeschikte eenheden aan toegevoegd; dat waren zoogenaamde banoewa, hoofdnegorijen, die een verbond van hulp en bijstand sloten en zich spoedig geheel ondergeschikt aan den datoe beschouwden.

Attang Lamoeroe moet beschouwd worden als een lili-federatie, door aanverwantschap onderhoorig aan Lamoeroe. Deze federatie stond bekend als de Asēra batē (negen vlaggen). Het bestuur bestaat uit 11 personen, namelijk de soelēwatang Parigi, pabitjara Attang en de negen matoewa. Dit geheel vormt een tweede adatgemeenschap, die met Lamoeroe een federatie vormt, de zoogenaamde „federatie Lamoeroe”.

Bonētanga was een federatie, bestaande uit de volgende zelfstandige landschappen: Palakka, Awang Ponē, Tjina, Barabo.

Palakka vormde met de aanvankelijk op zich zelf staande federatie Telloempanoewaē (eenheden: Tjinannoeng, Pasēmpa, Oerang) een organische eenheid. Het kernlandschap van deze federatie viel samen met het onderdistrict Lalang bata Palakka. Door uitzwerming, verovering, aanhuwelijking breidde het landschap zich uit. Huwelijken met de vorstenfamilie van Bonē kwamen herhaaldelijk voor,

Palakka, Talloempanoewaë en eenige zelfstandige banoewa zijn thans een district.

Awang Ponë vormt met de lili-federatie Limampanoewaë (Patjing, Matoedjoe, Dalling, Tjoempiga, Oenra) één district.

Het landschap Tjina was door bloedsbanden met Bonë verbonden. Tot Tjina behoorde de lili-federatie Attangala, bestaande uit de oorspronkelijk zelfstandige nederzettingen: Kampoeboe, Oela, Pao, Welanring, Boeki, Ladjoe en Patangi, met de zelfstandige kampongs: Tëko, Lompo, Talaga en Lërang, met de pabatë banoewa: Kawarang, Karalla, Awo, en Soga. Deze tezamen vormen één district.

Tot Barabo behoort vanouds de lili-federatie Awangala, bestaande uit de oorspronkelijk zelfstandige nederzettingen: Langi, Tjinnong, Menggaloeng, Lampoko en Batjoe, met de zelfstandige dorpen: Oedjoeng, Ladidong, Paroto, Parëpoeng, Tjampaniga, Tëko-Tëko, en de pabatë banoewa: Padjako, Apala, Boeloe, Lempang en Tjerwali.

Adjangala of Lili-ri-adja bestond uit de volgende federaties van landschappen: Pitoe taddoeng tanrë (zeven hooge pajongs) bestaande uit de zelfstandige eenheden: Mampoe, Sallong, Timoeroeng, Amali, Oelawang, Bëngo, en Ponrë; Limampanoewa ri-adjangala, bestaande uit: Otting, Lantja, Oelo, Palongki, en Tadjong; Patangkai, bestaande uit: Mampoe-ri-adja, Mampoe-ri-awa, Koeng, Sidjalling; Telloempanoewaë, bestaande uit: Soera-Soera, Alingë en Tëamoesoë; Lappa-ri-adja of Annangë Bila-Bila, bestaande uit: Liboerang, Matjëra, Boeloe, Tëa, Tjempaga, Baringang; Patangpidangë, bestaande uit Sanrëgo, Tëko, Bëroe en Lamontjong; van dit laatste zouden de to-ala, de authochtone bevolking van Celebes, afkomstig zijn, te vergelijken met de baliaga van Bali; de twee laatstgenoemde federaties stonden vroeger tezamen bekend onder den naam Sappoelowë Wanoewanna (de tien negorijen); Annangë Bila Bila ri-laoe, bestaande uit Bollië, Mitjo, Santjërang, Sonrong, Todja en Saweng.

Lili ri-laoe; deze lili pasëadjingang van Bonë is zelf ook een federatie, bestaande uit de zelfstandige eenheden: Patiro, Kadjoe, Tjinnong, Sampobia, Kalibong, Panjëli, Boeloe, en Baliëng. Deze federatie was oudtijds het invloedsgebied van den tomarilalang. De aroe salampë patiro behartigde ter plaatse zijn belangen. [Verder behooren hiertoe]: de lili-federatie Wawo boeloe ri-awang, bestaande uit: Towang, Pationgi, Lëmo, Pasaka, Soenaba, Ala, en Tjinrana; Talloen limpo ri awang, bestaande uit: Mara, Salangkëto en Tonra; Awang Tangka, bestaande uit: Salomekko, Mëroe, Tjina, Patimpeng, Boeloetana, Tjani en Gona¹⁾).

5. U i t a m b t e l i j k e g e g e v e n s (rapport-Moggenstorm, 18 October 1924). W a d j o.

Aanvankelijk bestond Wadjo slechts uit het kernland Tossora.

¹⁾ Verg. J. A. Bakkers, Het leenvorstendom Boni, in Tijds. Bat. Gen. XV (1865), blz. 10—12. — Noot van de commissie.

Het werd bestuurd door drie matowa of oudsten, namelijk: matowa Bettampolē, matowa Talot-Tenrēng, en matowa Toewa, die gezamenlijk den naam: telloekadjoerowē droegen. Elk dezer matowa stelde een krijgsoverste aan, een zogenoemde: batē lompō. Die van Bettampolē kreeg den naam pilla, naar de roode vlag die hij voerde; die van Talotanreng, patola (veelkleurig), en die van Toewa, tjakoeridi (geel). Elk der batē lompō verkreeg een eigen invloedssfeer, om zich inkomsten te verzekeren, vandaar den naam batē. Hoewel ze in oorsprong hun gezag aan de matowa dankten (die later den titel ranrang aannamen) voerden ze met dezen het gezag onder den naam petta anengē (de zes vorsten). Bij den aanvang onzer inmenging werd het landschap bestuurd door deze zes personen en bovendien nog drie poenggawa. Voorts waren er een aantal aroemabitjara, van welke functionarissen er aanvankelijk dertig waren; dezen hadden oorspronkelijk eigen gezag over een bepaalde landstreek, maar hun invloed was bij onze komst al zeer getaand. Deze dertig aroemabitjara met de negen genoemde functionarissen, voorgezeten door een aroematowa, die zijn aanstelling ontleende aan de drie ranrangs en de drie batē, vormden te zamen de aroepatampoloeē (de veertig vorsten). Bij onze komst werden de mabitjara ontslagen en slechts één poenggawa bleef in dienst, die van Bettampole, die tot onderdistrictshoofd van Tossora werd aangesteld.

Dat de aroe anengē als de eigenlijke vorsten van het landschap beschouwd moeten worden en niet als de hadat, blijkt daaruit, dat bij een vacature de familieleden een opvolger aanwijzen, in tegenstelling met de gewoonte elders, waar de hadat den opvolger benoemt. Bij onze komst hadden de ranrang en batē elk een eigen invloedssfeer, waar hun ambtgenooten niets te vertellen hadden.

De invloedssfeer van den ranrang Bettampolē bestond uit de volgende anak en lili. Een anak is een nederzetting van lieden van Bettampolē, buiten het eigenlijke Tossora.

De anak waren: Tantjoeng, Walanga, Pao Wae Toewo, Ambo-songangē. De lili waren: Paria (dat op zijn beurt drie anak had: Loeroeng, Wadji, Lioe), Roembia (dat drie anak had: Pao-Pao, Saramaē, Parangang), Sakoeli, Matjanang, Anabanoewa, Tampangang, Palipoe en Kalola.

De invloedssfeer van den ranrang van Talotanreng omvatte de anak: Padjalēlē, Oedjoeng, Data, en de lili: Wagē.

De invloedssfeer van den ranrang Toewa omvatte de anak: Impa Kimpa, Baroe, Empagaē, en Titintjo; verder de lili's Tjanroe, Oegi, Lioe, Sampa, Akotongang, Belawa (onderverdeeld in Belawa Oerai en Belawa Alaoe) en Tēmpē (onderverdeeld in Tēmpē Manorang en Tēmpē Maniang).

Tot de invloedssfeer van den pilla behoorde de lili Pamana, bestuurd door een datoe, bijgestaan door een hadat. In den regel was de pilla tevens datoe van Pamana.

Tot de invloedssfeer van den patola behoorde de lili Sengkang,

bestuurd door een aroe en een hadat. De patola was veelal tevens aroe van Senrang.

Tot de invloedssfeer van de *tjakoeridi* behoorden de lili: Gilirang (onderverdeeld in Gillirang en Gilirang Aroejang), Lowa en Peneki.

Men houde in het oog, dat al die anaks en lili's een eigen bestuur hadden, bestaande gewoonlijk uit een aroe, een soelēwatang en eenige aroe mabitjara. Voor inwendige aangelegenheden stoorden zij zich in het geheel niet aan de ranrangs en batē. Bovendien was van een eigenlijk dorpsbestuur in die lili's geen sprake: herhaaldelijk deed het zich voor, dat in hetzelfde dorp onderhoorigen van verschillende ranrang en batē tezamen woonden, die zich niet stoorden aan de bevelen van mindere hoofden, doch rechtstreeks onder de bevelen der ranrang en batē stonden. Bovendien bestonden tusschen de verschillende lili's geen grenzen, zoodat de tot die lili's behorende dorpen door elkaar lagen.

Niet onopgemerkt mag blijven, dat de Wadjosche landschapjes: Bola, Kadieng, Lempang, en Penrang in een bijzonderen toestand verkeerden. Aroe Bola had gezag over Kading en Lempang en had zich onder bescherming van den *aroemponē* gesteld. Het landschapje Penrang werd als de moeder van Wadjo beschouwd. De aroe van Penrang kwam dan ook in de raadsvergaderingen tusschen den ranrang Toewa en den pilla te zitten. Penrang had een hadat evenals Bola.

Bij onze komst in Wadjo achtte men den batē ondergeschikt aan den ranrang; dat was echter niet juist; aangezien de ranrang afzonderlijk geen beschikking nemen kunnen, moeten de batē als een integreerend deel van het zelfbestuur beschouwd worden.

Uit deze genoemde landschapjes werden drie districten samengesteld; een vierde werd gevormd door eenige rijkjes, gelegen tusschen Loewoe en Bonē, namelijk: Pasalorang, Awo, Tanētē, Kaloekoe, Laoewa, Batoe, Siwa, Laworang Boelētē en Kēra. Gezamenlijk vormen ze het district Pitoempanoewaē. Kēra is hier later bijgekomen, terwijl Batoe zich van Laoewa afscheidde en Siwa weer van Batoe. De federatie bleef den naam Pitoempanoewaē dragen, maar in de wandeling sprak men van de *asēra batē*, negen vlaggen.

Ieder landschapje had zijn eigen bestuursvorm, die nagenoeg overal gelijk was. Voor buitenlandsche aangelegenheden of geschillen onderling werd een vergadering belegd, bekend onder den naam *mapitoe* (met zijn zevenen). De radja van Bonē stelde in de Pitoempanoewa als zijn vervanger een *doeloeng* aan. De laatste Bonēsche *doeloeng* was La Tada to Sangadji, in 1906 gesneuveld, tevens *opoe pabitjara* van Loewoe, waaruit een nauw verband bleek tusschen Loewoe en Bonē.

In tegenstelling met de andere landschappen op Celebes, bestond in Wadjo een democratische bestuursvorm. Zelfbestuur en plaatselijk bestuur waren in één hand vereenigd; de leden van het zelfbestuur

waren zelfstandig in eigen gebied en kwamen voor gezamenlijke belangen bijeen en vormden dan de eenheid, het landschap Wadjo. Van den aanvang af bestond in Wadjo een bestuursvorm van federatief karakter.

Soppēng.

Het landschap werd vroeger bestuurd door een datoe, bijgestaan door een hadat, bestaande uit vier pangēpa (aroeng apaē geheeten), te weten: de aroe Bila, aroeng Oedjoeng, aroe Salotoengo en datoe Boto, verder acht padanranga en drie pabitjara. Voorts had men nog twee functionarissen, die weliswaar niet tot de hadat behoorden, maar in gewichtige aangelegenheden geraadpleegd werden, namelijk: de soelēdatoe en de watanlipoe. De soelēdatoe was er alleen, als een vrouw aan het hoofd van het bestuur stond, voor wie de soeledatoe alsdan optrad. De watanlipoe echter werd nimmer gemist, aangezien hij in vreedestijd belast was met de tenuitvoerlegging van strafvonnissen, het opsporen en onschadelijk maken van gevaarlijke misdadigers, terwijl hij in oorlogstijd troepenaanvoerder was.

Soppēng bestond in den aanvang van onze bestuursinmenging uit de zoogenaamde Lalambata of het kernlandschap Soppēng, dat door verovering verschillende landschapjes onder zijn suzeriniteit had weten te brengen. In die lili had de hadat van Soppēng hoe genaamd niets te vertellen, en de datoe van Soppēng zeer weinig.

Van die lili waren de voornaamste: Mario-ri-wawo, en Mario-ri-awa. Wegens hun ligging, respectievelijk zuidelijk en noordelijk van Soppēng, de vleugels van Soppēng genoemd (panina Soppēng). Beide lili waren zeer onafhankelijk, de datoe's gelijkgeboortig aan den datoe van Soppēng, waarom dan ook in officieele geschriften steeds werd gesproken van Soppēng en de beide Mario's, hetgeen verwarringstichtend is. Verder waren er nog 23 andere lili, waarvan er 4 werden afgescheiden door ons toedoen en vereenigd onder den naam Soppēng ri adja. Wij stichtten daar dus een landschap, de 4 lili waren Baloenoe, Kiroe-Kiroe, Sido en Kamiri, alle met onderleenen.

Als hoofden van kampongcomplexen komen in Soppēng voor: matowa, anroenggoeroe, djannang, aroe (zie aantekening 29).

6. Uitambtelijke verslagen (nota-Moggenstorm, 30 November 1924). Barroe.

Barroe wordt bestuurd door een aroe, bijgestaan door een hadat, hier beslist een zuiver adviseerend college, bestaande uit een soelēwatang en een pabitjara, beiden ambtenaren van den aroe van Barroe en geen hoofden van organische gebiedsdeelen, dus anders dan in Bonē en Wadjo, waar de leden van de hadat hoofden zijn van zelfstandige gebiedsdeelen, welke eenheden zich aaneensloten en de hoofden tot hadat werden van de vergroote eenheid. Vroeger maakte nog een derde lid deel uit van de hadat, namelijk de aroe

Toeng; de laatste werd in 1912 verbannen en niet weer vervangen.

Dat de hadat van Barroe slechts een adviseerend college is, laat zich verklaren uit het feit, dat het landschap één organisch geheel vormt, bestaande uit een aantal dorpen, die slechts plaatsen van samenwoning zijn, uitzwermingen van de oervestiging, en waarboven in vroeger jaren geen ander gezag stond. De aroe van Barroe zou van een tomanoeroeng afstammen, het huidige vorstengeslacht is zeer nauw verbonden aan het voormalige vorstenhuis van Goa en aan dat van Bonē, naar welke rijken Barroe beurtelings zijn gedragslijn ten opzichte van het gouvernement bepaalde.

Vermeld moet worden, dat Barroe met Tanētē, Segēri, Labakkang, Lamoeroe (Bonē), oudtijds vormden de zoogenaamde limampanoewa, een omstandigheid waaruit de nauwe betrekkingen met de adatgemeenschappen in Pangkadjēnē verklaard kan worden.

De aroe van Barroe (1860) Tenri Pada Sitti Aisa, na haar dood Matinroē ri Goa geheeten, gehuwd met I Malingkang karaēng Kataka, later vorst van Goa, waaruit gesproten de laatste vorst van Goa Makoelaoe, die in 1906 in Parē-Parē sneuvelde. Een jongere broer, Karaēng Popo geheeten, huwde met Aroe Timoeroeng, vorstin van Bonē. Zij zijn broers van de thans nog in het Goasche levende Karaēng Bontonompo en Karaēng Mandallē.

Tanētē.

Tanētē bestond uit dertien organische gebiedsdeelen, namelijk: Patappa, Gatarrang, Lompo ri tanga, Lompo ri adja, Lompo ri laoe, (Pantjana), Lalolang, Tjinrapolo, Tjinako, Amasongan, Boeton, Kaworo, Pao-Pao, en Lipoekassi met Poetianging. Het kerngebied wordt gevormd door de drie Lompo's met de oorspronkelijk zelfstandige, doch reeds oudtijds bij het landschap te rekenen organische gebiedsdeelen Patappa en Gatarrang. De andere zijn malili's. Als overal elders, was die verhouding als van leenheer tot leenman, neerkomende op bepaalde verplichtingen bij buitenlandsche aangelegenheden en het verschuldigd zijn van bepaalde opbrengsten bij wijze van hommage aan den leenheer, doch overigens heer en meester in eigen gebied.

De vroegere leenvorstin (moeder van Tante Netje), Wē Tanrē Ollē, kon in verband met haar autocratische neigingen die autonomie van de palili noode verdragen, met gevolg dat, wanneer ze de kans schoon zag, ze de palili eenvoudig inlijfde, wat elders nergens is voorgekomen. Zoo werd Pantjana in 1841 eerst ingelijfd bij Lompo ri laoe, Tjinakko volgde twee jaar na haar optreden hetzelfde voorbeeld (1857). Tot aroe van Lalolang en Pao-Pao werden op haar aandringen haar beide dochters benoemd. Na den dood der laatste werd het gebied bij het hare gevoegd, terwijl de tegenwoordige aroe Lalolang de zuster van den datoe is. Lipoekassi werd in 1898 ingelijfd en onder een hoofd gesteld met den titel poeang lolo doewadjang.

Gatarrang heeft steeds zijn zelfstandigheid weten te bewaren, al

is dan ook aan het hoofd een soelēwatang gesteld, aan welks verkiesbaarheid niet zulke hoge eischen worden gesteld. Zoo was een toestand ontstaan, waardoor meer en meer de invloed van de organische gebiedsdeelen verslapte; dit gaf reden tot ontevredenheid, want de eens zelfstandige deelen lieten zich zoo maar niet van die plaats dringen, het gevoel voor de zelfstandigheid was blijven bestaan. In 1919 kwam daarom een reorganisatie tot stand, waarbij acht districten geschapen werden, die organische eenheden vormen (één daarvan is Alakala, het stamland van Tanētē). Deze toestand wordt gehandhaafd, alleen dat de datoe en hadat geen hoofd der adatgemeenschappen mogen zijn; het zelfbestuur wordt gevormd door de datoe en haar beide pabitjara.

Maloese Tasi.

Het tegenwoordige Maloese Tasi wordt gevormd door vijf vroeger in inwendige aangelegenheden geheel vrije landschappen, namelijk: Sorēang, Batjoekiki, Bodjo, Palanro, en Nēpo. Deze landschappen waren vazallen van Soeppa. Na het tusschenbestuur werd dit landschap in leen gegeven aan Sidēnrēng, waarna ook de andere landschappen leen werden van Sidenreng. Daardoor veranderde niet veel, omdat zoowel Sidēnrēng als Soeppa leden waren van den Adjataparang-bond (Soeppa, Sawitto, Sidēnrēng, Rappang en Alita); men kan eigenlijk zeggen, dat die vijf landschappen zich bij een bond hadden aangesloten. Ieder dier landschapjes werd bestuurd door een aroe bijgestaan door een hadat. Nēpo werd het belangrijkste en matigde zich tot op zekere hoogte de suprematie toe. Even vóór de Bonēëxpeditie huwde de adatoewang van Sidenreng de aroe van Nepo, waarbij ze den titel tallōelattaē (rijksschatkist-bewaarder) kreeg. Als zoodanig verving ze in de vijf landschappen den vorst. Zij bracht de bevelen van den adatoeang over. Thans wordt het bestuur over Maloese Tasi gevoerd door de aroe, twee soelēwatang en twee matowa, welke vier laatsten de hadat vormen.

Soeppa.

Vanouds was dat landschap een eenheid zonder onderverdeeling. Het bestuur bestaat uit een datoe bijgestaan door een hadat, adviseerend college, die is samengesteld uit een soelēwatang, een pabitjara en twee matowa.

Sidēnrēng.

Het landschap bestond uit een kernlandschap, onderverdeeld in acht matowaschappen: Wattang Sidēnrēng, Lisa, Goeroe, Totoadji, Masēpē, Alakoeang, Aratang en Aliwoewoe (de laatste had zich in de Totoadji opgelost, daar vormende de kampong Soedaēdo). Verder de volgende lili:

1. de vijf lili Sidēnrēng: Amparita of lili semoelamoela, Tjērowali, Wanio, Watta, Bilokka. De laatste vier te zamen lili rilaoetang.

2. de Pitoe riawa (de zeven van beneden): Otting, Oegi, Djapoe, Botto, Boelo Tjenrana, Bilolang, en Bila.

3. De Pitoeriasa (de zeven van boven): Batoe, Betao, Klēmpang, Paradja, Lamarang, Baramamasē, Baroekoe.

4. Maloesetassi (de zee kant): Nopo, Palanro, Batjoekiki, Bodjo, Sorēang.

5. De domeinlanden: Alakaradja, Balo (Boelo Laoetang).

Omtrent den oorsprong het volgende. De bewoners van het kern-landschap zijn volgens de overlevering afkomstig uit het in Makalē gelegen, Toradjasche landschap Sengala. Daar heerschten La Darēmang met zijn acht broers. De eerste overwon zijn broeders en nam hun vorstendommen in bezit. De broeders verlieten met hun volgelingen het land en trokken naar de vlakte, waar de meren lagen; de groepen trokken door de slechte begaanbaarheid achter elkaar aan, ze trokken elkaar als het ware voort wat de Boeginees noemt: *sirēnrēng-rēnrēng*, vandaar den naam Sidēnrēng. De Soppēngers en Bonieren noemen echter het land van de Toradja Mataparangē: *tanaēri adja tapparang*, vandaar den lateren naam Adjatapparang-bond. De Toradja vestigden zich om het meer en de acht broers werden de eerste matowa van het kerngebied.

Van de lili Amparita is niets bekend; de vier andere, de lili rilaoetang, werden omstreeks 1700, nadat het landschap Lētta vernietigd was, door den aroemponē bij Sidēnrēng gevoegd. Deze verhiel in de plaats van Lētta het tot dusver persoonlijk door den adatoeang bezeten landschap Maiwa tot Masēnrempoeloe-staat en in ruil daarvoor ontving Sidēnrēng de vier lili rilaoetang. Maiwa was oorspronkelijk een lili van Sidēnrēng. Toen Letta, nog behorende tot den Masēnrempoeloe-bond, in 1683 wegens het dooden van een zending van den vorst van Bonē, door dit rijk in vereeniging met Wadjo, Soppēng en Sidēnrēng werd getuchtigd, werd door Bonē bepaald, dat Maiwa deel van den Masēnrempoeloebond zou uitmaken en dat Sidēnrēng in ruil daarvoor de tot Soppēng behorende vier lili rilaoetang zou ontvangen, terwijl Sawita belast werd met het bestuur over Letta.

De Pitoeriawa was oorspronkelijk bevolkt door menschen uit Wadjo, werd door verovering tijdens adatoeang Toappo (1750) aan Sidēnrēng verbonden. De aroe's van het rijkje Otting huwden herhaaldelijk met vorstenkinderen van Sidēnrēng.

De Pitoeriasa werd door Boni aan Sidēnrēng toegewezen.

De lili Nopo wendde zich omstreeks 1800 om hulp tot Sidēnrēng in haar oorlog tegen Palanro. Palanro, dat met Sidēnrēng's hulp verslagen werd, werd aan dit landschap onderhoorig. De lili Batjoekiki, Bodjo, en Sorēang werden door den datoe van Soeppa, aan wien ze vóórdien onderhoorig waren, onrechtvaardig behandeld, en stelden zich derhalve ook onder bescherming van Sidēnrēng.

Alakaradja was oorspronkelijk een ornamentsbosch (*ongko*) van den adatoeang van Sidēnrēng. De bewoners van dat district moesten de volgelingen van den adatoeang zijn en als zoodanig bijzondere diensten verrichten, ze waren bijvoorbeeld drijvers op

de hertenjachten. De bevolking van Balo stamde uit het vernietigde Lētta en bestond uit slaven van den adatoeang.

Het bestuur van Sidēnrēng bestond uit een hadat als adviseerend lichaam, waarin zitting hadden: de talloelattaē (rijksbestuurder) en vier pabitjara.

Gold het gemeenschappelijke belangen of feesten, waarbij ook de hoofden der samenstellende deelen gehoord moesten worden, zoo maakten ook die deel uit van de groote hadat, die samengesteld was uit den adatoeang als voorzitter, den talloelattaē, de vier pabitjara, de matowaroewaē zijnde: de matowa van Sidēnrēng, Masapē, Goeroe, Tētēadji, Liwoewoe, Lisa, Aratang en Alakoeang, zijnde dezen de vertegenwoordigers van het kernlandschap; de anakaroewaē, de tusschenpersonen van de anakaraēngs, te weten: anangēri Pamantoengan, Madjang, Masaotanrē, Malotongē, Palopo, Wattangē, Timorongē, Goeroe; en verder de lili limaē zijnde: aroe Amparita, Tjērawali, Biloka, Watta, en Wanio.

De rijksbestuurder was de hoofdpersoon in de hadat, namens den vorst belast met het uitvoerend gezag. De pabitjara hadden slechts zitting in de hadat. In elke van de lili limaē, Pitoeriawa en Pitoeriasa was een hadat, bestaande uit een pabitjara en een soelēwatang.

Rappang.

Dit landschap bestond een zestig jaar geleden uit 9 kleine landjes: Lalangbata, Koelo, Bēnteng, Baranto, Manisa, Panreng, Pasēno, Simpo en Dēa; door deze landen was een verbond van hulp en bijstand gesloten. De leiding kwam aan een der vorsten, die door krachtig bestuur de suprematie wist te verkrijgen. Het bestuur werd door den aroe Rappang, bijgestaan door een hadat, bestaande uit een pabitjara en negen soelēwatang (vertegenwoordigers der samenstellende deelen), gevoerd. De hadat was een medebepalend college.

Sawito.

Sawito bestaat uit het eigenlijke landschap en de Lēmbangs, die er door Batoelapa en Kassa van gescheiden zijn. Het eigenlijke landschap is ontstaan door vereeniging van Sawito en Alita, beide vroeger deel uitmakend van den Adjatapparangbond. De vereeniging had plaats in verband met familie-relaties. Ook Soeppa was zeer nauw aan de beide genoemden verwant, zoo zelfs dat er een tijd is geweest, dat de drie landschappen bestuurd werden door drie broers.

De Lēmbangs hebben een meer met de Toradja's overeenkomende bevolking, waar de adatoeang nooit komt, er ook geen gezag heeft.

De adatoeang wordt bijgestaan door een hadat, bestaande uit een soelēwatang en twee pabitjara's, elk tevens het bestuur over een district voerende.

Kassa.

Van zeer weinig belang, ware samen te voegen met Batoelappa.

Batoelappa.

Vormt een organisch geheel, bestuurd door een aroe en een hadat van drie leden (soelēwatang, pabitjara Boengi, aroeng Lampa, en aroe Kabalangan).

Enrēkang.

Maakt deel uit van den Masēnrēmpoeloebond (masēnrēboeloe = hoge landen) tezamen met de landschappen: Batoelappa, Kassa, de Doeri-federatie, en Maiwa. Vroeger behoorde ook Lētta daartoe, dat in 1683 werd uitgesloten; de federatie is dus zeer oud.

Met de Doeri-federatie vormt Enrēkang het grensgebied tusschen de Toradjasche en de Boegineesche streken, is daardoor van beide zijden beïnvloed. De invloeden der Boegineesche rijken is het krachtigst geweest, hoewel ook Loewoe invloed heeft gehad. Men spreekt in Enrēkang een eigen taal, dat sterk afwijkt van het Doerisch dialect en ook van het Boegineesch. Het landschap stond vroeger onder invloed van Bonē. In 1671 trad Enrēkang toe tot het Bongaaisch tractaat. Bij Enrēkang behooren vijf lili: Papi, Toengka, Tjenrana, Ranga en Talloe Bamba, aan het hoofd waarvan de hoofden staan met titel madika, terwijl uitzwermingen uit de oervestigingen (anak banoewa batē) zich min of meer los hebben gemaakt van Enrēkang. De anak banoewa stonden onder het bestuur van een tomakaka (een soort grondvoogd), waarvan er zeven waren: Kotoe, Maloewa, Koelindjang, Koenji, Kabērē, Kaloepini, Tondon. De twaalf hoofden van deze organische deelen hadden oudtijds zitting in de hadat van Enrēkang.

Doerifederatie (landschappen Alla, Maloewa, Boentoebatoe).

Eeuwen geleden werd de bond gesloten onder den naam Talloe-Batoe-Papan, welke als een organisch geheel optrad in den Masēnrēmpoeloe-bond. Thans staat aan het hoofd van elk landschap een aroe met een hadat, de aroe's zijn echter na verwant aan elkaar. Maloewa is nagenoeg het oude landschap Doeri.

Volgens Doeri-overlevering zou de eerste mensch op Celebes, Tambor Langit, uit den hemel zijn neergedaald langs een reusachtige bamboe betoeng op den hoogsten top van het Lamodjong-gebergte (de Rantē Kambolla). Hij huwde met Tanda Billik, de watergeest van den oorsprong van de Sadang. Uit dat huwelijk werden vier zonen en vier dochters geboren; de vier meisjes verdwenen met de moeder weder in de Sadang-rivier. Eén dier zoons huwde met een vrouwelijke geest, To Boettoe ri Bētang, waaruit de zoon Lakipadada geboren werd. Hij heerschte over geheel Celebes, dat hij onder zijn zoons in drieën verdeelde, namelijk in Loewoe, Toradjalanden (To Roengkoeng-landen) en Gowa. De Doeri-federatie heeft een tijdlang de suprematie van Loewoe erkend, maar kwam later onder den invloed van Bonē en Sidēnrēng.

De aroe van Maloewa gold als de vertegenwoordiger van de federatie, wanneer aanraking met den vorst van Sidēnrēng noodig was of wanneer dezen hulde bewezen moest worden. Hij trok op die reizen beurtelings door de landschappen Maiwa en Enrēkang, en werd dan op zijn verdere reis vergezeld door de aroe's van die landen.

Alla.

Bestaat uit het eigenlijke kerngebied, Barokko, en Tjarian. De beide laatsten zijn vazallen van recenten datum. Dat met Enrëkang een zeer nauwe band was, moge daaruit blijken, dat er in Enrëkang sawahs waren, onder leiding van een pabitjara, dienende om lieden die van Barokko en van Makalē kwamen te onderhouden.

Het bestuur wordt gevormd door den aroe en een hadat, bestaande uit twee pabitjara (pabitjara Bolang, pabitjara Linting) terwijl aroe Barokko en aroe Tjarian in gevallen van gezamenlijk belang mede zitting hebben.

Maloewa.

Dit bestaat uit: het eigenlijke Maloewa, Angeradja, onder aroe Sosok, Banti onder aroe Banti, en Oeloewai onder poewang Tanētē, van Toradja-afkomst evenals de bevolking van Oeloewai. De drie andere landen zijn bevolkt door Doeriërs, gemengd met Boegineezen. Zij hadden vroeger elk een eigen hadat en voerden zelfstandig bestuur. Het geheele landschap Maloewa werd bestuurd door een hadat, bestaande uit een aroe, een soelēwatang en een pabitjara; de hoofden van Banti en aroe Sosok hadden zitting in de hadat. Maloewa is niet het hoofd van de federatie, aangezien Alla en Boentoe Batoe geheel zelfstandig zijn; zij vormen tezamen een bondsstaat.

Boentoe Batoe.

De bevolking is van Toradja-afkomst, de hoofden stammen voornamelijk van Toradja-geslachten af. Hoewel de Toradja-invloed nog steeds groot is, moet de invloed van Bonē en Sidēnrēng niet worden onderschat. Het landschap bestaat eigenlijk uit Boentoe-Batoe en Pelapo, ieder vroeger met een eigen aroe en hadat. Het bestuur over het landschap wordt uitgeoefend door een aroe, bijgestaan door een hadat, bestaande uit een soelewatang en een pabitjara.

Maiwa.

In hoofdzaak door Boegineezen bewoond. Het landschap is samengesteld uit het kernland-lili en verschillende lili. Als oorspronkelijke lili wordt genoemd Tapong. De andere zijn: Pasang, Limboeang, Matakali, Baroko, Boelo, Boengin, Tallang ri adja, Tallang ri laoe, Batarang, Baringan. Het bestuur wordt gevoerd door een aroe en een hadat, bestaande uit een soelēwatang en een pabitjara, terwijl bij aangelegenheden, de lili betreffende, ook zitting hebben de aroe Tapong en de malowa Maiwa. De eerste trad dan op als behartiger van de belangen van de lili.

Adjatapparang- en Masēnrēmpoeloe-bond.

De Adjatapparangbond zou bestaan uit Sidēnrēng (waarbij Maloese Tasi), Soeppa, Rappang, Sawito (waarbij Alita).

De Masēnrēmpoeloebond bestaat uit: Batoelappa, Kassa, Maiwa, Enrëkang en de Doeri-federatie.

7. Uit ambtelijke bescheiden (rapport-Moggenstorm, van ?).

Boeton.

Het sultansgezag op Boeton is van vreemden oorsprong. Tal van feiten, als strenge afscheiding van adel (*ka o e m*), waartoe de sultan met *sarat* behooren, en de *p a p a r a* (het volk), verschil in godsdienst, uiterlijk en adatgebruiken, leveren ons in die richting onmiskenbare aanwijzingen. Het sultansgezag is om zoo te zeggen een nominaal gezag over een oorspronkelijk in genealogisch verband levende bevolking.

De organisatie van Boeton is als volgt: het rechtstreeks onder den sultan staande gebied, t.w. het eiland Boeton met uitzondering van het landschap *Kalingsoesoe* (*radjaschap*), het zuidelijk deel van *Moena*, t.w. de tegenwoordige landstreken *Goë* en *Mawasangka*, de *Toekangbesi*-eilanden met uitzondering van de *Kalidoepa*-groep, het eiland *Kabaëna*; het niet rechtstreeks onder den sultan staande gebied, t.w. *Noord-Moena*, met uitzondering van *Goë* en *Mawasangka*, de *Tiworo*-groep, de landstreek *Kalingsoesoe*, de *Kalidoepa*-groep.

De organisatie dezer laatsten was als volgt:

Noord-Moena met aan het hoofd een bestuurder, die praktisch geheel zelfstandig was, bijgestaan door een *sarat*, op welker voordracht de sultan een officieele erkenning afkondigde. De legende omtrent het ontstaan van het *Moena*-bestuur zegt, dat op zekeren dag bij *Poelau Lima* een vrouw (*Sangki Pallangga*) uit een waterput omhoog steeg. Men gaf daarvan bericht te *Lohia*. Die berichtgevers heeten *parabalanalēlē*. Daarna zond *La Tongkoena*, het hoofd der bevolking, na bericht ontvangen te hebben, vier personen uit, te weten *La Doke*, *La Karra*, *Lalembo*, en *La Kantjitala*, om bamboe te kappen teneinde de vrouw te dragen. In het bosch gekomen, vonden ze een bamboe die, na gekapt te zijn, een man bleek in te houden. Zij brachten dien man bij het hoofd. De man heette *Mabatēria Tomboela* (de uit de bamboe opgestegene). De beide bovennatuurlijke personen huwden elkaar en vestigden zich in de *Lambo Bolana* bij *Lohia*, waarna het echtpaar vorst en vorstin van *Moena* werd. Uit dat huwelijk sproten drie kinderen, waarna de *laodē*-stand ontstond (tevorens kende men slechts *p a p a r a*, het inheemsche bevolkingsdeel, en *maradika*, den hoofdenstand). Sedert dien bestonden op *Moena* drie standen. Van de drie kinderen, twee jongens en een meisje, ging een jongen naar *Loewoe*, terwijl een jongen op *Moena* bleef (de jongste). De manlijke afstammelingen zouden *radja Moena* worden (dus als eerste de achtergebleven jongste zoon), terwijl de afstammelingen van het meisje, dat met een *maradika* trouwde (dus de vrouwelijke afstammelingen van het vorstenpaar), *bonto* of *ghoerana* werden in de vier delen, waarin *Moena* verdeeld is (*ghoera*), te weten *Tongkoena*, *Lawa*, *Kabawo*, *Katoboe*, de z.g. *patta ghoerana*.

De vier personen en later hun afstammelingen, te weten *La Doke*, *La Kantjitala*, *Lalembo*, en *Kaoera*, de vier personen die den man

in de bamboe gevonden hadden, vormden tezamen de patta limbona. Aan Tongkoena werd toegevoegd La Kantjitala; ook de anderen kregen een helper; deze acht personen vormden samen de sarat. Die acht personen kozen uit hun midden den bonto bolana (de groote bonto), die tusschenpersoon was tusschen hen en den vorst, en verder nog twee mantri bitjara, zoodat het aantal sarat-leden op elf werd gebracht. Langzamerhand heeft de steeds in aantal toenemende adelstand, de zoogenaamde lakina, zich steeds meer macht toegeëigend. Zij werden daarin gesteund door den vorst, die hen aanvankelijk onder de patta ghoerana en patta limbona, later meer en meer zelfstandig bepaalde gebieden toebedeelde, zoodat het land bij onze komst verdeeld was in tal van lakinaschappen.

Aanvankelijk handhaafden wij de patta ghoerana en patta limbona, doch deze waren zoo onder den invloed van den adel gekomen, dat zij door ons werden opgeheven. De patta ghoerana werden zonder meer opgeheven en de patta limbona werden dorpschouwen over hun vroegere gebieden. Tevens werden vier districten in het leven geroepen, aan het hoofd waarvan door verkiezing uit de laodē's schouwen werden aangesteld. De zelfstandig geworden lakinaschappen werden alle bij de districten ingedeeld.

De vroegere radja Moena was een gezagvoerend orgaan, niet uit de inheemsche maatschappij voortgekomen, die, naar alle kronieken en geschriften ons leeren, zijn erkenning erlangde van den sultan van Boeton, die daarbij gebonden was aan vaste regels van erfelijkheid en niet een willekeurig laodē kon aanstellen. De sarat was een adviseerend college, terwijl de patta ghoerana, aanvankelijk gezagvoerende schouwen, later door de lakina van uit de Moena uit hun positie werden verdreven en tot enkel saratleden werden teruggebracht, en de invloed van de patta limbona feitelijk niet verder reikte dan hun eigen dorpen. Daaronder stond een vrij talrijke bevolking van papara en mardika, die gedwongen waren de bevelen van het laodē-bestuur te volgen.

De Tiworo-groep.

De barata (vleugel van een prauw) Tiworo, Tijoro, Tioro, was vroeger van belang (zie ons verdrag van 29 Maart 1667), thans van geen belang en teruggebracht tot district.

Kaling-soesoe.

De lakina (vorst) van Kaling-soesoe ontving zijn aanstelling van den sultan van Boeton en werd in het bestuur bijgestaan door een sarat, bestaande uit een kinipoeloe, een kapitanlalipoe, een sapati, een kapitan legerhoofd, en een sjahbandar. Verder trof men nog een saratagama voor godsdienstangelegenheden aan. Het land was onderverdeeld in een achttal landstreken, waarover lakina waren gesteld, en nog acht deelen, waarover mantri's waren gesteld, zoodat wel gezorgd was, dat men het bestuur over de papara in handen hield. De radja werd door ons tot districts-

hoofd gemaakt en de sarat werd afgeschaft als zijnde overbodig.
Kalidoepa.

De lakina van Kalidoepa ontving zijn aanstelling ook van den sultan van Boeton; hij werd door een sarat bijgestaan, die bestond uit een kapitan, twee kapitan laoet, sjahbandar, bonto ogēna soekanajo, en een bonto ogēna matanajo. Ook de sarat agama ontbrak hier niet. Ook hier werd van den lakina een districtshoofd gemaakt en de sarat werd afgeschaft.

De hier besproken landstreken vormden de barata's van Boeton, verdeeld in de barata matanajo (Kalidoepa en Kalingsoesoe) en de barata soekanajo (Tiworo en Moena).

Het rechtstreeks onder den sultan staand gebied:

Naar de overlevering meldt kwamen eeuwen geleden eenige Javaansche prinsen naar Boeton, de hoofdenstand (maradika) bestond toen reeds. Een van de prinsen (sabatara) huwde met een landsvrouw (een maradika), waaruit een dochter sproot die op haar beurt met een Javaanschen prins huwde. Uit dat huwelijk zijn de latere sultans voortgekomen. De eerste sultan zou door de maradika gekozen zijn, die toenmaals de volkshoofden waren. Morhom wordt in de kronieken als de eerste sultan genoemd. Deze had een dochter Perma Soengi, die met La Seri Daoe gehuwd was. Na het overlijden van de twee zoons van Morhom werd bepaald, dat de nakomelingen van La Seri Daoe sultan moesten worden, daartoe zouden zijn afstammelingen te Tanahlondo moeten wonen; terwijl de afstammelingen van La Singa en La Boela (beiden zoons van La Boera, een broer van La Seri Daoe), respectievelijk te Tapi-Tapi en Kambewaha, resp. tot sapati en kinipoeloe gekozen zouden worden. De negen voornaamste maradika, thans nog de sio (= negen) limbona (limbo = dorp) genoemd, werden belast met het aanhouden der stamboomen van bovengenoemde afstammelingen, in het bijzonder van die van de kaem in het algemeen. Bovendien werd hun opgedragen, van advies te dienen bij aangelegenheden, de landsadat rakende.

De sio limbona hadden de volgende titels, waren afkomstig van, en voerden het bestuur over de volgende dorpen:

1. mantri Peropa	Wapoela
2. mantri Baloeboe	Lapandewa
3. mantri Goendoe-goendoe	Kantolobea, Koē
4. mantri Barangkatopa	Lamboesango
5. mantri Gama	Poeloe Kadaroea
6. mantri Siompoe	Siompoe
7. mantri Wandailolo	Poleang
8. mantri Rakia	Katobengke
9. mantri Melai	Wasamboea

De mantri's 1, 3 en 8 zorgden voor de stamboomen van Tanahlondo (sultan); 5, 6 en 9 voor die van Kambewaha (kinipoeloe), en 2, 4 en 7 voor die van Tapi-Tapi (sapati's).

Verder was aan de sio limbona opgedragen, om aan de hand van

de stamboomen uit te maken, wie sultan worden moest. Later, toen vele leden van de kaoem zich met de bevolking vermengden, werd, ten einde erger te voorkomen, bepaald dat de leden van de kaoem in de kraton behoorden te wonen en niet meer te Tanahlondo.

Men kende drie standen: de kaoem, de walaka (maradika) en de papara (het volk). De maradika zijn de afstammelingen der negen mantri. Tusschen de bonto als volkshoofden stelde de sultan uit de kaoem personen aan, om zijn positie te versterken; te weten:

1. de sapati (rijksbestuurder); 2. de kinipoeloe (drager van het gesproken woord); 3. de lakina soerobalijo; 4. de lakina baadia; 5. de kapitan laoet soekanajo; 6. de kapitan laoet matanajo; 3 en 4 waren de commandanten van de vestingen ten zuiden en ten oosten van de kraton. Deze zes leden van de kaoem, vermeerderd met twee bonto ogēna, vormden de zoogenaamde enam pangka, het hoofddeel der sarat, die den sultan bijstond in het bestuur en uit nog 30 bonto (walaka) bestond, te weten:

de sio limbona	9
de bonto silēja	1
de lintjina kandjawari	10
de bonto mintja	9
de bonto gampikaro	1.

De bonto silēja vormde de schakel tusschen de sio limbona en de lintjina kandjawari, welke beide laatsten werden genoemd de bonto i sarat, d.w.z. de bonto, die in de sarat zitting namen en de belangen of andere aangelegenheden des volks voorbrachten. De sio bonto mintja en de mantri gampikaro berechtten alle zaken met den sultan, waarin slaven en papara tegen hun lēlaki in hooger beroep kwamen.

Wijders waren aan den sultan nog toegevoegd twee bonto ogēna soekanajo en matanajo, die als tusschenpersoon fungeerden tusschen de bonto i sarat en den sultan.

Een 54-tal lēlaki waren belast met het bestuur over een deel van het land; in de eerste plaats behoorden daartoe de sio limbona. Deze lēlaki behoorden tot de kaoem, verbleven meestal in de kraton.

Bij onze komst werd slechts de sio limbona en een zeer verkleinde sarat gehandhaafd.

In het bovenstaande werd geen melding gemaakt van de landstreken Roembia en Polēang op den vasten wal, omdat daar het sultansgezag van vroeger af gering is geweest. Roembia en Polēang werden in hoofdzaak bewoond door de To Mboeroenēnen, de oudste en eigenlijke bewoners van die streken. Volgens de overlevering kwamen hun voorouders onder leiding van La Pao van de plaats, waar de zon opkomt (mata olēo). Na Kabaēna bezocht te hebben, vestigden ze zich in Zuid-Oost-Celebes en haalden ze zich van Koenawē slaven, waardoor twee standen ontstonden, de zoogenaamde

mēano (geboren Maronēnen) en de sangkinano (slaven). Later kwam een vorstenzoon van Loewoe, Waloe Olēo, die twee zoons kreeg bij een vrouw van het land; hij werd door meerdere ontwikkeling spoedig erkend tot vorst van het land, zoodat zijn gezag niet op verovering berustte. Toen na zijn dood tweedracht over de opvolging ontstond, werd het land onder zijn zoons in tweeën gedeeld, en zoo vormden zich Roembia en Poleang, beiden onder een radja. De twisten bleven voortduren, zoodat de bevolking der beide landstreken elkander nu nog met minachting aanzien. De afstammelingen van de vorsten vormen een aparten stand, die den titel van makolē mag voeren. De bevolking staat nog op een primitief peil, dat nauwelijks het stamverband heeft vaarwel gezegd; in hoofdzaak zijn het heidenen, die echter meer en meer onder invloed van den islam geraken. De beide vorsten werden gedwongen een schatting aan Boeton op te brengen en alle belangrijke zaken voor hem en de sarat te brengen. De regeling geschiedde door tusschenkomst van den mantri Somba Maroessoe (een der sio bonto mintja) voor Roembia, en voor Polēang door den mantri Wandailolo (een der sio limbona), die echter geen van beiden ooit in die gebieden kwamen.

Laiwoei.

Oudtijds was de oorspronkelijke bevolking verdeeld in een aantal stammen, vermoedelijk drie, namelijk To Lelaki, To Asēra, To Wawoni. Deze verkregen eigen stamgebieden. Oudtijds woonde men met vele gezinnen onder een familiehoofd in een familiehuis. De To Lelaki hadden zich al een zekere suprematie over de beide andere verworven, voordat vreemde invloeden begonnen te werken.

De eerste vorst (makolē), Tawē Niroekoe genaamd, kreeg een dochter (oudste) Wē Sang Goeni en een zoon La Toea (de jongste). Het meisje trouwde een Bonēschen prins, waaruit zekere Mago geboren werd, na zijn dood Sangian Indita geheeten. De overlevering deelt mede, dat dit huwelijk zeer vruchtbaar was. In dien tijd ontstond de hadat van zeven leden, die nog bestaat.

De Bonēsche invloed blijkt onder meer uit de titulatuur der hadatleden. Die hadat moet echter niet worden beschouwd als een Boneesch college, is meer een college van familieleden van den vorst, waaraan bepaalde invloedsgebieden werden toegewezen; de hadatleden danken hun aanstelling niet aan zich zelf maar aan den vorst.

Onder den bovengenoemden Mago kwam het tot splitsing van het gebied. Het gezag van den makole, dat ten nauwste samenhang met de schatting, geheven van langs de Kanowērivier afgevoerde producten, streefde door zijn aanwezigheid in het binnenland naar een vertegenwoordiging aan de monding van de rivier, weshalve daar een andere hadat van drie leden werd gesticht, bestaande uit een sapati, een poenggawa en een kapitan, titels die op uitheemschen invloed wijzen. Die beide hadats beheerschten, onder de opperste leiding van den makolē te Konawē, de inheemsche bevolking van Kendari.

8. Uit memorie Brautigam-1913. Afdeling Bonē.

De Boegineesche bevolking bestaat uit 5 klassen: de vorsten en hun afstammelingen, de andere addellijken, de vrijen, zij die door de bevolking als slaven beschouwd worden, maar reeds vrijgelaten zijn, en de pandelingen.

9. Adatregeling voor geheel Goa geldend.

[Volgt de regeling, welke in bundel XXXI, blz. 135, onder II is opgenomen; aldaar leze men als datum: 18 Mei 1926].

10—23. [Onder deze nummers zijn grootere en kleinere stukken overgenomen en geëxcerpeerd uit de memorie-Friedericy over Gowa van 1928, welke in haar geheel is opgenomen in bundel XXXI, blz. 364—427].

24. De vorstentelgen van Gowa kunnen, zooals bekend, verdeeld worden in: *ana tino*, dat zijn zij, die van vaders- en moeders kant het zuivere vorstenbloed in de aderen hebben; *ana sipowē*, van vaderskant van vorstelijk bloed en van moeders zijde van den middenstand; *ana tjēra*, zij wier vader *ana tino* is of *ana sipowē* en wier moeder slavin is; *ana karaēng-sala*, zij die een *ana sipowē* of *ana tjēra* tot vader en een slavin tot moeder hebben, of die een *ana tjēra* tot vader en een middestandster tot moeder hebben.

Zij die gerechtigd zijn tot den troon zijn de *ana matola*, in de eerste plaats zijn dat de *ana tino*, in de tweede plaats de *ana sipowē*.

25. Inkomsten adatgemeenschappen (Friedericy-1926).

De inkomsten van den vorst bestonden oudtijds uit:

- verkoop van opium;
- de perceptie van dobbelspelen, 5—10 %;
- een aandeel van de inzetgelden bij de hanengevechten, 25 cent van elke f 2 die verwed wordt;
- rechten op den verkoop van sagoweer, 25 cent voor een hoeveelheid gelijkstaande aan den inhoud van twee petroleumblikken;
- rechten geheven van den verkoop van langsap en doekoe, 25 cent voor elke mannenvracht binnen, en 50 tot 75 cent voor dezelfde hoeveelheid buiten Gowa verkocht; evenzoo van verschillende andere vruchten;
- opbrengst van ornaments-padivelden;
- passarrechten, in natura op te brengen;
- boschrechten, onbepaald;
- recht op vischvijvers en zoutpannen, onbepaald;
- in- en uitvoerrechten, 5—10 %;
- verkoop van scheepspassen, f 5 per stuk;
- recht geheven van overvaarten over de Birangrivier;
- verdiening der padivelden;
- de *bilang tana*, een bos padi van elk padiveld;
- de *singkoeloe tana*, een belasting van een bos padi per hoek van het veld, geldboeten, proceskosten, en hommagegeschenken;

tammoe taoe, of sima oering (belasting op de rijstpot), een hoofdelijke belasting van 15 duiten per jaar en per huis.

Ten aanzien der belastingen zijn in het wetboek van 1891, uitgegeven door den laatsten toemalalang matowa¹⁾, de volgende bepalingen opgenomen:

No. 3.

Ik verzoek u allen (de hoofden), wanneer ge bilang tana ontvangen hebt, tot den toemabitjara (waarschijnlijk den rijksbestuurder, aangezien een toemabitjara sinds decennien niet meer bestond) te gaan, teneinde het verkregene voor uw ressort te melden. Ieder bos zal minsten 15 kati zwaar moeten zijn.

No. 4.

Allen zullen 10 van de 100 bossen van het ontvangene als inningsloon ontvangen.

No. 5.

Ik verzoek u allen mede te deelen het aantal sawahvlakken in uw ressort, welke opbrengst grooter is dan 10 bos, en waarvan per vak 1 bos als bilang tana gevraagd moet worden, ook al is het hoofd of een anakaraëng de bezitter. Slechts de ornamentalsvelden zijn vrijgesteld.

No. 6.

Indien na de telling blijkt, dat een hoofd te weinig heeft opgegeven, wordt hij beboet en wel: zoo hij een anakaraëng is met 26 reaal, zoo hij een galarang is met 20 reaal, zoo hij een anronggoeroe is met 12 reaal, en zoo hij een djannang is met 8 reaal, waarna ontslag uit zijn ambt volgt.

No. 7.

De ingezetenen kunnen in tijden van voedselnood padi van de in iedere kampong opgeschuurde padi van de bilang tana leenen, doch zijn gehouden het geleende na den oogst onmiddellijk terug te brengen, terwijl, naar beoordeeling van het hoofd, lieden die het betalen kunnen slechts tegen betaling geholpen worden.

No. 8.

Bij verkoop van bilang-tana-rijst is de prijs van 100 bossen a sē bakka 2 reaal, van a sē lombo 10 reaal, waarbij in het oog gehouden moet worden, dat verkoop aan vreemden verboden is.

Beras uit deze padi mag slechts tegen gereede betaling op de pasars van Gowa worden aangeboden.

No. 9.

Zoo het hoofd, dat den sleutel houdt van de rijstschuur, padi van de bilang tana verkoopt, dient hij het ontvangene onmiddellijk ten mijnen kantore te storten. Indien padi op crediet wordt verkocht of wordt uitgeleend en de betrokkene verdwijnt, is het hoofd, dat den sleutel houdt, ervoor verantwoordelijk.

No. 10.

Indien iemand zijn schuld niet tijdig betaalt, wordt hij beboet

¹⁾ Zie bundel XXXI, blz. 373. — Noot van de commissie.

met 5 reaal en tot betaling gedwongen. Blijft hij weigerachtig, dan wordt hij in de gevangenis gezet tot hij betaald heeft, en te werk gesteld met een ijzeren keten om den hals.

No. 17.

Ik verzoek aan alle hoofden, die onder de bevelen van den vorst staan, aan alle gehuwde mannelijke personen mede te deelen, dat zij een *sima tammoe taoe* van 15 duiten per jaar hebben te betalen. In iedere maand Moeharram zult ge de door u ontvangen penningen te mijnen kantore hebben af te dragen. Niemand anders mag zulke heffingen doen, in het bijzonder is het aan anderen verboden een *tammoe taoe* te eischen, zelfs aan den *dodja* (koster), *patamboro* (tamboer), *paganrang* (tromspeler) is zulks verboden. Van deze *sima tammoe taoeng* zijn alle hoofden vrijgesteld, hun slaven zoo ze gehuwd zijn evenwel niet, de andere slaven in het rijk dus zeker niet.

Daarmede verviel dus de gewoonte van hoofden en waardigheidsbekleeders om in hun levensonderhoud te voorzien door het doen van jaarlijksche heffingen.

Aan de kustplaatsen had men een belasting op uitgaande en binnenkomende prauwen, vreemden moesten zelfs voor leege prauwen een *btealing* doen, *Gowareezen* niet; de belasting stond bekend onder den naam *soesoeng bawabinanga*, riviermondingbelasting.

Elders kende men ankeragegelden onder den naam *laboe batoe*. De aangeslibde kampong *Palaraka* moest evenals *Songkolo*, met een dichtgeslibde rivierbedding, voor den vorst een bepaalde hoeveelheid van op die gronden verbouwde tabak opbrengen, een recht dat hier, evenals in *Maros*, *palatta*, of als elders *alloe* genoemd werd. In *Pattalasseng* drukte op de *ballo*-verkoopers een betaling, bestaande uit het in voldoende hoeveelheid verstrekken van *ballo* aan de bewerkers van de vorstelijke *sawahs*. Vermoedelijk is dat een gewijzigd *Donderdags-recht*, zooals dat in deze streken veel voorkomt; zoo in *Maros* het recht van *fuikenlichten* op elken *Donderdag*, dat evenals het eerstgenoemde in *Pattalasseng* *kamisi* wordt genoemd. Een ook *kamisi* genoemde heffing is de maandelijksche betaling van zes stukken suiker, door elken suikerkoker in *Borisallo* aan den vorst op te brengen. Overigens had men daar geen betalingen van welken aard ook te doen, in verband met een met *Gowa* in het grijs verleden gesloten vriendschapsband.

In *Parigi* kende men de *matapanai*, een geschenk als huldebetoon; slechts enkelen mochten deze betaling aan den vorst doen, tegen het einde van de vastenmaand; in *Parigi* echter was het een vaste door ieder op te brengen belasting; zij beliep een *katti beras* van iederen man.

26. *Memorie Brautigam (Boni)*.

In *Boni* wordt een inkomsten- en bedrijfsbelasting geheven onder den naam *sima asaparangatoewong*. Voorts bestond in 1913 een uitvoerbelasting op boschproducten, *soesoeng ale*; de be-

lasting bedraagt 5 % van de waarde van het uitgevoerde, welke om de drie maanden door den gouverneur wordt vastgesteld. De *tampa* of *tēsang* van de Bonische ornamentalsvelden komt in de landchapskas.

27. *Memorie-Bosch, 1922 (Wadjo).*

De bevolking bestaat uit vijf standen, namelijk: de vorsten en hun afstammelingen (*aroe*); de andere adel (*anakaroeng*); de vrijen (*todētjeng*); de slaven: (*ata*); de pandelingen (*tomangi-nrang*). Onder de eerste drie standen heeft men weer fijnere nuanceeringen, die bij de huwelijksluiting van belang zijn.

28. *Memorie Wadjo-1922 (Bosch).*

De adatinkomsten der kamponghoofden zijn de *palawatana* en de *oeangtana*.

De *palawatana* wordt betaald ter gelegenheid van een huwelijk en bedraagt 1, 2, of 4 reaal, al naarmate de bruidschat 12, 22, of 44 reaal à 60 cent bedraagt. Bij huwelijk van personen uit verschillende kampongs wordt de *palawatana* betaald aan het hoofd van de kampong van het meisje. De *oeangtana* is een bijdrage, die de familieleden van een overleden persoon betalen aan het dorps-hoofd, en bedraagt 1, 2 of 4 reaal naar gelang van den stand der overledenen.

29. *Memorie Soppēng (Kooy-1909).*

[Volgt een aantekening uit de nota, hierboven blz. 278 opgenomen].

30. *Rechtsregeling Gowa 1891¹⁾.*

De *karaēng* laat de hoofden oproepen voor besprekingen door een tusschenpersoon, de *toangang*. Volgt het hoofd de bevelen van dien persoon niet op, dan wordt hij naar gelang van zijn rang beboet met een boete van 26, 20, 12 of 8 reaal.

VI.

Rechtspraak.

1. De slaaf (*boedak*) kon in een rechtzaak oudtijds niet als getuige gehoord worden in een zaak van den meester.

2. Vergelijk voor rechtsmacht van lagere hoofden aantekening grondenrecht no.2, en T. B. G. 1912 p. 514, alwaar ook eenige delicten worden genoemd.

3. *Matindoiada annalandoe[?] to sitoeroe²⁾.* Volgens

¹⁾ Zie noot op blz. 392. — Noot van de commissie.

²⁾ Verg. hierboven, blz. 346. — Noot van de commissie.

dezen Mandarschen rechtsregel is het de hadat niet mogelijk, wijzigingen aan te brengen in overeenkomsten, die met gemeen overleg door partijen zijn vastgesteld.

4. In Mandar zijn de volgende namen in gebruik:

Sabi = getuige; to matindo (matinro) = eischer; to ritindo (ritinro) = gedaagde.

5. Vorstenedict-Gowa 1891¹⁾.

Artikel 15:

Indien een vreemde in het dorp komt, hetzij tijdelijk, of zich voor goed vestigt, zoo worde nagegaan welke goederen hij bij zich heeft en vanwaar hij komt. Vertrekt iemand, zoo heeft dat evenzeer plaats, terwijl nagegaan wordt welke onroerende goederen door hem ter plaatse worden achtergelaten (preventieve rechtshandeling).

Artikel 16:

Wordt een of ander verdachts aangetroffen, dan is het hoofd gehouden daarvan rapport te doen; zoo dat niet plaats heeft en er komt later onaangenaams uit voort, zoo wordt het hoofd beboet of ontslagen.

Artikel 20:

Het is verboden, zonder vergunning van den karaëng met wapenen te loopen; dezulken worden beboet en de wapenen in beslag genomen; verzetten ze zich, dan heeft het hoofd het recht om die lieden te dooden, mits hij terstond kennis geeft aan den karaëng, onder medeneming van de op dien persoon in beslag genomen goederen.

Artikel 21:

geeft de gewone voorschriften voor de paronda, bestaande uit vier lieden per avond.

Artikel 23:

geeft het recht van beslechting van geschillen aan den vorst; in geval van kleine zaken, of zulke die minnelijk geschikt kunnen worden, mogen de hoofden als arbiters optreden; het is hun echter verboden daarbij giften aan te nemen. Wordt hun beslechting niet bevredigend geacht, zoo kan men tot het vorstenbestuur gaan.

Artikel 30:

Indien de dorpelingen tot het hoofd gaan om een minnelijke schikking, een overeenkomst of een transactie bekend te stellen, zoo moet het hoofd den goeroe als getuige roepen. Vervolgens wordt een geschrift opgemaakt, geteekend door partijen en getuigen, dat partijen ter hand gesteld krijgt (schriftelijke bewijsmiddelen).

Aanvullende regeling.

Artikel 1 beboet de persoon, die aan een gevangene kleeren dan wel wapens verstrekt, waarna de gevangene amok gaat maken, met een boete van 20 reaal; is de schuldige een hoofd, dan wordt die

¹⁾ Verg. noot op blz. 392. — Noot van de commissie.

boete 40 reaal, terwijl het hoofd ontslagen wordt. Wie een gevlucht gevangene verstoep, wordt met 16 reaal beboet, en als het een hoofd is, op de wijze als boven gestraft. Wie iemand ziet vluchten en daarvan geen rapport maakt, wordt beboet met 4 reaal. Zijn er lieden die aan den oproep van het hoofd niet voldoen om een vluchteling te vatten dan worden ze door het hoofd beboet met 2 reaal.

Artikel 6:

Wie een hoofd tijdens de uitoefening van zijn ambt aanhoudt of voor den gek houdt, wordt beboet met 4 reaal; is het een daëng die schuldig is, zoo wordt hij met 8 reaal beboet. Wie het hoofd weerstreeft is even boetwaardig.

Artikel 7:

Wie weigert kasoewijang of andere diensten te verrichten, wordt met twee reaal beboet. Wie van het werk wegloopt krijgt één reaal boete en moet zijn aandeel alsnog verwerken.

VII.

Grondenrecht¹⁾.

1. Grondzaak in het landschap Balanipa, dorpen Soso en Aloe.

Op een zeker aantal gronden wordt door nabestaanden van vroeger hoofd (maradia Aloe) bezitsrecht gepretendeerd; tegenpartij, de tegenwoordige maradia Aloe, acht dit geen recht van de nabestaanden, aangezien het niet uit arbeid voortgekomen is, maar een recht op den grond, dat annex is aan het ambt van maradia Aloe; de grond zou zijn tanah adat. Bewijs voor bezitsrecht uit arbeid kan niet worden geleverd, aanwezige vruchtboomen weet men niet dat geplant zijn.

Volgens adat kan op dergelijke gronden door een ieder een ontginning worden begonnen, zoolang ze niet werkelijk geoccupeerd zijn, hetgeen blijkt uit de aanwezige gewassen dan wel uit het bestaan van kunstwerkjes, als dijkjes, pagars en dergelijke. Legt men ter plaatse een ontginning aan, dan is men gehouden, van den oogst een deel mede te geven aan de medegerechtigden (naar voorkomt aan de afstammelingen van de vorstenfamilie, die dit punt nader onderzoeken). De betaling draagt den naam sima, tanda lita. Heeft iemand op een dergelijk terrein een tuin aangelegd, dan heeft hij slechts recht op het gewas, niet op den grond; immers het is ook aan andere deelgenooten toegestaan, tusschen de geplante boomen andere gewassen in te planten. Heeft men den grond gebruikt voor den aanleg van bouwvelden, waartusschen dus geen plaats is om andere gewassen te planten, dan vervalt het recht na verdwijning

¹⁾ Verg. hierboven, blz. 201 en 298, alsmede no. VIII hieronder. — Noot van de commissie.

van de sporen der occupatie; een termijn van drie jaar kan voor dat vervallen dier teekenen worden aangenomen. Het staat dan anderen vrij, den grond in bewerking te nemen, mits aan den vorigen occupant van een en ander wordt kennis gegeven en deze niet genegen blijkt den grond opnieuw in bewerking te nemen. In dat geval kan het hoofd vergunning verleenen tot occupatie door den nieuwen gegadigde, hier dus een voorkeurrecht van den gewezen ontginner. In verband met het gezegde over tuinen is het duidelijk, dat tuinen, op dergelijke gronden aangelegd, niet kunnen worden vervreemd of verpand aan lieden, die niet tot de rechthebbenden behooren, tenzij zij op zich nemen, een deel van hun oogst aan de andere rechthebbenden op den grond af te staan. Indien men een dergelijke transactie aangaat, zal de bedoelde persoon in den regel opneming in die gemeenschap verzoeken; hij gaat dan *menjoesoe* (Maleisch? klaarblijkelijk een soort adoptie, nader te onderzoeken; zie ook aantekening 2)¹⁾.

2. Gegevens uit schrijven van controleur Madjēnē, van 22 April 1928.

Madjēnē zou vroeger samengesteld zijn uit twee maradiaschappen, nl. Totoli en Banggai, elk bestuurd door een maradia en vijf hadat-leden, beide bestonden uit drie banoewa's: a) Totoli, Baroega, Pambabora; b) Salobose, Sorēang en Tandē.

Tot zekere hoogte waren die banoewa zelfstandig; bij de rechtspraak hadden ze tot zes reaal eigen rechtsmacht; bij invoering van nieuwe maatregelen of ingeval van onderling geschil besliste de maradia. De hoofden van de onderdeelen der banoewa droegen titels als *papoeangang*, *tomaboewoeng*²⁾, *tolimapongē*, *tokajang*, enz.

Zoo bestond de banoewa Tandē uit de volgende eenheden: Boetoe, Limboro, Poerao, Adjolita en Soebi. De hoofden dier eenheden werden later tot kamponghoofden aangesteld. Die hoofden werden op advies van een oud vrouwtje, de *indona ana kajang*, door den maradia benoemd, het vrouwtje werd op haar beurt door de mannen van de banoewa Tandē aangewezen. Voor hoofd kon slechts hij worden benoemd, die uit een papoeangangeslacht stamde. Die geslachten zijn in het bezit van stukken grond, de zogenaamde *lita papoeanganang*. Het zijn geen ornamentsvelden, maar onverdeelde boedels, toebehoorende aan die families, die in aanmerking komen voor een benoeming tot papoeangang, ieder die daartoe behoort, mag die gronden occupeeren na verkregen toestemming van de *indona ana kajang*. Heeft iemand gronden bewerkt van dezen aard en verlaat hij ze, dan kan een ander rechthebbende aan de *indona* toestemming tot bewerking vragen (verg. aant. 1).

¹⁾ Verg. aant. 4 op volgende blz., en boven, blz. 330, 332. — Noot van de commissie.

²⁾ Tomaboewoeng? Verg. blz. 368, 370, 374. — Noot van de commissie.

3. De in aantekening 1 genoemde *tanah adat* worden in het Mandarsche aangeduid met de namen: *lita aradjāng*, *lita abitjarāng*, *lita ada*.

4. *Soemoesoe*, het in aantekening 1 bedoelde *menjoesoe*. Indien in Balanipa zich een vreemdeling vestigt, mag hij van de woeste gronden, tot die gemeenschap behorende, gebruik maken, zonderdat hij daartoe eerst zekere ceremoniën heeft door te maken. Bij vertrek blijven de gewassen van den vreemde, op den grond echter kan hij geen aanspraak maken, aangezien volgens Mandarsche spreuk niemand een door een ander gekapt stuk hout mag nemen, d.w.z. niemand kan aanspraak maken op datgene wat anderen door eigen arbeid verkregen hebben.

5. In Balanipa kan grond, dien men geerfd heeft, *lita soso-rang*, even goed als tijdelijk geoccupeerde grond, verloren gaan doordat de occupatie niet meer blijkt. In Madjēnē bestaat deze mogelijkheid niet; daar blijft dergelijke grond, ook al wordt deze verwaarloosd, gerekend te behooren aan hem, die den grond erfde.

6. De gronden, die in Balanipa aan de vorstenfamilie toebehooren, worden in den regel bewerkt door anderen, in *tēsang*; deze werkers moeten voor het gebruik van den grond aan de rechthebbenden, de *ana patola*, een deel van den oogst afstaan als *sima* of *tanda lita*; in sommige gevallen bedraagt de betaling de helft, in welk geval in den regel de bijkomende bepaling is gemaakt, dat de deelbouwer niet mag oogsten, wanneer de grondbezitter niet ter plaatse is; voor andere gevallen zie volkshuishouding no. 1.

7. *Atoeoeang* zijn in het Balanipasche gronden, die door den vorst aan een gunsteling zijn geschonken, om in zijn onderhoud te voorzien, *apanages* dus.

8. [Onder dit nummer was opgenomen het rondschrĳven van den gouverneur van Selebes en Onderhoorigheden van 22 April 1926, hetwelk reeds is gepubliceerd in Adatrechtbundel XXXI, blz. 116—123].

9. [Onder dit nummer volgde het schrĳven van den gouverneur van 21 April 1926, hetwelk in Adatrechtbundel XXXI, blz. 125—133 reeds is opgenomen].

10. Rapport betreffende de rechten op grond in Sidēnrēng-Rappang (Symons).

De gronden in het Sidēnrēngsche kunnen, in verband met de rechten, die daarop uitgeoefend worden, verdeeld worden in vijf groepen, namelijk: a. ornamentalsvelden; b. *poesaka* velden; c. *pamasē* en *pabērē*-velden; d. ambtsvelden; e. onbebouwde, dan wel verlaten grond.

A. Ornamentalsvelden.

De eigenlijk gezegde ornamentalsvelden, dat wil zeggen velden, waarvan de opbrengst is bestemd voor de instandhouding van het

ornament, het betalen van de bewakers van de *gaokang*, het geven van feestelijkheden enz., treft men hier niet aan. Zij worden onderscheiden in de na te noemen soorten:

1. *Sawah aradjāng*¹⁾ (*La Salama*), dat zijn die sawahs, die oorspronkelijk door den kleinen man, en thans door heeren-dienstplichtigen bewerkt worden, en waarvan de opbrengst bestemd is voor den *adatoeang*.

2. *Tana aradjāng*, dat zijn gronden, die aan het ambt van *adatoeang* behooren. Deze gronden kunnen door den vorst ter bewerking, hetzij voor sawahs, hetzij voor tuinen, worden uitgegeven. Hij die de gronden ontgonnen heeft, krijgt daarop een erfelijk individueel gebruiksrecht, welk recht hij niet kan verpanden, zulks omdat de grond verbonden is aan het ambt van *adatoeang* en deze zijn opvolgers niet aan banden kan leggen. Zijn recht gaat alleen verloren, wanneer hij zich schuldig maakt aan een zwaar *adatmisdrijf*, dan wel aan het zich niet houden aan de voorschriften, waarop hij de vergunning ter ontginning kreeg. Deze voorwaarden bestaan thans nog slechts in het opbrengen van de *tēsang*, namelijk 10 % van de opbrengst, het behoorlijk onderhouden en het geregeld bewerken van den grond, alsmede het verrichten van diensten voor den vorst. Genoemd werd de *tēsang* van 10 % niet, omdat deze slechts ten allen tijde gevraagd mag worden, maar omdat deze heffing de meest gebruikelijke is. Is de *tēsang* eenmaal vastgesteld, dan kan ze slechts met instemming van beide partijen verhoogd of verlaagd worden. Oorspronkelijk werd naast de *tēsang* ook nog een vast recht van 2 % van de opbrengst als *sima taneng*²⁾ (eveneens ten bate van den vorst) gevorderd. Deze heffing is echter één geworden met de *tēsang*. Waar hierboven gesproken werd van zwaar *adatmisdrijf* en wij in dit rapport meerdere malen zullen zien dat ten gevolge daarvan eenmaal verkregen rechten kunnen verloren gaan, is het hier wellicht de plaats, een enkel woord hieraan te wijden. Herhaaldelijk werd gevraagd, wat onder zwaar *adatmisdrijf* verstaan moest worden, en telkens werd als voorbeeld aangehaald: het weigeren van steun bij oorlog met een naburigen vorst, dan wel het helpen van een anderen vorst tegen den eigen radja. De vraag of bloedschande daaronder ook verstaan werd, werd ontken-nend beantwoord, daar het *misdrijf* nadeelige gevolgen moest hebben voor het landschap.

3. *Hoetan kebesaran (ale aradjāng)*. Dit zijn de voor den vorst gereserveerde bosschen (*ongko ale*) en jachtterreinen (*ongko djonga*), waaruit geen boschproducten gehaald mogen worden en waarin niet gejaagd mag worden dan met toestemming van den *adatoeang*. Wordt vergunning verleend tot het aanleggen van sawahs op dezen grond, dan moet 10 % *tēsang* betaald worden.

¹⁾ *Sawah* is niet Boegineesch; de Boegineesche term is *galoeng aradjāng*; verg. hierboven blz. 210 vlg., 219, 289. — Noot van de commissie.

²⁾ *Taneng* = aanplant. — Noot van de commissie.

Van ouds waren drie terreinen voor boven omschreven doeleinden gereserveerd, namelijk het ale karadja te Lēmpo manila (Bangkai), ongko wēla in Pitoeriase en Lasiwola in Pitoeriawa. De adatoeang La Pangoriseng reserveerde nog twee terreinen, namelijk Latjēkang bij kampong Lisa en Patoppo bij Masēpē. De adatoeang kan eigendunkelijk onbebouwde gronden tot ongko riala (ongko boeat badan sendiri) verklaren. Het verschil tusschen de eerstgenoemde en de ongko riala is, dat de eerste als het ware van oudsher door de bevolking aan den vorst werden aangeboden, terwijl de laatstgenoemde door den vorst zelf tot ongko werden verklaard. De tegenwoordige adatoeang heeft 7 jaar geleden nog een gebied tot ongko riala verklaard, namelijk ongko Balēpoē ten westen van kampong Lamoē. Bij aftreden van den adatoeang wordt de ongko riala zijn persoonlijk bezit, terwijl de andere ongko's aan den nieuwen vorst komen. Wanneer personen in de ongko riala sawahs of tuinen willen aanleggen, moeten ze aan den vorst vergunning vragen, en wordt bij het geven van de vergunning bepaald, hoeveel tēsang betaald zal moeten worden.

4. Volledigheidshalve dient nog vermeld te worden de roemah kebesaran (salassa = paleis) dat vroeger te Masēpē stond, doch na den brand niet vernieuwd werd.

B. Poesakavelden.

Zij kunnen in verband met de verschillende rechten, die op den grond uitgeoefend worden, onderscheiden worden in vier soorten, namelijk: 1. pamasē; 2. pabērē; beide worden later besproken.

3. Gronden, die gelegen zijn in bovengenoemde apanages, doch waarvan de bewerkers het erfelijk individueel bewerkingsrecht hebben, bijaldien ze aan bepaalde voorwaarden voldoen; ook dit soort gronden zal hieronder nader besproken worden.

4. De zuivere mana¹⁾, poesakavelden, die gewoonlijk maradika (grond van vrije lieden) genoemd worden. Deze worden verkregen door — na verkregen vergunning van den adatoeang, die zulks gedelegeerd heeft aan de aroe's en matowa's — onbebouwde grond in bewerking te nemen (onbebouwde grond = tana dēna angkana rioema), dan wel van gronden, die geacht moeten worden tot den staat van woestheid te zijn teruggekeerd.

De rechten, op zulke gronden uitgeoefend, komen onze eigendomsrechten het meest nabij, evenwel met dien verstande, dat de gronden niet verkocht mogen worden. Het is dan ook daarom, dat ik dit recht het beste omschreven acht met erfelijk individueel bewerkingsrecht, niet bezitsrecht. Wel is waar treft men soms een verkoopen aan in den vorm van verpanden, met het beding om het pand niet meer in te lossen, maar dit laatste is toch in strijd met het begrip „in pand geven”. Verkoop van het bewerkingsrecht zou m.i. juist zijn.

Omtrent de bewerking dezer gronden kan vermeld worden, dat

1) Mana = geëerfd; verg. hierboven blz. 208. — Noot van de commissie.

ze gedeeltelijk door de rechthebbenden zelf geschiedt, gedeeltelijk in deelbouw. Is dit laatste het geval, dan wordt in den regel 30 tot 50 % tēsang gevraagd, al naar gelang van de gesteldheid van den bodem; soms wordt ook veel minder gevraagd, indien de grond zeer schraal is.

Naar aanleiding van dit verslag van den controleur in commissie over Juni 1926 kan vermeld worden dat ook mij, op mijn vraag: hoe verkrijgt men een sawah mardēka, meermalen geantwoord werd: door vergunning te vragen aan den adatoeang of den aroe en dezen 10 of 20 % van de opbrengst te betalen. Voor het bewerken van nieuwe velden schijnt nog niet zoolang geleden tēsang te zijn gevorderd; immers de controleur Van Konijnenburg schrijft in zijn missive van 6/2/18 no. 142/B10, aan A. R. van Parē-Parē, dat de heer Van Prehn den adatoeang verbood, nog verder 10 % te heffen van nieuw te bewerken sawahs (tana kabo)¹⁾.

C. Pamasē en pabērē-velden.

Beiden kunnen in één hoofdstuk behandeld worden, daar ze broertje en zusje van elkaar zijn. Het verschil tusschen pamasē en pabērē is, dat schenkingen van den vorst voor in oorlog be- wezen diensten pamasē, en schenkingen uit zuiver gunstbetoon pabērē genoemd worden.

In tegenstelling met wat de fd. controleur Van Dijk in zijn missive aan den A.R. van Parē Parē ddo. 9/11/26 no. 2885/A zegt, namelijk dat pamasē nooit op onontgonnen grond betrekking had, dient ver- meld te worden, dat mij zulks bij het onderzoek niet gebleken is, en volgens mijn bevinding de beantwoording van de vraag, waarom de vorst een stuk grond ten geschenke gaf, het criterium is, om uit te maken of de grond in pamasē dan wel in pabērē bezeten wordt.

De gewichtigste vragen die zich bij de bespreking der apanages voordoen zijn:

a. Moeten de apanagehouders bij defungeeren van den adatoeang door diens opvolger in hun rechten bevestigd worden.

b. Kan de adatoeang bij overlijden van den apanagehouder de eenmaal gedane schenkingen te niet doen of zijn deze erfelijk.

c. Is de tēsang, welke de apanagehouders van de bewerkers mogen heffen, vastgesteld, of mogen zij die willekeurig verhoogen.

Ad a. Het antwoord op deze vraag luidt ontkennend. Wel meen ik uit de mij verstrekte gegevens te mogen opmaken, dat het usance was, dat de apanagehouders den nieuwen vorst inlichten omtrent de door hen bezeten apanages; evenwel dient zulks als bloote mede- deeling beschouwd te worden, wellicht opdat de vorst zonder de lontars te raadplegen zal weten, welke personen in het bijzonder aan hem verknocht zijn. Wel is waar wordt in de nota van Goedhart het tegenovergestelde gezegd, evenwel meen ik op grond van de mij getoonde schenkingsbrieven, waarin vaak vermeld staat, dat de op- volgende adatoeangs „kena soempah dari orang toea” bijaldien ze

¹⁾ Tana kabo zijn ontgonnen, maar weder verlaten gronden; verg. bundel IX, 190, 200, en hieronder, blz. 407. — Noot van de commissie.

de schenking te niet doen, alsmede naar aanleiding van het feit dat op die brieven nimmer eenige bekrachtiging voorkomt hetzij van Pangoriseng, Soemēngo Roekka, of Tjiboe¹⁾ omtrent de schenkingen door hunne voorouders gedaan, te mogen besluiten dat de mij verstrekte gegevens juist zijn.

Ad b. In de beantwoording van de vorige vraag ligt ook reeds de beantwoording van deze, namelijk de apanages zijn inderdaad erfelijk, hetgeen eveneens blijkt uit het onderscheid dat gemaakt wordt tusschen pabērē (pamasē) akatoewongeng (voor het leven), en pabērē (pamasē) riapamanareng (voor altijd, dus erfelijk).

Niet uitgesloten is, dat, wat oorspronkelijk akatoewongeng was, in den loop der tijden erfelijk geworden is; hieromtrent zullen de lontars licht moeten verschaffen; echter meen ik te mogen veronderstellen, dat van de thans bestaande schenkingen er slechts weinige aanvankelijk voor het leven waren geschonken, daar de apanagehouders nagenoeg allen behooren tot de naaste familie der regeerende vorsten, en niet kan worden aangenomen dat de vorsten wél hun kinderen, maar niet de kleinkinderen wilden goed doen.

Ad c. De inlichtingen welke ik hieromtrent kreeg luiden, dat de hadat omtrent heffing van tēsang niets bepaalt, hetgeen in strijd is met wat Goedhart ter zake vermeldt. Ik meen dan ook te mogen veronderstellen, dat de mij verstrekte gegevens onjuist zijn, en zulks op grond van het feit, dat de tēsang, die geheven wordt, nagenoeg steeds 20 % is, hetgeen stellig niet het geval zou zijn, indien de apanagehouders vrij waren, in dezen te handelen naar eigen goeddunken.

In verband met de rechten, die op de binnen de apanage gelegen gronden kunnen worden uitgeoefend, kunnen deze als volgt onderscheiden worden:

- 1) gronden, welke reeds ontgonnen waren en bewerkt werden ten tijde dat de schenking plaats had;
- 2) gronden, welke reeds ontgonnen waren, doch ten tijde der schenking niet bewerkt werden en niet geacht konden worden tot den staat van woestheid te zijn teruggekeerd;
- 3) woeste gronden, welke de apanagehouders voor eigen rekening ontgonnen of deden ontginnen;
- 4) woeste gronden, welke aan vrije lieden in bewerking werden afgestaan.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de bewerkers der sub 1 genoemde gronden de meeste rechten bezaten. Goedhart zegt, dat van deze personen slechts een heffing van maximaal 10 % geheven kon worden, terwijl de bewerkers der andere gronden tot 20 % moesten betalen. De lontars heb ik omtrent de toegestane heffing niet kunnen raadplegen, daar men bij het schrijven daarvan niet de minste regel-

¹⁾ Verg. hierboven, blz. 299, onder 5. — Noot van de commissie.

maat betrachte en het zoeken van een of ander onderwerp derhalve een wanhopig werk is.

Aangaande willekeurig verhoogen van de tēsang kan vermeld worden, dat algemeen verklaard werd, dat verhooging slechts mogelijk is bij instemming van beide partijen.

Thans de vraag: welke waren de algemeene voorwaarden, waaronder de adatoeang stukken grond a. in pamasē, b. in pabērē uitgaf?

Ad a. De voorwaarden hieraan verbonden waren: 1. papakamaroe, het niet oprakelen van oude zaken; 2. mangalesoreng tana, conspireeren tegen den adatoeang, ten einde hem door een ander te laten vervangen; 3. makea ilaleng, diefstal van goederen, den adatoeang toebehoorend; 4. matimpoung sali weng, anderen verrijken met goederen, den bewoners van het eigen land toebehoorend; 5. liwo sēpa, vervreemden van goederen, den adatoeang toebehoorend; 6. malawangi adatoeang, zich bevoegdheden of gezag aanmatigen, die alleen den adatoeang toekomen; 7. matjinaijangi adatoeang oelaweng matasa, anderen goud of geschenken beloven, om den adatoeang uit den weg te ruimen.

Ad b. Dezelfde voorwaarden, als boven aangegeven, gelden ook voor het uitgeven in pabērē. Wel is waar verzekerde men mij zulks niet zoo positief, als men dat bij pamasē deed, maar uit de verschillende antwoorden meende ik dat te mogen afleiden, daar men verklaarde, dat bijaldien iemand goederen van den adatoeang stal, trachtte den adatoeang te vergiftigen enz., hem de pabērē ontnomen kon worden.

Tenslotte kan nog vermeld worden, dat als voorwaarden voor beide groepen nog gelden: het verleenen van steun en bijstand aan den adatoeang ingeval van oorlog, alsook het bewerken of in bewerking nemen der geschonken gronden, daar uit het niet bewerken zou blijken, dat op de gift geen prijs wordt gesteld; en eindelijk het vervullen van de bijzondere voorwaarden, welke uit den aard aan iedere schenking verbonden kunnen worden.

De apanagehouders ontleenden aan de hun gedane schenkingen de volgende rechten: 1. Het recht, om de binnen de apanage gelegen woeste gronden te bewerken of te doen bewerken; 2. het recht, om die gronden onder bepaalde voorwaarden aan vrije lieden in ontginning af te staan; 3. het recht, om van de bezitters van binnen de apanage gelegen gronden een heffing te doen; 4. het recht, om de reeds ontgonnen maar niet bewerkte gronden, welke nog niet geacht konden worden tot den staat van woestheid te zijn teruggekeerd, voor eigen rekening in bewerking te nemen of te doen nemen, dan wel aan vrije lieden in bewerking af te staan, onder gehoudenheid om die gronden aan de oorspronkelijke bezitters terug te geven, in welk geval ook van dezen heffing zoude mogen worden gedaan.

Op de voor eigen rekening ontgonnen woeste gronden of tot den

staat van woestheid teruggekeerde gronden werd door den apanagehouder een erfelijk individueel bewerkingsrecht verkregen, dat niet anders verloren kan gaan dan ten gevolge van een door den apanagehouder begaan adatmisdrijf, dan wel niet-nakoming van de reeds genoemde voorwaarden.

Maakte de apanagehouder gebruik van zijn recht, om woeste gronden of tot den staat van woestheid teruggekeerde gronden aan vrije lieden in bewerking te geven, zoo verkregen deze ontginners eveneens een erfelijk individueel bewerkingsrecht, dat alleen verloren kon gaan, wanneer de bewerker zich schuldig maakte aan een of ander zwaar adatmisdrijf, de heffing, waartoe ze verplicht waren, niet opbrachten, dan wel hun verplichtingen ten aanzien van den apanagehouder niet vervulden.

Ten gevolge van den broederoorlog lieten vele bewerkers hun velden onbebouwd en vestigden zich voorloopig elders in afwachting van betere tijden. Na afloop van dien krijg hun sawahs, die nog niet tot den staat van woestheid waren teruggekeerd, weer willende bewerken, vonden ze die vaak in handen van andere personen. Volgens de adat echter moesten deze laatsten, na de velden gedurende drie jaar in bewerking te hebben gehad, die aan den oorspronkelijken ontginner of diens rechtverkrijgenden afstaan, waarna dezen weer in het bezit van het bewerkingsrecht traden. Lagen die sawahs nu binnen de grenzen van een in apanage uitgegeven gebied, zoo moesten de in hun bezit herstelden van de opbrengst hunner terreinen een aandeel afstaan aan den apanagehouder.

De verplichtingen van de bewerkers ten opzichte der apanagehouders waren:

1. Het verleenen van hulp en steun in tijden van nood en oorlog aan den adatoeang en de apagahouders, alsmede het verleenen van hulp aan laatstgenoemden, welke hulp bestaat uit het verrichten van persoonlijke diensten.

2. Het afstaan aan den apanagehouder van een, hetzij bij het verleenen der vergunning tot ontginning, hetzij bij het eerste optreden van den apanagehouder als zoodanig, bepaald gedeelte van de opbrengst van den oogst.

3. Het geregeld bewerken en in goeden staat houden der sawahs.

4. Bij het niet nakomen van de verplichtingen en het niet nakomen van de genoemde voorwaarden verloren de ontginners en hun rechtverkrijgenden het bewerkingsrecht op de door hen ontgonnen gronden, en stond het den apanagehouder vrij om òf die velden zelf in bewerking te nemen, òf ze aan vrije lieden in bewerking af te staan tegen afstand van een vooraf bepaald gedeelte van de opbrengst.

5. Bij intrekking van de schenking wegens niet-naleven der voorwaarden door den apanagehouder, kon een deel der gronden hetzij bij de ornamentsgronden getrokken worden, hetzij aan een ander worden weggeschonken.

6. De apanagehouders mochten hun gronden verpanden zonder voorafgaande toestemming van den adatoeang; de pandhouder trad

dan in de rechten van den pandgever, terwijl de laatste niet ontslagen werd van zijn verplichtingen tegenover den vorst. De pandhouder kon op zijn beurt weer tot verpanding overgaan en behoefde daartoe alleen de toestemming van den apanagehouder, wanneer zij een hogere pandsom wilden bedingen dan zij aanvankelijk betaald hadden. De pandgever kon ten allen tijde zijn pand weder inlossen; evenwel moesten de pandnemers ten minste een vol oogstjaar de beschikking over het pand gehad hebben, terwijl de inlossing steeds geschieden moest vóór den aanvang van het planten.

De vraag: kan de apanagehouder zijn rechten verkoopen, zou mijns inziens bevestigend beantwoord moeten worden; immers hij heeft het volle bezitsrecht. Intusschen heb ik dit geval nog niet ontmoet.

Evenals het den apanagehouder geoorloofd was te verpanden, zoo mochten ook de bezitters van binnen de apanages gelegen gronden verpanden, evenwel alleen met toestemming van den apanagehouder. Opgemerkt dient te worden, dat de bezitters niet vrij waren in het bepalen van de pandsom. De door hen bezeten gronden hadden namelijk een vaste waarde. Bij vruchtbaren grond bedroeg die waarde 10, en bij onvruchtbaren grond 5 reaal per b a t o e (ongeveer 50 M²). Wanneer nu een bezitter, die een goed sawahcomplex had van b.v. 2000 M², dit na verkregen toestemming van den apanagehouder wilde verpanden, zoo kon hij daarvoor niet meer krijgen dan 40×10 is 400 reaal, tenzij de apanagehouder hem vergunning gaf een hogere pandsom te bedingen. Of de apanagehouder deze toestemming dikwijls gaf, wordt betwijfeld in verband met het volgende.

Allereerst dient alweer een onderscheid gemaakt te worden tusschen de gronden, aan de verschillende bezitters toekomende binnen het apanagegebied: a. bezitters van reeds (vóór de uitgifte in apanage) ontgonnen gronden; b. bezitters van gronden, hun door den apanagehouder in bewerking afgestaan.

De beide soorten van bezitters kunnen hun grond tegen geen hooger bedrag verpanden dan de waarde daarvoor vastgesteld. Deden ze dat toch, dan werden ze van hun recht ontzet, en de apanagehouders werden bezitters hunner gronden, na aan de pandnemers de pandsom van aantal batoes $\times 10$ of 5 reaal te hebben voldaan. De pandnemers hadden niet het recht, het door hen meer dan de wettige waarde betaalde terug te vorderen, daar ook zij zich ervan op de hoogte dienden te stellen, of het den pandgever geoorloofd was voor een hogere som te verpanden dan de vastgestelde waarde. Voorts hadden de apanagehouders het recht om, indien de sub b genoemde personen hun sawahs na verkregen toestemming verpandden, deze bij de pandnemers in te lossen, door welke inlossing de oorspronkelijke pandgevers hun rechten op de gronden voor altijd verloren. Dit recht misten de apanagehouders bij verpanding van gronden, toebehoorende aan de personen sub a genoemd.

Den apanagehouder wordt hier dus een gemakkelijk middel aan de hand gedaan om goedkoop aan gronden te komen. Het is dan ook daarom dat ik betwijfel, of wel vaak door den apanagehouder

toestemming tot hooger verpanding gegeven zal zijn.

Tenslotte dient vermeld, dat bij pandgeving zoowel de rechten als de verplichtingen ten aanzien van den apanagehouder overgingen op den pandnemer.

D. Ambtsvelden.

Dit zijn velden, die aan verschillende ambten verbonden zijn. Hun namen zijn afhankelijk van de verschillende ambten, waaraan het bezit verbonden is. Zoo kunnen genoemd worden de *tana akaroen-geng*, *amatowangeng*, *apangoeloeang*, daar de bezitters daarvan respectievelijk *aroe*, *matoea* en *pengoeloe* zijn.

Omtrent de bewerking kan vermeld worden, dat deze hetzij door de bezitters zelf, hetzij in deelbouw geschiedt. Dit laatste is het meest gebruikelijk. Aangaande de heffing van *tēsang* is niets bekend, zoodat ten aanzien daarvan volkomen vrijheid bestaat. Het bezit der velden is slechts tijdelijk; verpanding is niet toegestaan, aangezien bij aftreden van een functionaris de nieuw benoemde in het bezit der velden moet worden gesteld.

Volledigheidshalve moeten hier de ambtsvelden van den *aroe* van *Bilokka* en *Tjaroewali* besproken worden. Deze ambtsvelden bestaan respectievelijk uit 3 en 5 *pētaks sawahs* en heeten *La tappareng* en *La bētjoelēng*. Deze *sawahs* worden uit eigen beweging (geen heeren-diensten) door de bevolking der twee streken bewerkt. Zoowel plant als oogst geschieden kosteloos. De oorsprong daarvan zou aan het volgende gelegen zijn: Honderden jaren geleden zou een persoon uit *Bokkiē* (*Bonē*) met een zeer groot aantal personen te *Wanio* gekomen zijn met het plan naar de *Toradja-landen* te gaan. De *aroe* van *Wanio* verzocht hun te blijven en gaf hun eenige *sawahs* van haar bezittingen. Deze *sawahs* werden bewerkt door de volgelingen van bedoelde persoon, die zich te *Bilokka* vestigde en daar *aroe* werd. Hetzelfde geldt voor den *aroe* van *Tjaroewali*, met dien verstande dat deze van *Sindjai* afkomstig zou zijn.

E. Onbebouwde dan wel verlaten gronden.

Bij de onbebouwde gronden dienen we onderscheid te maken tusschen: 1. gronden, die nog nimmer bebouwd zijn geworden (*tana dēna angkana rioema*); 2. gronden, die nog nimmer bebouwd zijn maar in *pamasē* zijn weggeschonken.

Ad 1. Boven zeide ik, dat die gronden het landschap toebehooren. Dat is niet geheel juist. Immers in *Sidēnrēng* was de vorst de absolute alleenheerscher, zoodat ook aan hem alleen het recht toekwam om over die gronden te beschikken, in tegenstelling met andere landschappen, waar de bestuurder dat recht miste, daar hij gebonden was aan een medebesturend college, de *hadat*.

De *adatoeang* kon zich dus het recht aanmatigen, om van de bewerkers van deze gronden *tēsang* te vorderen. De tegenwoordige gang van zaken is, dat, wanneer iemand een stuk grond wenscht te ontginnen, hij daartoe vergunning vraagt aan zijn *aroe* of *matowa*. Heeft hij die vergunning verkregen, dan behooren die gronden tot de *maradēka*-gronden, zoodat hij daarover het erfelijk individueel

bewerkingsrecht uitoefent. De aanvrager behoeft noch bij de aanvraag, noch later iets aan iemand te betalen.

Ad 2. Indien anderen dan de houders van pamasē- en pabērē-rechten woeste gronden wenschen te ontginnen, moeten ze daartoe vergunning vragen aan de apanagehouders. De rechten en plichten der bewerkers werden boven uitvoerig behandeld.

Het is hier wellicht de plaats om over watarang te spreken. Goedhart verstaat onder watarang tana-kabo-grond die tot den staat van woestheid is teruggekeerd¹⁾. M.i. wordt in Sidēnrēng niet steeds die beteekenis aan het woord gehecht. Alle woeste grond wordt onder watarang samengevat. De tot den staat van woestheid teruggekeerde gronden worden daarmee bedoeld, maar ook de uitgestrekte terreinen, geschikt voor den landbouw, die reeds door den vorst ten geschenke gegeven waren. Deze interpretatie is m.i. de juiste en niet in strijd met de beteekenis, die Goedhart aan het woord toekent. Ook de gezaghebber Muller kent deze beteekenis toe aan het woord in zijn nota van 15 December 1908. Welke beteekenis men ook aan watarang wil hechten, zeker is, dat men met dat woord steeds groote uitgestrektheden bedoelt en dat onder watarang niet een afzonderlijk recht verstaan wordt, zooals dat met pamasē en pabērē het geval is.

Volledigheidshalve dient vermeld te worden dat, wanneer men in Sidēnrēng, waar met uitzondering van Lirilaoekeng, Pitoeriawa en Pitoeriase, nagenoeg alle gronden in handen zijn van den adel, aan iemand vraagt: van wien is deze grond en moeten de bewerkers tēsang betalen? men nagenoeg steeds ten antwoord krijgt, dat deze watarang van A is en de bewerkers tēsang moeten betalen. Veelal hebben we dan met apanages te doen, waarover de tēsang geheven wordt. Tot de verlaten gronden kunnen sawahs en tuinen behooren. Tuinen worden beschouwd verlaten te zijn, zoodra ze niet meer onderhouden worden, hetgeen blijkt uit het begroeid zijn met onkruid en opgaand hout en het verdwijnen der ompagging. De vroegere bewerker blijft eigenaar van de op het terrein voorkomende meerjarige gewassen, terwijl ook zijn erven daarop rechten kunnen geldend maken.

Sawahs worden als verlaten beschouwd, zoodra de dijkjes het water niet meer op de velden kunnen houden, dan wel geheel verdwenen zijn. Wanneer die toestand drie achtereenvolgende jaren geduurd heeft, verliest de oorspronkelijke bewerker zijn recht en kan ieder ander persoon na verkregen vergunning den grond bewerken, waarna hij erfelijk individueele bewerkingsrechten verkrijgt. De aldus verkregen sawah is maradēka, tenminste wanneer ze niet in een apanage gelegen is.

11. Tana masawarang: gronden, waar op het bewerkingsrecht een servituut rust om, indien de vorst overlijdt (aan hem

¹⁾ Zie bundel IX, blz. 205, en hieronder, blz. 413. — Noot van de commissie.

komen die gronden toe), een kleine bijdrage in de kosten te leveren; de bijdrage draagt den naam *lēlang sawarang*.

12. *Napasoboï* = het naasten van een tuin door de dorpers.

13. Om zekere zeer hechte grondrechten te bekomen gaat men over tot het slachten van twee karbouwen; de eerste wordt op het veld afgemaakt en verbrand, de andere wordt in de rivier geworpen en daar middels lanssteken afgemaakt. Het gebruik draagt den naam *naparoengoeang langi*, en den zoo verkregen grond noemt men *tana pamana*, gegeven grond. Op een dergelijk stuk grond verkrijgt met bezitsrecht.

14. Eenige Mandarsche termen: *kota*, een van steenen opgetrokken omheining rondom tuinen of bouwvelden; *maroppo(n g)*, het verwilderen van een tuin, waardoor deze in een staat is gekomen, dat de occupant zijn rechten verloren heeft.

15. *Tana biring limbang*: ornamentsgrond in het Balanipasche. De gemeenschapsgenooten kunnen op die gronden bewerkingsrechten verkrijgen; zoodra ze den grond verwaarloozen, zóó dat er opgaand hout van bepaalde dikte op voorkomt, kunnen anderen daarop de bewerkingsrechten krijgen, mits kennis gegeven wordt aan den persoon, die als eerste occupant geldt.

16. Zie aantekening 2 „grondenrecht”.

De *lita apapoeangang* kunnen bewerkt worden door de leden der *banoewa*, mits deze daartoe toestemming verzoeken aan de *indona ana kajang* en aan den *papoeangang*. Voor dat bewerkingsrecht komen in de eerste plaats in aanmerking de leden van den stand der *poengē*, dat is de stand, waaruit de bestuurderen van de *banoewa* gekozen worden. Zijn er nog beschikbare terreinen, zonder dat er gegadigde *poengē* zijn, dan kunnen *mardika* en slaven bewerkingsrechten verkrijgen. Zijn ook dezen niet in genoegzame sterkte aanwezig, dan kunnen vreemden van buiten de *banoewa* rechten op die gronden verkrijgen. Deze laatsten hebben, behalve de stortingen, die ook de anderen te doen hebben, aan *indona ana kajang* en *papoeangang* een huldegift te doen. Een ieder die de bedoelde gronden bewerkt, moet de helft van de opbrengst afstaan aan de beide genoemde bestuurders; daarin bestaat geen verschil tusschen gemeenschapsgenoot en vreemde; de *poengē* en in tweede instantie de andere gemeenschapsgenooten hebben dus slechts een voorkeurrecht ten aanzien van de bewerking.

17. 18. 19. [Onder deze nummers werden de Gowasche adatregelingen opgenomen, gepubliceerd in bundel XXXI, blz. 135—136, onder III; verg. ook bundel XXXIII, blz. 371].

20. *Memorie Wadjo*, 1922 (Bosch).

De bebouwde gronden worden erfelijk individueel bezeten. *Ladangs*

vervallen na drie jaren braakliggen weer aan de gemeenschap, en kunnen aan anderen in bewerking worden afgestaan. De op die gronden aanwezige overjarige beplantingen blijven evenwel het eigendom van den laatsten bewerker van den grond. Verlaten sawahs vallen aan de gemeenschap terug, zoodra ze geheel met onkruid begroeid zijn en de dijkjes zijn vervallen. De slechts in den drogen tijd droogvallende meergronden (*tana tallang*) behooren eveneens aan de gemeenschap. Kunnen ze beplant worden, dan worden ze door het hoofd van de gemeenschap onder de gemeenschapsleden verdeeld.

21. Rapport Friedericy-1928: ladangbouw in grondgebied Salo Palakka, Salo Patiro, Salo Boengo (Bonē); en 22. Recht op arēnboomen.

[De hieronder verzamelde gegevens zijn reeds verwerkt in H. J. Friedericy's opstel „Ponre”, in Bijdr. Kon. Inst., deel 89 (1932)].

23. Gegevens uit het edict-1891 (Gowa) ¹⁾.

Artikel 11.

Aan de hoofden wordt voorgeschreven, dat ze hun ambtsgebied afpalen en duidelijke grensteekenen aangeven. Genoemd worden steenen en boomen. Vooral de hoofden waarvan de gebieden aan het gouvernementgebied palen, moeten voor een en ander zorg dragen.

Artikel 28.

Het is den hoofden verboden, de ambtsvelden, waarover ze beschikken kunnen, te verpanden; de boete op dit feit beloopt, naar gelang van den stand der schuldigen, 26, 20, 12, 8 reaal, terwijl ze de verpande sawah moeten inlossen, welk geld in de kas gestort wordt. De pandnemer wordt gestraft met verlies van het pand, zonder vergoeding, alsmede met een boete van 12 reaal.

24. Grondenrecht in Barroe.

In Barroe komen sawahs voor, waarop een servituut rust, en wel: dat zij, die deze gronden in bewerking hebben, daarmede de verplichting op zich nemen te zorgen voor den leeftocht van hooge gasten in de gemeenschap. De hiertoe benoodigde padi wordt de *padi papatoeloeng* genoemd en wordt afgedragen aan het hoofd van Palakka. Om utiliteitsredenen is de heffing in tien procent omgezet, welke hoeveelheid ingevorderd wordt door het hoofd van Palakka. Op initiatief van den aroe Barroe werd bij den aanleg van den Boeloedoea-weg van deze rijst eten bereid voor de daar werkzame heerendienstplichtigen.

¹⁾ Zie boven, blz. 392. — Noot van de commissie.

VIII.

Het instituut der apanages in de afdeeling Parē-Parē¹⁾.

De gronden waarop door den vorst of door hoofden van lager orde bepaalde rechten worden uitgeoefend, zijn in de eerste plaats te onderscheiden in ornamentals-gronden (*tana aradjāng*) en bosschen (*ongko ale*), en de ambtsgronden (*galoeng akaroen-geng, galoeng aroeng enz.*). Moge het oogenschijnlijk lijken, dat deze gronden middels de uitoefening van een hoogheidsrecht aan die vorsten en hoofden zijn toebedeeld, in waarheid is dat anders; het zijn rechten, die niet wortelen in een recht om over den grond naar goedvinden te beschikken, maar het is een recht, dat in oorsprong terug te brengen is op het recht en den plicht van de gemeenschap, om den verzorger der publieke belangen in staat te stellen, zich ten volle aan zijn taak te wijden zonder daarin gestoord te worden door zorgen over veldbewerking en levensonderhoud. Door de leden van de gemeenschap zijn de ornamentalsvelden aangelegd en door hen worden ze in heerendienst bewerkt.

In Sidēnrēng treffen we slechts één ornamentalsveld aan, te weten het La Salama genoemde sawahcomplex, dat tot heden door de bevolking van de acht matowaschappen (het kernlandschap van Sidēnrēng) voor den *adataoeng* wordt bewerkt. De diensten zijn verplichtend en worden als heerendienst aangemerkt.

In de tweede plaats noemden we de ambtsgronden, die veelal hun ontstaan danken aan het door de gemeenschap in beslag nemen van verlaten gronden, dan wel van gronden, die vrij gekomen zijn doordat de voormalige bewerkers van die terreinen van hun recht ontzet zijn in verband met het plegen van een of ander adatvergriep. Deze terreinen worden door de gemeenschap in bewerking afgestaan aan haar hoofden, die deze sawahs zelf kunnen bewerken of ze in deelvou laten bearbeiten. In heerendienst kan die bewerking niet geschieden. In den loop der tijden zijn echter vele van die bouwvelden overgegaan in het erfelijk bezit van de waardigheidsbekleeders, zijn tot *poesaka*-bezit geworden.

Naast de beide genoemde soorten sawahs komt wat men pleegt te noemen het „vorstelijk domein” voor bespreking in aanmerking (*ongko ale karadjāē*). Dit terrein is eigenlijk bestemd om den vorst van hout te voorzien. Dat neemt echter niet weg, dat in dat terrein met toestemming van den vorst door individuen sawahs kunnen worden aangelegd. De grond, die bewerkt wordt, blijft echter bezit van den vorst, terwijl op die gronden door de bewerkers een individueel en erfelijk bewerkingsrecht wordt uitgeoefend. Dergelijke

¹⁾ Waarschijnlijk een ambtelijke nota van dr. J. Mallinckrodt, van 1928 of 1929; het stuk was door dezen onderteekend. Vergelijk over dit onderwerp hierboven blz. 201, 298 en 401. — Noot van de commissie.

sawahs worden niet met den naam galoeng aradjāng (ornamentssawah) aangeduid, maar als galoeng ale karadja, of in sommige gevallen galoeng akaroengeng adatoeange. Uit dien laatsten naam zoude men moeten afleiden, dat we hier te doen hebben met ambtstvelden van den adatoeang. Dat kan echter niet juist zijn, aangezien de grond ornamentsbezit blijft. Weliswaar heeft dat in de gevolgen betrekkelijk weinig te beteekenen, maar principieel bestaat er niet onbelangrijk verschil, zooals later blijken zal.

Zij, die deze sawahs in bewerking hebben, zijn verplicht ten opzichte van den adatoeang bepaalde diensten te verrichten, t.w.: 1. het betalen van de sima tana (10 %); 2. geregelde bewerking van de door hen geoccupeerde velden; 3. het onderhoud van waterleidingen en padischuren voor den adatoeang.

Komen de betrokkenen deze plichten niet na, dan kunnen ze uit het bewerkingsrecht ontzet worden. De adatoeang zou dan over de velden de vrije beschikking verkrijgen, maar in de laatste jaren heeft men het eigenmachtig ter zake beslissen van den adatoeang aan banden gelegd, door voor die ontzetting een vonnis vereischt te stellen.

Verpanding van het bewerkingsrecht zou volgens de ter zake handelende nota Symons niet toegelaten zijn. Daartegenover stelt de nota-De Wilde de Ligny, dat het recht wél voor verpanding in aanmerking komt, mits men echter den adatoeang daartoe vergunning vraagt; dit laatste wordt echter gewoonlijk nagelaten.

Het bewerkingsrecht gaat ook verloren doordien men een adatvergriep van beteekenis begaat; De Wilde is echter van oordeel, dat slechts een vergriep tegen den vorst of zijn verwanten daartoe aanleiding kan geven. Adatrechtelijk komt mij de eerste meening als de juiste voor; immers het gaat niet om een schade toebrengen aan den vorst, maar de bewerking der bedoelde gronden wordt den bewerker verboden, omdat zijn aanwezigheid binnen de gemeenschap voor die samenleving gevaar oplevert. Dit moge mede een bewijs zijn, dat het bewerkingsrecht en het recht van den vorst op deze gronden rechten zijn van de gemeenschap, niet annex zijn aan het vorstelijk gezag.

Naast de ongko's, die we boven bespraken, moeten nog die vermeld worden, welke speciaal voor jachtterrein zijn gereserveerd, de zoogenaamde ongko djonga. Niemand mag daar zonder toestemming van den vorst jagen, zelfs boschproducten en hout kan niet verzameld worden zonder de toestemming van dien functionaris; gewoonlijk moet men, als de toestemming verkregen is, aan den vorst een recht voldoen van 10—20 %. Weliswaar moet men dat in de andere bosschen ook voldoen aan het adatgemeenschapshoofd, maar alleen dan, wanneer men het hout voor handelsdoeleinden gebruiken wil. De betaling draagt den naam soesoeng ale of soesoeng romang. Tegenwoordig pleegt men dergelijke betalingen in de adatgemeenschapskas (landschapskas) te storten.

De meening zit bij de hoofden voor, dat dergelijke gronden, die

dus voor jachtdoeleinden zijn gereserveerd, ook met toestemming van den adatoeang zouden mogen worden ontgonnen, mits van de opbrengst tien procent wordt afgestaan en de rechten der ontginners zich bepalen tot bewerkingsrechten. De heer De Wilde vermeent zulks te moeten ontkennen op grond van het feit, dat de gemeenschap die terreinen voor het speciale jachtdoel heeft afgestaan. Geeft de vertegenwoordiger van die eenheid toestemming tot ontginning, dan zal hij daardoor van zijn rechten, hem door de gemeenschap verleend, afzien, waardoor de terreinen weer zouden terugvallen aan de gemeenschap. Het wil mij voorkomen, dat in dit geval een andere conclusie getrokken moet worden. In het verleden werd door de gemeenschap een bepaald gebied aan den vorst afgestaan, om dezen in zijn levensonderhoud te steunen; in den tegenwoordigen tijd heeft hij daarvoor weinig behoefte aan jachtterreinen, des te meer aan bebouwbare gronden. Bij beoordeeling van adatinstututen mag men daarom niet te vast rekenen op oude inzettingen, maar moet men vooral rekening houden met wijzigingen in de rechtsopvattingen in verband met de wijziging van economische toestanden.

Nog een werkelijk ambtsgebied van den vorst vereischt bespreking, namelijk de kemirituin van Arawa. Deze dankt zijn ontstaan aan de tuchtiging van de Lēmbangs door Bonē en Sidēnrēng in 1685. De verslagen bevolking van Lētta (Lēmbangs) werd naar Sidēnrēng overgebracht en daar den adatoeang als slaven aangeboden. Deze lieden werden naar Arawa gezonden en moesten daar kemiri planten; andere diensten hadden ze niet te verrichten, ze mochten ter plaatse hun bouwvelden aanleggen, maar het eenige, wat door hen niet verbouwd mocht worden, was kemiri. De geheele opbrengst kwam den vorst ten goede. Eerst na onze bestuursinmenging is dat verbod, om voor eigen rekening kemiri te planten, opgeheven.

Naast deze door de gemeenschap ten behoeve van den vorst afgestane terreinen staan die, welke door den vorst krachtens eigen macht in bepaalde verhouding tot hem zijn komen te staan. Dit zijn de zoogenaamde ongko riale, waarvan er twee door La Pangorisang na den broederoorlog (1832—1855) zijn gevormd, dat zijn La Tjēkang en Patopoē. Deze waren privé-ongko's, dus niet aan het ambt verbonden. Na zijn dood gingen de terreinen dus over op zijn erven, en tegenwoordig zijn ze als apanage in handen van den ex-pabitjara La Mamo, althans voor wat aangaat de tot sawah gemaakte gedeelten daarvan.

De heer De Wilde, van wiens rapport deze laatste opmerking stamt, vermeent, dat adatrechtelijk door den individu geen rechten op woesten grond kunnen worden uitgeoefend. Ik ben een andere meening toegedaan, zooals hieronder, als we van de apanages spreken, zal blijken. Indien aan een gunsteling een stuk grond wordt afgestaan, dan verkrijgt hij dat als zoodanig, niet alleen wanneer hij het in bewerking neemt. Door het bestuur is den hoofden verboden, aanspraak te maken op woeste gronden, die tot hunne apanages behooren.

Ongeveer negen jaar geleden is door den huidige adatoeang wederom een privé-ongko in het leven geroepen, nl. Balepoë; het betreffende terrein is zeer onvruchtbaar. Het zou niet in de bedoeling van den vorst gelegen hebben, dit terrein tot erfelijk bezit van zijn familie te doen worden, hij zou slechts om de wille van de herten een kapverbod hebben willen leggen op de in dat terrein voorkomende boschjes. Op deze beperking nu is door het bestuur ingegaan en het heeft daarom geen bezwaren gemaakt, dat het kapverbod gehandhaafd bleef, mede ook omdat het terrein als landbouwgebied geen economische waarde heeft.

Naast deze gronden, die aan bepaalde functionarissen zijn afgestaan, moet melding gemaakt worden van de woeste gronden, die oudtijds aan adel en gunstelingen zijn afgestaan om deze te laten ontginnen en de voordeelen ervan te genieten. Deze terreinen zijn bekend onder den naam wattarang (afgeleid van watta, het neerslaan van hout en struikgewas)¹⁾; wordt de grond aan den gewonen dorper uitgegeven dan spreekt men van pokosisihan[?] of pagangkang. Ook wanneer de gronden reeds ontgonnen zijn, wordt nog vaak het terrein als wattarang van N.N. genoemd. Zij, die vergunning tot ontginning van den wattaranghouder krijgen, hebben slechts een erfelijk bewerkingrecht; ook te dezen aanzien heeft men tegenwoordig de regeling, dat niemand van dat bewerkingrecht ontzet kan worden dan krachtens rechterlijk vonnis.

Het is in het bijzonder La Pangorisang geweest, die groote uitgestrektheden aan zijn verwanten en gunstelingen heeft uitgegeven²⁾. De bedoeling was, dat de bevolking die gronden zou ontginnen en van de opbrengst een aandeel zou afstaan aan den wattaranghouder. De Wilde is van oordeel, dat de aanspraken van de begunstigden op de nog niet ontgonnen gedeelten van de wattarang niet behooren te worden erkend; ik stel daartegenover, dat die lieden recht verkregen hebben op woesten grond en dat het al dan niet erkennen van de rechten niet afhankelijk gesteld mag worden van een ontginning, die geen element was van de rechtshandeling, die tot de verstreking van de wattarang leidde.

Als eigenlijk gezegde apanages moeten geacht worden pabērē en pamasē, welke woorden „schenking” beteekenen. De Wilde is van oordeel, dat van pabērē gesproken wordt, wanneer het gaat om een schenking tusschen twee standgenooten, terwijl pamasē gebruikt wordt wanneer de begiftigde lager in stand is dan de schenker. Waar de schenker steeds de adatoeang is, zou men dus alleen dan van pabērē kunnen spreken, wanneer de apanagehouder een verwant van den vorst is.

De apanages hebben voor het meerendeel hun ontstaan te danken

1) Deze verklaring lijkt niet juist. Neerslaan, omhakken enz. is wētta, waarvan wētāng; wellicht wētterēng, wegbaning, van wētē? Verg. bundel XVII, 297, s.v.; zie ook hierboven blz. 407. — Noot van de commissie.

2) Verg. hierboven, blz. 298 vlg. — Noot van de commissie.

aan de regelingen, die ter zake na den broederoorlog gemaakt zijn. Door de langdurige onrust waren groote gebieden verlaten, die door Pangorisang aan gunstelingen en verwanten zijn uitgegeven. Daarnaast echter zijn ook oudere schenkingen bekend; zoo is b.v. Bila-Bilaë in 1685 uitgegeven om in den strijd betoonden moed van den aroe van Bila te beloonen. De schenkingen bestonden dus in hoofdzaak uit tot woestheid teruggekeerde sawahs, maar daarnaast zouden ook sawahs, waarvan de aanleggers nog ter plaatse waren, maar die gedurende jaren het terrein niet bewerkt hadden, als apanage zijn uitgegeven. De Wilde acht dat onwettig; het praktisch belang der zaak is echter gering, omdat terreinen, die gedurende tientallen van jaren als apanage in handen van bepaalde personen zijn, dezen niet ontnomen kunnen worden op grond van een onwettige uitgifte in het ver verleden.

De schenkingen geschieden in den regel schriftelijk; eenige schenkingsakten zijn in de registers aanwezig. Daarbij is zelden de bepaling opgenomen, dat de schenking voor den duur van het leven van den begiftigde is gedaan. Toch was het gewoonte om bij overlijden, dan wel bij het nieuw optreden van een vorst zijn schenking te laten verlengen ten bate van de erven dan wel deze te laten bekrachtigen. Op de schenkingsbrieven werd daarvan echter geen aantekening gehouden; daarom vermeen ik, dat in wezen de schenking erfelijk was, maar dat het noodzakelijk was om een nieuwen vorst in te lichten en dezen kennis te geven, wanneer een nieuw rechthebbende optrad. De Wilde is echter van oordeel, dat dergelijke schenkingen niet erfelijk zijn, maar slechts voor het leven gegeven worden; de feiten weerspreken echter deze stelling.

Vervreemding van een apanage mag niet plaats hebben, maar wanneer een apanagehouder persoonlijk een deel van het hem afgestane terrein in ontginning heeft gebracht, krijgt hij op dat stuk individueel bezitsrecht.

De bewerker van apanagegrond heeft ten aanzien van den apanagehouder de verplichting, om 10 % van de netto-opbrengst, hetgeen ongeveer 7 of 8 % van de bruto-opbrengst is, aan den apanagehouder af te staan. Voorts moet hij de velden geregeld bewerken en de irrigatiewerkjes in orde houden. Tenslotte moet hij behulpzaam zijn de *indona galoengē* (het moederveld), dat door den apanagehouder wordt aangelegd, waarschijnlijk om magische redenen, te beplanten vóórdát de andere velden bewerkt worden. Voldoet de bewerker niet aan deze verplichtingen, dan is het mogelijk hem van het recht te ontzetten, tegenwoordig krachtens rechterlijk vonnis.

Door bestuursbemoeyenis is het opdrijven van de *sima tana* sterk tegengegaan, terwijl tevens de vijf procent *djaka*, die gewoonte geworden was van de opbrengst te heffen, zoogenaamd ten bate van de geestelijkheid, door toedoen van het bestuur is afgeschaft.

Ten aanzien van de verpanding van het bewerkingsrecht kan medegedeeld worden, dat dit slechts mogelijk is, wanneer de apanagehouder daartoe vergunning geeft; de pandsom mag echter de waarde

van het bewerkingsrecht niet te boven gaan. De apanagehouder heeft daarbij het recht om het pand in te lossen, en dus zelf als pandhouder op te treden. Zonder kennisgeving aan den apanagehouder is de pandgeving omwettig, maar tevens verliest de bewerker het bewerkingsrecht. De Wilde acht de beperkende bepaling van het niet verpanden boven de waarde een niet adatrechtelijk insluipsel, geeft daarvoor echter geen bewijzen aan; dat het aanleiding gegeven heeft tot excessen, is op zich zelf geen bewijs, kan alleen gelden als een verwording van de eigenlijke rechtsvoorschriften. De apanagehouder zelf kan zijn rechten wel verpanden, toestemming van den apanagegever is daarvoor niet vereischt.

De assistent-resident is van oordeel, dat het wenschelijk zoude zijn de apanages langzamerhand af te koopen. Zijn berekeningen baseert hij op een jaarlijkschen afkoop voor 50.000 gulden; in zestien jaar zou dan het geheele apanagebied vrijgekocht zijn, waarna naar het voorstel van dien hoofdambtenaar de bevolking in het genot van het erflijk individueel bezitsrecht zoude worden gesteld. Om deze maatregelen in te leiden is door het bestuur tot registratie der apanages overgegaan, de betreffende registers treft men in den bundel aan.

IX.

Vischrechten.

(Uit officieele bescheiden).

Vischrechten bestaan op de Paternostereilanden alleen ten aanzien van sēro's, voor het plaatsen waarvan vergunning behoort te worden gevraagd aan de betrokken hoofden, en waarvoor dikwijls een deel der gevangen visch als soesoeng moet worden voldaan.

Maros. Elke adatgemeenschap heeft haar eigen zeegebied en wel, volgens den ouden adatregel, vanaf de kustlijn tot daar, waar een volwassen man niet meer staan kan in het water. Vroeger bestonden in deze wateren de z.g.n. patikoekang- en kamisi-rechten, sedert kort in onbruik geraakt. Iedereen kan nu in de kustwateren visschen, de retributie is afgeschaft.

Gowa. De kustvisscherij met sēro's zou zich tot 300 M. van de kust uitstrekken.

Djēnēponto. In de zee voor de adatgemeenschap Tarowang is een plaats genaamd Lērang, met een oppervlakte van drie H.A., welke tot de ornamentsgronden van den karaēng behoort, en waar geen sēro's mogen worden geplaatst zonder toestemming van den karaēng, die bij vergunning een tiende van de opbrengst verkrijgt.

Adatgemeenschap Aroengkēkē. Een plaats genaamd Pasi, vijftig H.A., waar geen sēro's mogen worden geplaatst dan tegen betaling van vijftig cent per jaar, welk bedrag in de adatgemeenschapskas wordt gestort.

Adatgemeenschap Binamoe kent geen vischrechten.

Adatgemeenschap Bangkala. Een plaats genaamd Loera, oppervlakte 1 H.A., waar alléén bij feestelijke gelegenheden mag worden gevischt, onder toezicht van den karaëng. De gevangen visch wordt bij den feestmaaltijd geconsumeerd. Verder zijn er drie plaatsen, Pandēta-lompo, Pandēta-batoe en Pandēta-kasi, waar zonder toestemmig van den karaëng geen agar-agar gewonnen mag worden; een vierde der opbrengst komt ten bate van de adatgemeenschapskas.

Adatgemeenschap Laikang kent geen vischrechten. Verder is de vischvangst vrij en mogen de leden der verschillende adatgemeenschappen zonder meer in elkaars gebied visschen.

Loewoe. De eenige beperking op de uitoefening van de vischvangst door de bevolking bestond daarin, dat het verboden was te visschen in de ongko's van den datoe en de andere autoriteiten in dit landschap. Deze ongko's strekken zich in zee uit, zoover er nog sēro's geplaatst kunnen worden. In den loop der tijden is dit recht verwaterd, doordat vele eigenaren zich weinig meer hieraan gelegen lieten liggen. Slechts de ongko-rechten van den datoe worden nog in zooverre ontzien, dat het verboden is daar te visschen. Het vischgebied van den datoe ligt onder de kust van Ponrang boven een rif. Zelf laat de datoe daar zelden visschen.

De hadat van Boea heeft ook een visch-ongko in de buurt van Karang-karangang. Het recht wordt gehandhaafd, maar praktisch kan ieder er visschen, mits hij van de vangst een kleinigheid afstaat aan den ongkobezitter.

Tot de inkomsten van den opoe Patoenroe behoorde vroeger het recht, om een belasting te innen van de visschers, die hun bedrijf uitoefenden in het zeegebied van Loewoe; deze heffing is in onbruik geraakt.

In Malili en Kolaka kent men het erfelijk individueel bezit van het recht tot het plaatsen van sēro's. Deze plaatsen bevinden zich op riffen, welke door de vroegere bezitters wat gelijk gemaakt zijn, ten einde er sēro's te kunnen opstellen.

Madjēnē. Iedereen heeft het recht sēro's te plaatsen of netten uit te zetten daar, waar men zulks wil, met dien verstande, dat de plaatsen, waar sēro's zijn of netten zijn uitgezet, het bezit blijven van hem, die de sēro maakte of het net uitzette. Worden die plaatsen verlaten, dan kan ieder daar gaan visschen.

Parē-Parē. Vischvangst is vrij, behalve aan de groote riviermonden; daarvoor is vergunning van den betrokken aroe noodig.

Bonē. In zee zijn de zoogenaamde ongko's ambtsvelden van aroe's en kamponghoofden. In Bonē zijn deze in grooten getale (een achtste der kust). In de ongko heeft slechts het hoofd of zijn pachter recht om sēro's te plaatsen. Is er geen sēro, dan mag in de ongko wel gevischt worden met haken, doch niet met poekats, tenzij het hoofd toestemming geeft. De ongko's treft men het meest aan bij de riviermondingen, doch waar die ontbreken, heeft men ze

tusschen de koraalriffen en de kust (tot 1 K.M. buiten de kust).

Bij groote uitzondering zijn de stukken zee *poesaka*, een bepaald persoon heeft dan het uitsluitend recht tot plaatsing van *sēro*'s. Dit komt slechts voor in Paniki en Bola. Overigens een soort beschikkingsrecht van de adatgemeenschap over de strook zee, die ligt tusschen de kust en de koraalriffen, en waar deze niet zijn, tot daar waar de zee 3 tot 4 meter diep wordt. De afstand is ongeveer 1 K.M. De bevolking der adatgemeenschap mag er vrij visschen met poekats en *sēro*'s, voor zoover het niet noodzakelijk blijkt de goede plaatsen tusschen de gegadigden te verdeelen. Degene, die het vorig jaar op een bepaalde plaats een *sēro* heeft gehad, heeft het volgend jaar voorkeurrecht op die plaats. Lieden van andere gemeenschappen mogen ter plaatse ook visschen, mits ze vergunning vragen aan het betrokken hoofd. De toestemming wordt nooit geweigerd, er wordt niets voor betaald.

In *Wadjo* is dat beschikkingsrecht meer ontwikkeld; daar mogen vreemden geen *sēro* plaatsen in de bedoelde strook, wèl mogen ze er na kennisgeving met poekats visschen. Het visschen met de haak is overal vrij.

Een *rompong* in zee is ongeveer hetzelfde als een *boengka* in de meren. Het is een verzameling klapperbladeren en ander vuil, die men middels staken heeft vastgezet. De maker van een *rompong* heeft daar het uitsluitend vischrecht.

X.

Huwelijks- en erfrecht.

A. Huwelijksrecht.

1. Vermenging van standen in het huwelijk wordt niet verboden, maar toch niet wenschelijk geacht in verband met den lageren staat van het kind. Huwen met een slaaf wordt *tomarowa pētowan* genoemd, huwen met een eigen slaaf *tonasoesoetarodana*; beide worden gestraft met een boete van veertig reaal als het een huwelijk van een vrije vrouw betreft, en met twintig wanneer het een vrijen man aangaat.

2. Bloedschande wordt gestraft met verdrinking in zee.

3. Ten huwelijk medegebracht goed = *patowangan*.

4. Verloving in *Balanipa*. Verloofde = *toemai*. Door de mansfamilie wordt een oud persoon gezonden om het aanzoek over te brengen, de zoogenaamde *maladoeng*, dat wil zeggen degen die poolshoogte neemt. In geval van toestemming wordt daarna de bruidschat vastgesteld (de *pasorong*), die voor de hooge standen 40, 60, 80 reaal be'oopt. Daarnaast is een betaling

van ongeveer acht rijksdaalders verschuldigd als *pamboeaē nganga* (voor het openen der onderhandelingen). Vervolgens wordt gehandeld over een viertal betalingen, die alleen bij huwelijken van vorsten en adel verschuldigd zijn en samengevat worden onder den naam *bēlo wēlo*; ze zijn: *batoe tjina*¹⁾, een betaling in geld voor de vrouw, die in grootte zich richt naar den bruidschat en tien procent daarvan bedraagt; *batoe pambolē*, bestaande uit allerlei eetwaren en vruchten en een zeker bedrag aan geld; ook deze betaling is voor de vrouw; het eetbare gedeelte wordt door haar onder de familieleden verdeeld; *boea loa*, een bedrag in geld, dat onder de hadatleden, die ten huwelijk als getuigen zullen verschijnen, wordt verdeeld; het is een soort getuigen-geld; *papopong*, een geldbetaling van hetzelfde karakter, welke echter onder een grootere groep belanghebbenden wordt verdeeld, namelijk onder al de adellijken (*anapatola*); bij adellijke huwelijken moeten namelijk de leden van den adel aanwezig zijn, klaarblijkelijk om als getuigen op te treden.

Natdat de verloving gesloten is mogen de verloofden elkaar niet zien; vergelijk T. B. G. 1912, p. 510.

5. Gegevens uit ambtelijke bescheiden²⁾.

Toemasiri (de beschaamden), de familieleden van een geschaakt meisje.

Soenrang = bruidschat; staat voor de verschillende standen vast, namelijk voor den adel (*anakaroeng*), 44 reaal, voor den middenstand (*to-dētjēng*) 22 reaal, en voor den lageren stand (*to-sama*) 12 reaal. Tegenwoordig houdt men zich daar niet meer aan, maar is de bruidschat aanmerkelijk hooger. De adat verbiedt uitdrukkelijk, dat iemand uit een lagere klasse voor zijn dochter een bruidschat vraagt, die overeenkomt met den bruidschat van een hogere klasse.

Papanika, gift aan den huwelijkslouter voor de huwelijksinzinging.

Tongkosiri, de schakingsboete, die den ouders van het meisje toekomt maar herhaaldelijk door den huwelijkslouter wederrechtelijk wordt ontvangen.

6—12. [Onder nos. 6—11 zijn aantekeningen te vinden, welke geheel overeenkomen met die, gepubliceerd in bundel XXXI, blz. 82—85, onder II; no. 12 bevat een stukje uit de nota over de Galoempang-Toradja, welke reeds plaatsing vond in de Januari-aflevering van het Koloniaal Tijdschrift - 1933].

13. Indien echtelieden, die van elkaar gescheiden zijn, weer bij elkaar komen, wordt in vele gevallen de ceremonie van het *naroengoean langi* verricht (zie grondenrecht no. 13).

¹⁾ *Tijna* kan niet juist zijn; misschien *tinjdja* (Boeg.) = gelofte? — Noot van de commissie.

²⁾ Boegineesche termen. — Noot van de commissie.

14. *Memorie Bonē-1913* (Brautigam).

Overblijfselen van matriarchaat vinden we in den eigenaardigen toestand, waarin de kinderen, gesproten uit huwelijken van ongelijke standen (*ana sipoewē*), komen te verkeerren; verder in de eigenaardige verdeling van kinderen uit een huwelijk gesproten, welke gedeeltelijk aan de moeder, gedeeltelijk aan den vader worden toegewezen in geval van echtscheiding; eindelijk in de maatschappelijke positie, die de vrouw inneemt, en die zeer gunstig is te noemen. Tot de vorstelijke waardigheid kan ook de vrouw geroepen worden.

15. *Gowasche adatregeling omtrent goederen eener geschaakte vrouw.*

[Opgenomen in bundel XXXI, blz. 134 en 135].

16. *Memorie-Bosch, 1922* (Wadjo).

Het standen-verschil en de fijnere onderverdeling der standen is van belang voor het huwelijksrecht (zie „Bestuur” 27)¹⁾. Angstvallig wordt ervoor gewaakt, dat een vrouw niet trouwt met een man van lagere afkomst. Is het verschil niet te groot, dan kan de man door het zoogenaamde koopen van bloed, dat is het betalen van een hooger bruidschat, nog wel als echtgenoot worden aangenomen. Een man van den hoogsten adel echter kan met elke vrouw trouwen. De kinderen uit zulk een huwelijk geboren zijn echter van lagere stand dan de vader, echter een trap hoger dan de moeder. De bruidschat bedraagt van 8 reaal (f 4.80) tot 7 kati (een kati = f 53.02). De eerste wordt betaald voor vrouwen uit den laagsten stand, de laatste voor vrouwen van den hoogsten adel. De huwelijken worden bedisseld door de wederzijdsche ouders, de personen in kwestie hebben er niets in te zeggen.

Voor betaling, te doen bij huwelijk aan het dorpshoofd, zie „Bestuur” no. 28¹⁾.

17. *Edict Gowa 1891*²⁾.

Art. 12. Indien een geschaakte van buiten in een dorp komt en goederen meegenomen heeft, dan moeten de hoofden die goederen onder zich nemen. Vervolgens wordt de *goeroe* ontboden, en eerst na onderzoek door dezen en toestemming van den *kali* mogen de goederen worden teruggegeven.

Art. 13 houdt bepalingen van denzelfden aard in ten aanzien van geschaakten uit het gouvernementsgebied; alleen moet dan bovendien kennisgegeven worden aan het bestuur van de gemeenschap (rijk). Ook gewone reizigers uit gouvernementsgebied, die zich ergens vestigen, moeten door het hoofd ondervraagd, ingeval moet kennisgegeven worden aan den *karaēng*.

Ingeval van verzuim is het hoofd aansprakelijk voor eventueel door de dorpelingen geleden schade. Wanneer het een kwestie van

1) Zie boven, blz. 394. — Noot van de commissie.

2) Zie boven, blz. 392. — Noot van de commissie.

silariang is, wordt de vergoeding opgelegd aan het hoofd en den goeroe. Indien de door den karaëng gezonden persoon of een van diens huisgenooten wordt gedood, moeten de beide genoemde hoofden het bloedgeld opbrengen. Indien echter de doodslag plaats heeft door den zendeling van den karaëng, zoo worden de hoofden niet gestraft.

18. Wie geen rapport uitbrengt binnen 24 uur aan het hoofd, dat er in zijn woning een paartje, door schaking tot elkaar gekomen, is aangekomen, wordt beboet met één tot acht reaal. Wie eens anders vrouw tracht te verleiden en haar lichaam aanraakt, wordt op klachte van den man beboet met 8—16 reaal. Wie met eens anders vrouw uit wandelen gaat zonder toestemming van den man, wordt beboet met 2—4 reaal. Wie een meisje ongepast aangrijpt, krijgt, op klachte van de familie of van het meisje zelf, een boete van 4—8 reaal. Wie een vrouw, wier man afwezig is, vastpakt, wordt beboet met 6—12 reaal; de klacht gaat uit van de vrouw of van de familie van den man.

19. Schenking bij huwelijk [zie onder „erfrecht” no. 10 hieronder].

B. Erfrecht.

1. Erfstukken = sisorang. Gewoonlijk worden deze niet verdeeld, zoolang geen geschil bestaat over die goederen. Indien er veel gronden tot de sisorang behooren en de betrokken ervengroep uitgebreid is, zal gewoonlijk bij onderling overleg aan bepaalde groepen binnen de ervengroep een bepaald aantal gronden meer in het bijzonder worden toegewezen, terwijl andere groepen andere terreinen krijgen toegewezen; in den regel worden de wederzijdsche aanspraken op die verdeelde gronden erkend door het uitwisselen van geschenken, bestaande uit deelen van den oogst, die op die terreinen verkregen zijn. Na verloop van tijd echter kan het voorkomen, dat de aanspraken verslappen en dat de kleine groep als de eigenlijke rechthebbende wordt aangemerkt. Er kunnen dan toestanden ontstaan als bedoeld in de aantekening „Grondenrecht” 1,¹⁾ wanneer de betrokken kampong geheel bestaat uit leden van een ervengroep.

2. Vader, twee maal gehuwd, laat vermogen na en aan de kinderen uit eerste huwelijk, welke gelden aan een broer der eerste vrouw tot de mondigheid (in dit geval tot hun huwelijk) in bewaring worden gegeven, en aan de kinderen uit tweede huwelijk, welke gelden aan de overlevende tweede vrouw ter bewaring worden afgestaan; beide groepen ontvangen de helft, de tweede vrouw krijgt niets. Verdeeling had plaats door imam, kinderen uit het eerste huwelijk twee meisjes, uit tweede huwelijk twee meisjes en een

¹⁾ Zie boven, blz. 396. — Noot van de commissie.

jongen. Verdeeling binnen de groepen had ook door imam plaats; daarbij kregen de verschillende kinderen niet een gelijk aandeel; de jongen werd niet boven de meisjes bevoordeeld, wèl kreeg het eene kind uit het eerste huwelijk veel meer dan het tweede, klaarblijkelijk volgens vaders wensch. Indien de beheerders tenslotte het beheer aan de rechthebbende kinderen afdragen, mogen ze het bedrag der nalatenschap verminderen met gemaakte kosten, b.v. met begrafenis-kosten en belastingen; als b.v. tot de goederen een prauw behoort, die aan een jaarlijksche belasting onderhevig is. Daartegenover staat, dat de nalatenschap vermeerderd wordt met de baten die het goed heeft afgeworpen boven de onderhoudskosten (voorbeeld de prauw); van een vruchtgebruik der nalatenschap door den beheerder is dus geen sprake. Het geval deed zich voor in het landschap Pambaoeang (Madjēnē, Mandar).

3. Zie voor *lita sosorang*, aanteekening grondenrecht no. 5.

4. De vererving van ten huwelijk medegebracht goed (*patowan-gan*), heeft niet plaats aan den langstlevende, maar aan de kinderen, en als deze er niet zijn, aan de familie van diengene die de goederen ten huwelijk medegebracht heeft.

5. De ten huwelijk medegebrachte goederen en de erfstukken eener vrouw vererven aan haar kind. Komt dit kind te overlijden voordat het zelf nageslacht bekomen heeft, dan vererven de goederen van de moeder niet aan den vader, maar aan de familieleden van wijlen de moeder. Daarbij treden de neven en nichten in de plaats van vooroverleden ooms en tantes, en wel gezamenlijk voor het aandeel, dat hun ouders erven zouden, ware het dat ze nog in leven zouden zijn. Mannen en vrouwen erven gelijk op.

6. In een beslissing van de *sjarat* van Madjēnē werd bepaald, dat als erven van een vooroverleden erfgename optraden: haar man voor een vierde van het aan de overledene toegewezen, en haar kind voor drie vierde (28 Juni 1925). In een geval dat één der vooroverleden erven slechts twee kinderen naliet, werden de erfstukken verdeeld tusschen die beide kinderen naar reden van één tot één.

7. [Het onder dit nummer opgenomene is reeds gepubliceerd in bundel XXV, blz. 335—346].

8. *Erfrecht-Toradja* (memorie-Nobele).

[Hier volgt een stuk, dat reeds gepubliceerd is in Tijds. Bat. Gen. 66 (1926), blz. 109—112].

9. *Rechtsregeling-Gowa-1891*¹⁾.

Indien een wees of een slecht bekend staande sterft, moeten de

¹⁾ Zie boven, blz. 392. — Noot van de commissie.

nagelaten bezittingen worden opgenomen, en daarvan mededeeling gedaan worden aan den karaëng. Voor begrafenis- en feestkosten mag f 25 aan den boedel onttrokken worden. De goederen behooren den vorst, want zij zijn boetalmala¹⁾.

10. Schenking (Bonthain).

De schenking, die onmiddellijk van kracht is (papitoeroeng), en de schenking, die na den dood van den erflater van kracht wordt (papasangang), komen in Bonthain beide voor. De schenkingen worden in het bijzijn van de erven gedaan en ten overstaan van het dorps hoofd, de geestelijken en de oudsten. Van rechtswege zijn de schenkingen nietig, wanneer niet aan deze vereischten wordt voldaan; zoowel door adellijken als door den dorpsman wordt van dit instituut gebruik gemaakt. Een andere vorm is de pasarē, die bij huwelijken voorkomt, die in wezen echter overeenkomt met de papitoeroeng.

In Boeloekoemba worden dergelijke schenkingen in hoofdzaak gedaan bij bepaalde gelegenheden, zooals huwelijk, besnijdenis, geboorte enz. De schenking heeft in die streek plaats ten overstaan van den karaëng en in tegenwoordigheid van belanghebbenden en familieleden. Als niet aan deze vereischten voldaan is, kan ten allen tijde aan de schenking wettigheid gegeven worden door den karaëng een gift te doen van rijst, eieren, garens en dergelijke. Zonder de dadelijke of latere bekrachtiging door den karaëng van de schenking, moet deze als onwettig beschouwd worden. Over het algemeen wordt onder de gegoeden alleen van het instituut gebruik gemaakt. Andere vormen komen in Boeloekoemba niet voor.

In Sindjai komen de giften in denzelfden vorm voor. Het is daar niet noodig, dat de erven, maar wèl dat de leden van de dorps shadat tegenwoordig zijn. In den tegenwoordigen tijd heeft een en ander veelal plaats voor de sjarat. Gewoonlijk wordt bij zulk een gelegenheid een feest gegeven.

Een schenking van bijzonderen aard is de patampa, door de schoonouders aan de bruid gedaan, wanneer zij haar intrede in de woning van den bruidegom doet. Indien bij die gelegenheid de dorpsbestuurderen niet aanwezig zijn, geven de echtelieden, vergezeld van getuigen, daarvan later aan het hoofd kennis. De patampa komt ook als gelofte voor in geval van zware ziekte om, indien genezing plaats heeft, een schenking aan den patiënt te doen; gewoonlijk zijn daarbij geen getuigen aanwezig, reden waarom daaruit vaak geschillen voortvloeien.

Op Saleier is de papitoeroeng bekend onder den naam pasarē. De schenking wordt gedaan in tegenwoordigheid van den opoe of den galarrang, die daarbij tevens twee getuigen oproept; belanghebbenden zijn gewoonlijk bij een en ander tegenwoordig.

¹⁾ Blijkbaar het arabische bait al-mâl; zie registerband (bundel XXX) s.v.; op Java bêtta mal; de makassaarsche vorm is misschien boetamala. — Noot van de commissie.

Schriftelijk vastgelegde schenkingen, waarbij alleen begiftigden en familieleden tegenwoordig zijn, moeten als geldig beschouwd worden. Het elders *papasang* genoemde gebruik is op Saleier bekend onder den naam *papasang tallassa*.

11. Erfrecht *Bonē*.

Er zijn vijf groepen erven, die van erfrecht zijn uitgesloten: a. de *boelē*, dat zijn kinderen uit een ongehuwde of niet wettig gehuwde vrouw geboren; b. kinderen geboren uit een vader van hooge afkomst, die gehuwd is met een slavin van een ander; c. de *risoppai ritekkenna*, dat is een vrouw, die met haar slaaf gehuwd is; d. de *nasampoi warowo*¹⁾, dat is een vrouw, die met een man beneden haar stand gehuwd is (boegineesch: *tennia sikoepoena napolakkai*²⁾); e. de *moerta*, dat is de persoon, die het mohammedaansche geloof afvallig is geworden.

XI.

Standenverdeeling der Wadjosche maatschappij (1926)³⁾.

[In Wadjo heeft men de volgende standen]:

1. *Ana matola*, d.z. de menschen van den hoogsten adel; te onderscheiden in: a. de *ana matola*, die van geslacht op geslacht *ana matola* geweest zijn; b. de *ana matola*, die zich tot die hoogte hebben opgewerkt door bloedmenging van hogere rangen met lagere. Om van gewoon *taoe maradēka* tot *matola* te stijgen moeten er 4 geslachten verlopen.

Een *maradēka*-meisje trouwt met een *ana matola*: haar kinderen zijn *ana tjēra sawi*. Een van haar dochters trouwt wederom met een *matola*: haar dochters zijn dan *ana radjēng*. Het volgend geslacht, ontstaan uit het huwelijk van het *ana-radjēng*-meisje met een *ana matola*, is *sangadji*. En dan ontstaat ten slotte door huwelijk van het *sangadji*-meisje met een *matola* de hoogste rang, nl. *ana matola*. Ook ontstaat wel eenige bloedstijging door huwelijk van verschillende rangen, maar deze stijging gaat veel langzamer en kan feitelijk verwaarloosd worden. Stijging in bloed kan slechts plaats hebben, indien de man edeler bloed heeft dan de vrouw. Een man compromitteert zich dan ook niet door een huwelijk met een vrouw van lager bloed, doch omgekeerd een vrouw wel. En dit is in Wadjo de oorzaak der schaking: verzet van de familie tegen

¹⁾ Makassaarsch, beteekent „door vuil bedekt”. — Noot van de commissie.

²⁾ Letterlijk: „niet passende (*koepoe* = arabisch *koef*, verg. dr. Th. W. Juynboll, Handleiding mohammedaansche wet, s.v.) om tot echtgenoot genomen te worden”. Dit is geen adatrechterm, maar als eene verklaring te beschouwen. — Noot van de commissie.

³⁾ Uit een nota van den toenmaligen controleur van Wadjo, Van Rijn, gedagteekend 31 Mei 1926.

een huwelijk, waarbij de vrouw van stand zich compromitteert door met een man van lager bloed te huwen.

2. Ana sangadji; zie boven.

3. Ana radjēng: a. radjēng lebbi (baik), het kind van een ana matola met een ana tjēra sawi; b. radjēng, het kind van een ana sangadji met een ana tjēra sawi.

4. Ana tjēra: a. tjēra sawi, ontstaan uit huwelijk van een ana-matola-man met een maradēka vrouw; b. tjēra poewa, ontstaan uit huwelijk van een ana-matola-man met een ata mana (poesaka-slavin van dien matola); c. tjēra ampoeladjeng, ontstaan uit huwelijk van matola met de slavin van een ander; d. tjēra ijatang dapoereng[?], ontstaan uit huwelijk van matola met een (laagste) slavin uit de keuken.

De tot nu toe genoemde 4 groepen behooren allen tot de groote hoofdgroep der ana matola. De vertegenwoordigers ervan zijn zeer zeldzaam.

5. De ana karoeng. Deze groep is minder in rang dan de laagste matola-groep. Als een tjēra-sawi-man huwt met een maradēka-vrouw, worden de kinderen ana karoeng. Kort gezegd ontstaat deze groep, doordat gedurende 2 geslachten een matola-familie zich vermengt met niet-matola-bloed. Tot deze groep rekenen zeer vele aroe's zich, alhoewel zij feitelijk reeds behooren tot de volgende groepen, nl.:

6. De taoe dētjēng en de taoe tongeng karadja. Dezen zijn afstammelingen van de ana karoeng, wier bloed nogmaals verlaagd werd. De taoe tongeng karadja zijn op diezelfde wijze dan feitelijk afstammelingen van de taoe dētjēng, doch deze groepen worden ook practisch niet meer onderscheiden. Tot deze 6e groep behooren de aanzienlijke burgers, die zich daēng noemen. Velen rekenen zich ook vaak tot deze groep. Deze groep is wat men in Europa den „deftigen burgerstand” zou noemen.

7. Taoe ammeng of taoe maradēka: a. taoe maradēka manennoengeng, dat zijn de van ouder op ouder maradēka geweest zijnde lieden; b. maradēka risampēngi, dat zijn slaven en hun afstammelingen, die vrijgelaten werden door den aroe, blijkens diens mededeeling aan de hadat. Deze categorie wordt onderverdeeld in: 1. de slaven, door den aroe gekocht met panolongeng rialekoe¹⁾ (harta pentjarian) en daarna vrijgelaten, of slaven die zich zelf de vrijheid hadden gekocht; deze categorie kon niet tot den slavenstand teruggebracht worden; 2. de slaven, door den aroe gekocht met mana (poesaka) of als mana verkregen; dergelijke slaven, die vrijverklaard werden, vervielen weer tot den slavenstand, indien zij doraka (opstandig, opzettelijke verwaarloozing van den verschuldigten eerbied) tegen hun vorst werden.

8. De ata (slaven): a. ata mana, dat zijn menschen van slavenafkomst; b. ata maboewang, dat zijn vrije lieden, die tengevolge

¹⁾ Ri-ale-koe, van mij zelve. — Noot van de commissie.

van een misdrijf slaaf werden van dengene, die hen uit den nood hielp; b.v. een dief vroeg hulp aan iemand om de waarde der gestolen goederen aan den bestolene terug te geven; dan werd hij slaaf van dien persoon of zijn kinderen; ook ata- worden hing van de afspraak af. Slechts bij leening ingevolge misdrijf kon men ata worden. Voor gewone schulden kon men slechts sanra (pandeling) worden; een sanra bleef echter taoe maradēka; zijn kinderen vielen buiten het sanraschap.

De verschillende soorten van bruidschat (sompā) zijn:

1. Sompā botjo (botjo beteekent verhevenheid, hoogste¹). Deze was verschuldigd, als de hoogste vorst huwde met een vorstin van even hoogen stand of met eene vrouw die zelf geen botjo is, doch even hoog is bloed als de botjo²). De sompā bedraagt dan 14 kati doewilama; 1 kati is 88 reaal 8 oewang 8 doewit 1 slaaf en 1 karbouw; 1 reaal is f 2 of 24 oewang of 240 doewit; 1 slaaf = 40 reaal, 1 karbouw = 25 reaal. De sompā bedraagt dus f 4294. Behalve deze sompā is de botjo verplicht 3 maanden lang dagelijks sieraden of kains van waarde aan zijn toekomstige schoonouders te brengen, ten minste als dit finantieel zijn krachten niet te boven gaat. De waarde dezer goederen kan geschat worden op drie keer de waarde der sompā, dus op rond f 12.000 Hier staat wel een tegengeschenk tegenover, doch de waarde hiervan is niet hooger dan f 2500; aan deze sompā zou onderworpen zijn de aroemponē (aroe van Bonē), een datoe Loewoe, een datoe Soppēng, een aroematowa van Wadjo.

2. Sompā ana botjo. Deze bedroeg 7 kati doewit lama, dus f 2147, en was verschuldigd als een ana botjo trouwt of met een ana botjo, of met een andere vrouw, die van even hoog bloed is. Het gedurende 3 maanden geven van geschenken is niet noodig. In onderling overleg wordt één keer een geschenk gegeven (maling) ter grootte van f 3500 tot f 5000. Doch hiertegenover staat van de zijde der vrouw een tegengeschenk van nagenoeg dezelfde waarde.

3. Sompā kati (deze bestaat thans in Soppēng volgens datoe Larompong niet, omdat aldaar geen der hadatleden ana matola is). Deze bedraagt 5 kati doewit reaal ajam. Onder 1 kati wordt verstaan 88 reaal 8 oewang en 8 doewit + 1 slaaf. In Wadjo behoort er geen karbouw bij, in Bonē en Soppēng wel; 1 reaal = f 0.60; 1 slaaf = 120 reaal. De sompā bedraagt dus 1045 reaal of f 627. Deze sompā is verschuldigd als een ranreng of batē of diens kinderen volgens hun stand huwen.

4. Sompā ana matola. Deze bedraagt 3 kati doewit real ajam, dus 627 reaal of f 376,20. Zij is verschuldigd door ana matola of ana sangadji, die niet den titel, onder 3 vermeld, hebben.

1) De beteekenis van botjo is: opgepropt, vol; van een maat: met een kop erop. — Noot van de commissie.

2) Zie voorgaande noot; het is duidelijk, dat de huwelijkspartijen niet „botjo” genoemd kunnen worden. — Noot van de commissie.

5. Somp a radjēng, die twee kati bedraagt.

6. Somp a tjēra sawi van 1 kati.

Volgens de adat zou de sompa voor de volgende standen nu geleidelijk minder moeten worden, doch de ana karoeng schamen zich om van te lagen stand blijk te geven en betalen daarom meestal f 75, d.i. de sompa tjēra sawi, waarbij slechts de waarde van ongeveer een $\frac{1}{2}$ slaaf zou worden gerekend!

7. Somp a ta o e dētjēng is $\frac{1}{2}$ kati of ruim 44 reaal, practisch f 27,50. Een slaaf wordt hierbij niet medegerekend. Deze sompa wordt door den gezeten burgerstand betaald.

8. Somp a ta o e mar adēka, d.i. $\frac{1}{4}$ kati of 22 reaal of 6 rijksdaalders of f 15.

Bij de drie laatstgenoemde sompa's is de blandja, die de man moet betalen, van grooter belang dan de sompa zelf. Bij de laatste sompa bedraagt de blandja f 60. Hiertegenover staat weliswaar een tegenschenk der vrouw, papadoepa geheeten, doch dit is van geringere waarde. De blandja, die de man betaalt, is een vergoeding aan de ouders der bruid voor de kosten, die dezen maken bij het ontvangen der vele gasten.

Ook een sompa van 12 reaal, dus 3 rijksdaalders, komt bij andere menschen voor, terwijl degenen, voor wie ook dat bedrag te hoog is, niets betalen. In sommige streken, zooals Paniki, is steeds minstens een minimum sompa verplicht van 22 reaal. Laatstgenoemden moeten dan echter in stilte zonder plechtigheden trouwen. Zij mogen b.v. den bruijom niet in optocht naar de bruid brengen.

Zooals uit het bovenstaande reeds blijkt, wordt de sompa berekend naar den stand van de vrouw.

Slechts de sompa's vanaf no. 7 zijn van practisch belang voor het volk. De sompa onder 6 genoemd is van belang voor de aroe's, doch komt zoo zelden voor, dat zij in een statistiek niet valt uit te drukken. Volgens inlichtingen in diverse streken komen op 100 huwelijken ± 60 met een sompa van 44 reaal, 30 met een sompa van 22 reaal, 5 met een sompa van 12 reaal, en 5 zonder sompa voor.

De „opdriving” der sompa's in Paniki bleek ook uit de opgaven aldaar, nl. per 100 huwelijken 80 met sompa van 44 reaal en 20 met sompa van 22 reaal; als conclusie gelde, dat de schakingen in Wadjo' niet zijn toe te schrijven aan de sompa of noodlooze opdriving daarvan, in elk geval dat de sompa niet zoo hoog is, dat door verlaging ervan de schakingen zouden verminderen. De schakingen vinden hun oorzaak in het standenverschil.

XII.

Volkshuishouding.

1. Deelbouw, tēsang.

Ingeval de deelbouwer op den grond en met het plantmateriaal van den bezitter werkt, krijgt hij een derde van den oogst. Werkt

hij met eigen plantmateriaal, dan ontvangt hij twee derde (Grondenrecht no. 6).

2. Baloe patada¹⁾ = verkoop met recht van wederinkoop. Baloe poetta = gewone verkoop (djoeal teroes).

Djoeal gadai²⁾ = verpanding tegen pandsom; bij terugbetaling vervalt het recht op het pand weder aan den pandgever; opbrengst van het goed valt aan pandnemer toe zonder in mindering te komen van pandsom. Zij, die grond in baloe patada hebben van de hand gedaan, mogen deze vervolgens in baloe poetta van de hand doen, mits zij eerst kennis geven aan den persoon, die den grond in patada heeft; deze toch geniet voorkeur om het terrein in baloe poetta te ontvangen.

3. Bij onderling hulpbetoon geeft de geholpene een maaltijd aan de lieden, die hem helpen; hij is gehouden te zijner tijd tegenprestatie te verrichten; deze behoeft echter niet juist in arbeid geleverd te worden, kan ook uit andere hulp bestaan, bij voorbeeld uit gaven in natura.

4. Matthes Boeg. Woordenboek: tēsang, pacht voor het verhuren van grond, gewoonlijk een derde der opbrengst; to matēsang, de personen die in tēsang werken; to mapatēsang, de persoon die in tēsang laat werken.

5. De rente die gevorderd wordt voor contante geldleeningen wisselt tusschen 2 en 5 % per maand, echter onder dit voorbehoud, dat het totaal bedrag der rente nimmer het bedrag dat geleend is te boven kan gaan (Madjēnē).

6. Indien een kapitaalkrchtig man een handelaar ten handel stuurt, wordt de gemaakte handelswinst gelijkelijk onder de beide betrokkenen verdeeld. Het handelskapitaal wordt als modal aangegeven.

7. Middelen van bestaan der Galoempang Toradja (memorie Sieberg-1924).

[Het hieronder aangeteekende komt bijna woordelijk overeen met hetgeen in Koloniaal Tijdschrift, 1933, blz. 71—74 is gepubliceerd].

8. Sariang kaloela = de mandoer die het toezicht houdt op de slaven van den vorst; sariang = vervanger, mandoer.

9. Het is mogelijk, een verkregen recht van deelbouw aan anderen over te doen, welk recht natuurlijk geen aanspraken op den grond

¹⁾ De makassaarsche term hiervoor is balli tagala; zie bundel IX, 279, s.v. tagala; verg. verder hierboven blz. 345 met noot. — Noot van de commissie.

²⁾ Dit is natuurlijk noch makassaarsch, noch boegineesch, maar maleisch. — Noot van de commissie.

in kwestie doet ontstaan. De transactie draagt in Mandar den naam *mabaloe ala poeanna*.

10. *Memorie Bone-1913 (Brautigam)*.

De rijstbouw wordt op sawahs gedreven en in het bergland op droge velden (*dare*). Mais wordt in geval van een goeden drogen tijd vooral op de drooggelopen rivier en meeroevers beoefend.

Verder heeft tabaksbouw plaats uitsluitend voor de inlandsche markt. Klappercultuur is door ons ingevoerd en neemt gaandeweg in beteekenis toe, de koffiecultuur gaat zeer achteruit, een en ander als gevolg van den afkeer die de bevolking daarvan gekregen heeft tijdens het vorstenbestuur. Indigocultuur (*Wadjo*) is van weinig belang, en wordt voor inlandsch gebruik gebezigd. Voor katoen- en djarak-cultuur heeft het gouvernement zich veel moeite gegeven, de pogingen zijn echter mislukt. Sago, nipa en arēnpalm komt in vrij groote complexen in het wild voor, doch wordt ook aangeplant. Uitvoer van arēnsuiker heeft plaats. Boschproducten zamelen is van weinig belang, bepaalt zich tot eenig ebbenhout en tot *adjoe tipoeloe* of *saling saling*, dat geschikt is voor de prauwen-fabricatie. Rotan en *wēwēsoe*, een sterk bindmateriaal, wordt in hoofdzaak in de afdeeling *Parē-Parē* gewonnen.

De veeteelt heeft weinig beteekenis. De paarden worden in wilde stoeterijen gekweekt, kudden van 15—50 dieren loopen vrij rond. Runderen komen nagenoeg niet voor, terwijl buffels ook in het wild gefokt worden.

In een kampong in het deltagebied van de *Tjēnrana* vindt een gilde van *boeaja*-vangers een goed bestaan. De visscherij wordt op allerlei manieren beoefend, met allerlei werktuigen; kunstmatige vischvijvers zijn er vele, die in hoofdzaak ornamentalsbezit zijn van vorsten en hoofden. Vermelding verdient het visschen naar *tripang* en *lolaschelpen*.

De handel met *palariprauwen* is vrij levendig, gewoonlijk kustvaart, maar ook tot Singapore. De binnenlandsche handel concentreert zich op drukbezochte pasars.

Het weven van sarongs wordt uitsluitend door de vrouwen als huisvlijt beoefend. Vlechtwerk wordt in velerlei soort en van verschillend materiaal vervaardigd, zoo van bladeren en vezels van de *lontar*, rotan, *wēwēsoe*, paardenhaar en *alaami*, een vooral in Loewoe voorkomende orchideeënsoort. Goud- en zilversmeedkunst staat vrij hoog.

11. *Memorie Wadjo (Bosch)*.

In verband met de belangrijke prauwvaart op de meren en rivieren heeft zich voornamelijk in Singkang en *Tēmpē* een categorie van ambachtslieden gevormd, die zich speciaal toelegt op het afwerken der van *Kolaka*, Loewoe, en de *Pitoempanoewa*-landen afkomstige prauwen, welke hier slechts ruw bekapt en half afgewerkt worden ingevoerd. Deze lieden hebben een groote bedrevenheid in hun werk

en de afgeleverde prauwen zien er keurig uit. Ook worden door hen beschadigde prauwen gerepareerd.

Langs de Walanaë tot Kampiri en te Solo treft men steenbakkerijen aan.

Op de krokodillen wordt gejaagd door lieden, die daarvan hun beroep maken.

12. Rechtsboek van Gowa 1891 ¹⁾.

Artikel 2.

In elk dorp moet een loemboeng-padi worden gesticht, lengte en bouwmetaal omschreven. Vergelijk voor de leeningsvoorwaarden aantekening „Bestuur” 25.

Artikel 14.

De hoofden moeten de bevolking gelasten, voldoende levensmiddelen op hun velden aan te planten. Verzet de bevolking zich tegen deze bevelen, zoo wordt de zaak bij het vorstenbestuur aanhangig gemaakt en de schuldige gestraft. (Dwangcultuur van voedingsmiddelen dus).

---

¹⁾ Zie boven, blz. 392. — Noot van de commissie.

